

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психології, історії та соціології
Кафедра психології

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ
РІЗНОГО ВІКУ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЇ ДО ПРИЙОМНОЇ РОДИНИ**

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: магістрантка 2 курсу 231М групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної програми «Психологія»
Наталя ДОЛОШКАН

Керівник: кандидат психологічних наук
Іван КРУПНИК

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцентка
Ольга АЛЕКСАНДРОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. Теоретичне обґрунтування проблеми формування прихильності у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	7
1.1. Розвиток теорії прихильності в психології.....	7
1.2. Деінституціоналізація системи догляду за дітьми, що втратили батьків: психологічні переваги та проблеми прийомних родин.....	21
1.2.1. Форми сімейного влаштування дітей сиріт в Україні	21
1.2.2. Особливості адаптації дитини в прийомній родині.....	33
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження особливостей формування прихильності у дітей в прийомних родинах	52
2.1. Організація та методика експериментального дослідження.....	52
2.2. Аналіз проявів прихильності у дітей в прийомних сім'ях.....	54
2.3. Аналіз соціально-психологічної адаптованості дітей в прийомних сім'ях	70
2.4. Аналіз взаємозв'язків між параметрами адаптації та прив'язаності	77
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	92
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	92
Додаток Б. Діагностичні методики, використані в роботі.....	94
Додаток В. Описова статистика вибірки	101
Додаток Г. Якісний аналіз типу прихильності дитини.....	104
Додаток Д. Порівняльний аналіз даних в групах.....	107

ВСТУП

Актуальність обраної теми обумовлена, в першу чергу, необхідністю допомоги найбільш вразливим та соціально-незахищеним категоріям населення – дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Довгі роки опіка над такими дітьми була справою державних служб. Проте сьогодні вже достеменно відомо, що виховання в закладах інтернатного типу супроводжується тривалою емоційною депривацією, фрустрацією базисних потреб дитини; воно не здатне забезпечити формування повноцінної, психологічно-благополучної особистості. В останні десятиліття в Україні, як і в усьому світі, активно впроваджується стратегія деінституціоналізації догляду за дітьми, що залишилися без опіки батьків. Це передбачає створення різних форм сімейного влаштування: усиновлення, опіки та піклування, прийомних родин, патронатного виховання, дитячих будинків сімейного типу. Саме влаштування в замісну родину представляється оптимальним способом забезпечити соціалізацію дитини та нормалізувати її особистісний розвиток.

Для України прийомні родини та дитячі будинки сімейного типу є інноваційною формою виховання. Перші спроби їх створення відбулися в 1998 р., а вже з 2006 р. розпочався масовий процес деінституціоналізації – створення умов для виховання і розташування дітей поза державними закладами інтернатного типу. Щороку в нашій країні стають біологічними або соціальними сиротами близько 10 тисяч дітей. На початок 2021 р. зареєстровано майже 69 тисяч дітей, позбавлених батьківського піклування (зокрема, в Херсонській області проживає майже 3 тисячі дітей-сиріт, щороку в регіоні цей статус отримують близько 350-400 дітей). Із них більше 90 % ростуть в сімейних формах виховання.

Прийомним батькам необхідні психологічні знання, а також кваліфікований психологічний супровід, особливо на початкових етапах побудови родини. Особливо важливим, і разом з тим складним, є процес

адаптації дитини до нових умов життя. На жаль, сьогодні прийомні родини частіше є предметом уваги соціальних та правозахисних служб, ніж психологів. Окрім дисертації Г. М. Бевз (2002), за останні двадцять років не було опубліковано серйозних наукових проектів, присвячених соціальним та психологічним чинникам функціонування прийомних родин в Україні. Гостро не вистачає фахівців в цій галузі, навчальних посібників для замісних батьків, досі не створено жодного підручника з психології прийомної родини. Досвід західних країн не завжди дає користь, адже українські сім'ї існують в інших соціально-культурних умовах.

В працях Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, М. Мейн, Ф. Шейвера, С. Хейзен, багатьох інших західних і вітчизняних психологів пояснено механізми формування емоційних зв'язків і надійної прихильності в ранньому віці, а також можливі порушення цього процесу при втраті батьків. Практика створення прийомних родин відкриває нові перспективи в дослідженні цього питання. Послідовну роботу із забезпечення методологічних основ замісного батьківства проводять Г. М. Бевз, І. В. Пеша, Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, Г. М. Лактіонова, І. В. Манохіна, О. О. Яременко. Проте багато проблем все ще потребують теоретичного осмислення і практичного опрацювання. І. М. Дубініна, Н. Л. Лук'янова окреслюють цілий ряд труднощів у вихованні прийомних дітей, зокрема на етапі їх адаптації до нової родини.

Отже, соціальна важливість прийомного батьківства, а також недостатня теоретична і практична розробка його психологічного супроводу обумовили вибір теми кваліфікаційної роботи «Особливості формування прихильності у дітей різного віку під час адаптації до прийомної родини».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота магістра виконана згідно плану науково-дослідницької роботи кафедри психології Херсонського державного університету, в межах теми «Особистісні та ситуаційні ресурси

особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер 0119U103458).

Мета нашого дослідження – теоретично та емпірично обґрунтувати особливості формування прихильності під час адаптації дитини в прийомній родині.

Досягнення мети передбачало виконання наступних завдань:

1) загальний огляд теорії прихильності як теоретичної основи для забезпечення реабілітації та ресоціалізації дитини в прийомній родині;

2) аналіз та узагальнення наявних теоретичних та емпіричних відомостей про специфіку розвитку дітей, що втратили батьків; збір даних про соціально-психологічні особливості функціонування прийомних родин та процесу адаптації дитини в сімейних формах виховання;

3) організувати емпіричне дослідження в прийомних родинах: зібрати і проаналізувати діагностичні дані про специфіку формування прихильності у дітей, а також про особливості адаптації в родині;

4) порівняти кількісні та якісні характеристики прихильності та адаптації в підгрупах рідних і прийомних дітей;

5) з'ясувати взаємозв'язки між характеристиками прихильності прийомних дітей та особливостями їх соціально-психологічної адаптації.

Об'єкт дослідження – формування прихильності у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – особливості формування прихильності у дітей різного віку під час адаптації до прийомної родини.

Методи дослідження. В роботі використано комплекс методів теоретичного аналізу та практичного дослідження. Організовано збір даних в шести дитячих будинках сімейного типу та в 13 прийомних родинах. До вибірки увійшло 85 респондентів – підлітків та старшокласників віком 14-18 років, серед яких 58 прийомних та 27 рідних дітей. Для збору даних щодо формування прив'язаності та характеристик адаптованості дітей використано чотири діагностичні методики:

Опитувальник прихильності до батьків для старших підлітків (М. В. Яремчук, 2006), Опитувальник прихильності до близьких людей (Н. В. Сабельникова, Д. В. Каширський, 2015), Опитувальник соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд (адаптація О. К. Осницького, 2004), опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (Н. Є. Водоп'янова, О. С. Старченкова, 2001). Математична обробка отриманих емпіричних даних включала в себе методи кількісного та якісного аналізу: частотний розподіл проявів прихильності в стосунках з батьками та близькими людьми, контент-аналіз вибору близької людини, аналіз описових статистик у вибірці. Були розраховані коефіцієнти кореляції Пірсона, проведено порівняльний аналіз показників в групах рідних та прийомних дітей (використано t-критерій Стюдента для незалежних вибірок). Розрахунки проводились в програмі SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

Наукова новизна одержаних результатів. В роботі вперше проаналізовані емпіричні дані щодо формування прихильності дітей-сиріт до замісних батьків, описані відмінності психологічних властивостей рідних та прийомних дітей, вихованих в одних і тих самих родинах. Виявлені психологічні особливості прийомних дітей, що суттєво впливають на їх адаптацію в повсякденному житті та в стресових умовах. Уточнені відомості про характеристики прихильності в підлітковому та юнацькому віці, коли розпочинається природна сепарація дитини від батьків. Розширені існуючі знання про прийомну родину як інститут виховання та соціалізації дитини.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене необхідністю вдосконалення психологічного супроводу прийомних родин та дитячих будинків сімейного типу, саме в цій сфері гостро не вистачає сучасних емпіричних досліджень. Матеріали роботи будуть корисні психологам, соціальним працівникам та прийомним батькам.

Апробація результатів роботи. Результати проведеного дослідження були обговорені на засіданні кафедри психології ХДУ (протокол № 3 від 04 жовтня 2021 р.), презентовані на VI Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (22 квітня 2021 р., ХДУ).

Публікації. За матеріалами роботи опублікована наукова стаття: Долошкан Н. В. Особливості формування прихильності у дітей різного віку під час адаптації до прийомної родини. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості*: зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 22 квітня 2021 р.) / ред. С. І. Бабатіна, В. В. Мойсеєнко, І. І. Чиньона та ін. Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 103-107.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається з вступу, двох розділів, висновків та п'яти додатків. Обсяг основного тексту складає 77 сторінок, включаючи 13 таблиць та 6 малюнків. Список використаних джерел включає 78 найменувань вітчизняних та іноземних публікацій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Розвиток теорії прихильності в психології

Теорія прихильності є логічним продовженням ключових положень психоаналітичного підходу про визначальний вплив раннього дитинства на подальший психічний розвиток та поведінку людини впродовж життя. Вона була сформульована англійським психіатром Дж. Боулбі в 50-тих роках ХХ ст. і отримала наукове підтвердження в 1970-тих завдяки експериментам М. Ейнсворд. Ця праця значно розширила уявлення про те, що турбота матері важлива для розвитку дитини, і зосередилась на можливих наслідках для дітей, позбавлених такої турботи. Сьогодні теорія прихильності складає фундаментальну основу психології розвитку, широко використовується соціальними психологами для пояснення процесів формування людських взаємин. Крім того, вона суттєво змінила практику інституційного догляду за дітьми (під час лікування в медичному стаціонарі, при навчанні в школах інтернатного типу, перебування в дитячих будинках і т.п.), вплинула на державну політику підтримки материнства.

Цілісне пояснення теорії прихильності Дж. Боулбі викладене в тритомному виданні «Прив'язаність та утрата» (1969). Вчений присвятив свою працю з'ясуванню умов формування сильних або слабких емоційних зв'язків між матерями і дітьми, а також негативним наслідкам відділення дитини від матері в період, коли формується емоційна прихильність (прив'язаність). Він виявив, що маленькі діти, у яких не вдається встановити тісні емоційні зв'язки з опікуном, в подальшому житті будуть відчувати численні поведінкові і психологічні проблеми [52]. В 1951 р.

лікар виступив з доповіддю про психічне здоров'я безпритульних дітей у ВООЗ, що сприяло визнанню та поширенню його ідей в усьому світі.

Дж. Боулбі пояснив, що для дитини життєво важлива *прив'язаність* до дорослої особи, яка про неї піклується. Ця прив'язаність обумовлена еволюційно, вона характерна не тільки для людського виду, але й для багатьох видів ссавців і навіть птахів. Найбільш поширені узи зв'язування існують між батьками та їх потомством, а також між дорослими особами протилежної статі. У ссавців, включаючи приматів, найперша і найміцніша з усіх прихильностей зазвичай формується між матір'ю і дитинчам (ця залежність часто продовжує існувати і в дорослому житті). Прив'язаність не є прямим наслідком харчового або сексуального інстинкту, хоча їх значення неможливо заперечувати. Головна функція формування прив'язаності малюка в період від 1 до 3 років – забезпечити догляд слабшої істоти та *захистити її від небезпек*; для людей окрім біологічного виживання важлива також і психологічна підтримка [56].

Істотною ознакою емоційної прив'язаності є те, що два партнери схильні залишатися у фізичній близькості один до одного. Збереження близькості незрілої тварини до бажаної дорослої особини, (майже завжди матері) є правилом, що забезпечує виживання. Якщо їм доводиться з якоїсь причини розлучитись, кожен з них рано чи пізно шукає другу половину і відновлює близькість. Будь-яка спроба третьої сторони розлучити пов'язану пару зустрічає активний опір: нерідко сильніший із партнерів нападає на прибульця, в той час, як більш слабкий партнер рятується втечею або тулиться до сильнішого [7].

Таким чином, слід відрізнити побутове тлумачення поняття «прихильність» як почуття приязні, доброзичливості, симпатії до когось, від психологічного терміну «прихильність» або «прив'язаність» (attachment), що означає біологічно-обумовлений тісний емоційний зв'язок між двома особами.

В теорії Дж. Боулбі сформульований термін *поведінка прив'язаності*, яким визначається «будь-яка форма поводження, спрямована на досягнення або збереження близькості з іншою людиною, яку індивід виділяє серед інших і якій відає перевагу, яка зазвичай вважається більш сильною та мудрою». Хоча поведінка прив'язаності найбільш очевидна в ранньому дитинстві, вона характеризує людське існування «від колиски до могили» [7, с. 151]. В дитячому віці вона включає плач і крик, які активізують турботу, утримання і чіпляння, а також сильний протест, якщо дитина повинна залишатися на самоті або з незнайомими людьми.

З дорослішанням частота й інтенсивність подібних проявів зменшується, але патерни прив'язаності продовжують існувати як важлива частина поведінкового реагування людини аж до старості. Окрім батьківсько-дитячих стосунків, вони доповнюються новими міжособистісними зв'язками: з друзями, інтимними партнерами, подружжям, власними дітьми та онуками. У дорослих поведінка прив'язаності помітна, коли людина засмучена, хвора або боїться. Індивідуальні прояви поведінки прихильності залежать від віку, статі та обставин, а також від досвіду попередніх переживань, пов'язаних з фігурами прихильності [55; 56].

Дж. Боулбі виділив наступні риси поведінки прив'язаності, що забезпечує збереження близькості з життєво-важливим партнером.

1. *Специфічність*. Поведінка прив'язаності направлена на одного або небагатьох індивідів, зазвичай в явному порядку переваги.

2. *Тривалість*. Прив'язаність триває протягом більшої частини життєвого циклу. В юності рання прив'язаність може слабшати і доповнюватися і замінюватися новими фігурами, але більшість дорослих нелегко відмовляються від ранніх уподобань і зазвичай зберігають їх.

3. *Емоційність*. Найбільш сильні емоції виникають під час встановлення, підтримки, розриву і відновлення відносин прихильності. Встановлення зв'язку описується як закоханість, підтримка зв'язку – як

любов до кого-небудь, а втрата – як туга за кимось. Загроза втрати об'єкта прихильності породжує тривогу, а справжня втрата породжує печаль; в той же час будь-яка з цих ситуацій може викликати гнів. Безсумнівне і надійне збереження зв'язку переживається як джерело безпеки, а відновлення зв'язку – як джерело радості [53].

4. *Онтогенез*. Поведінка прив'язаності розвивається в перші дев'ять місяців життя людини. Чим більше немовля взаємодіє з людиною, тим більша ймовірність формування прив'язаності до неї. Тому будь-яка особа, що здійснює основний догляд за немовлям в перший рік життя, стає головною фігурою прихильності. Поведінка прив'язаності легко активується до кінця третього року життя і при здоровому розвитку надалі поступово зменшується в міру набуття самостійності особистості.

5. *Обумовлення*. Ключовим процесом розвитку прихильності малюка є навчання розрізняти знайоме від незнайомого. Звичайні нагороди і покарання не відіграють важливої ролі, тобто прихильність може розвиватися, незважаючи на неодноразові покарання від фігури прихильності. Це особливо важливо у випадку дітей, позбавлених батьківського піклування.

6. *Організація*. Спочатку поведінка прив'язаності управляється інстинктивними реакціями немовляти. Дитина подає сигнали, наприклад, плач, на які мати активно відповідає, що відповідно впливає на поведінку немовляти. З кінця першого року життя вона опосередковується все більш витонченими поведінковими системами, що включають в себе когнітивні репрезентації навколишнього середовища і власного «Я». Поведінка активується певними умовами (незнайомці, голод, втома і все, що викликає переляк) і припиняється іншими умовами (вид або звук материнської фігури, радісна взаємодія з нею). Якщо формування прив'язаності було порушене, для припинення може знадобитися чіпляння за матір, її міцні обійми. Коли материнська фігура присутня або її місцезнаходження добре відомо, дитина припиняє демонструвати прив'язаність і замість цього

досліджує навколишнє середовище [53].

Практичною базою для виникнення концепції прив'язаності послужили численні спостереження за тим, як потрапляючи в лікарню, ясла або притулок, маленькі діти гостро переживають тугу, як вони страждають, при зустрічі докоряють своїм батькам за те, що ті їх покинули, і як згодом після повернення додому, певний час відчайдушно «чіпляються» до своїх матерів і бояться нової розлуки. Дж. Боулбі стверджував, що *депривація, викликана відсутністю матері*, є найбільш значимою в житті маленької дитини. Якщо фундаментальна біологічна потреба в любові та догляді з боку батьків задоволена, фрустрації іншого типу виявляються несуттєвими [7].

З точки зору психоаналітичного підходу відділення дитини від матері після того, як у неї сформувалася прив'язаність, викликає дві різноспрямовані реакції: з одного боку, зростає інтенсивність «лібідинального бажання», а з іншого – виникає ненависть, що сягає досить високого рівня [56]. В пізніших працях традиційна фрейдистська термінологія була замінена на «бажання любові та прихильності у дитини», ще пізніше стали говорити про «потребу в безпечній прив'язаності». Інтенсифікацію конфлікту амбівалентності Дж. Боулбі вважав головним наслідком відділення, що спричиняє руйнівний вплив на особистість. Якщо подібні переживання неодноразові, вони викликають відчуття, що «тебе не люблять, залишають та відкидають» [7, с. 20-22].

При розлуці з матір'ю поведінка дитини демонструє передбачувану послідовність. Вона може бути умовно розбита на три фази, що відрізняються переважаючими емоціями і ставленням до матері: протест, відчай і відчуження. У кожній з фаз дитина схильна до спалахів роздратування і епізодів деструктивної поведінки. Спочатку вона зі сльозами і гнівом вимагає контакту з матір'ю і сподівається, що та повернеться. Фаза *протесту* може тривати декілька днів. Пізніше дитина стає тихішою, але вона все ще сильно стурбована відсутністю матері та

прагне її повернення. Поступово надії вмирають і дитина переходить у *фазу відчаю*, що виражається в приглушених скаргах або взагалі ніяк не виражається. В цей період почуття амбівалентні, а стани надії та відчаю чергуються: надія змінюється відчаєм, що, а відчай – новою надією. Якщо розлука продовжується, відбувається більш серйозна зміна – здається, що дитина «забуває» свою матір. Це означає настання третьої фази – *емоційного відчуження* від втраченої особи. *Пройшовши дезорганізацію у фазі відчаю, на цьому етапі поведінка дитини реорганізується на основі постійної відсутності матері.* Отже, відчуження виступає своєрідною адаптацією до материнської депривації. Як тільки дитина вступила в фазу відчуження, вона виглядає задоволеною та почувається комфортно у своєму новому оточенні. Коли матір повертається, щоб забрати її додому, дитина поводиться так, як ніби ледь її знає [7].

Після повернення додому поведінка дитини залежить від фази, досягнутої в період розлуки з матір'ю. Зазвичай протягом деякого часу вона несприйнятлива і невимоглива (це залежить від віку, тривалості розлучення і частоти відвідувань). Коли несприйнятливість, викликана відчуженням, переривається, стає виразною інтенсивна амбівалентність почуттів та посилення поведінки прив'язаності. Якщо мати залишає дитину навіть на якийсь момент, та відчуває гостру тривогу і негативні емоції: розпач, гнів, агресію. Прив'язаність не тільки відновлюється, але і стає ще більш інтенсивною. В цей період, що може тривати тижні і місяці, дитина нетерпляче вимагає постійної присутності матері. Дж. Боулбі відзначає, що тісні емоційні зв'язки, які пов'язують дитину з матір'ю, насправді не перериваються і не забуваються у фазі відчуження. Вони трансформуються і стають латентними під дією захисного процесу, але при сприятливій зміні умов готові знову стати активними. Однак, якщо дитина була відділена протягом тривалого часу або коли розлуки були неодноразовими, існує небезпека, що відчуження залишиться постійним і дитина ніколи не відновить емоційний зв'язок з матір'ю [7].

Описані реакції дитячої розлуки, по суті аналогічні основним етапам *переживання горя* дорослою людиною. Подібно дорослим, маленькі діти, які втратили об'єкт прихильності, відчувають гостру печаль і проходять через періоди жалоби. При цьому реакції печалі у дітей мають дві важливі особливості, що відрізняють їх від здорового оплакування втрати близької людини. По-перше часова шкала переходу між стадіями відносно скорочена, отже процеси, які ведуть до захисної реакції відчуження, розвиваються дуже швидко. По-друге, вони закріплюються, продовжуючи існувати та виражатися на несвідомому рівні. Таке передчасне та стійке формування відчуженості у більш старших дітей та дорослих вважається патологічним (J. Bowlby, 1960) [54].

Головна передумова патологізації смутку у дітей – нездатність відкрито виражати та висловлювати свої амбівалентні почуття: потребу повернути втрачену мати і гніватись на неї за розлуку. Всю цю тугу, гнів і смуток діти спрямовують всередину себе, при цьому почуття придушуються та розщеплюються. «Починаючи з цього моменту вони продовжують діяти в якості активних систем всередині особистості, але будучи не в змозі знайти відкрите і пряме вираження, починають впливати на почуття і поведінку дивним та спотвореним чином» [7, с. 36]. Лікар порівнює ці наслідки з рубцями в тканинах організму внаслідок запальних процесів – вони не обов'язково роблять людину калікою, проте призводять до більш-менш важкої дисфункції органів. Початок захисних процесів придушення і розщеплення, що спричинює фіксацію негативних переживань, відбувається в дитинстві набагато стрімкіше та легше, ніж у більш зрілі роки [54]. Це пояснює, чому переживання втрати та розлуки в ранні роки спотворює розвиток особистості та провокує різноманітні розлади характеру, невротичні захворювання та порушення поведінки.

Найбільш патогенний вплив спричиняє втрата материнської фігури в період приблизно від шести місяців до шестирічного віку. Відомо, що в перші місяці життя немовля навчається розрізняти *особливу фігуру*, що про

неї піклується (зазвичай матір), і розвиває сильну потребу перебувати у взаємності з нею. Приблизно у півроку дитина безпомилково демонструє свою прихильність до материнської фігури. Протягом другого півріччя життя і під час всього періоду 2-3 років дитина тісно прив'язана до материнської фігури; це означає, що їй добре в присутності мами, і вона страждає від її відсутності. Навіть короточасні відлучення матері часто призводять до протестної поведінки (крик, плач, неслухняність, тощо); а тривала розлука завжди породжує протест дитини. Після третього року діти стають більш самостійними і проявляють прив'язаність в меншому ступені; для них можуть ставати значущими інші фігури, наприклад, батько чи бабуся. Вони все ще залежні від материнської фігури, але під час порівняно коротких періодів, коли матір відсутня, за ними досить успішно доглядають інші особи [7]. В цей період зайняті батьки зазвичай віддають дитину в дитячий садок, оскільки зниження прив'язаності дозволяє відносно безболісну адаптацію.

Таким чином, протягом всього періоду раннього дитинства малюки зберігають добре помітну перевагу стосовно одної особи, що про них піклується (матері), страждають або переживають сильну тривогу від розриву цієї головної прихильності. Розриви емоційної прихильності можуть бути тривалими або короточасними, однократними або повторюваними. Всі ці переживання підпадають під загальне визначення *материнської депривації*. В окремих випадках діти переживають справді травмівні розриви емоційної зв'язку: коли матір помирає або залишає родину, коли їх передають під опіку замісним особам, коли вони потрапляють в лікарню або до інтернату. Найсильніша депривація відбувається, коли дитина позбавлена турботи материнської фігури і всіх знайомих замісних фігур, а також звичного оточення, та замість цього поміщена в незнайоме місце, де за нею доглядають чужі люди [7].

Узагальнюючи дані спостережень за пацієнтами психіатричних клінік та дослідження біографій кримінальних злочинців Дж. Боулбі назвав

основні патології, в яких проявляються руйнівні наслідки втрати материнської фігури в дитинстві – це формування психопатичної або соціопатичної особистості та депресія. Конкретна симптоматика: схильність до антисоціальної та злочинної поведінки, дії проти сім'ї (відсутність турботи, жорстокість), сексуальна нерозбірливість. Окремо відзначається самодеструктивна поведінка (наприклад, пристрасть до алкоголю чи наркотиків) та наміри вчинити самогубство [7].

У людей, що мають такі розлади, здатність встановлювати і підтримувати емоційні зв'язки завжди виразно порушена, що пояснюється несприятливим дитячим досвідом. Цим вони відрізняються не тільки від здорових популяцій, але також від представників інших клінічних та соціально-неблагополучних груп. В 1960-1970-ті роки було опубліковано дуже багато досліджень, які доводили, що більшість психопатів, соціопатів та злочинців в ранні роки пережили смерть батьків, розлучення або інші події, які ведуть до руйнування прив'язаності [59; 60; 62; 63; 67]. Дослідження S. Greer та ін. (1966) показали трикратне зростання спроб самогубства у осіб, які до п'ятирічного віку пережили відсутність хоча б одного з батьків впродовж щонайменше 12 місяців (26 % проти 9 % в групах порівняння) [62]. Інші праці показали, що рання втрата матері, смерть або розлучення батьків (батьківська депривація) є значимим фактором ризику виникнення депресії в дорослому віці. В групі депресивних пацієнтів такі випадки зустрічаються принаймні вдвічі частіше, ніж в цілому в популяції (Dennehy C. M., 1966 [59]; Munro A., 1966 [67]; Vifulco A., Brown G., Harris T., 1987 [51]). В той же час відзначаються змішані ефекти генетичних чинників, факторів виховання та середовища, що передують втраті батьків (Tennant C., 1988) [77].

Сучасні дослідження суттєво розширюють список можливих патопсихологічних і поведінкових порушень. В роботі Н. Suzuki, А. Tomoda (2015) показано, що негативний досвід дитинства обумовлює виникнення депресії у вихованців інтернатів не напряму, а через

формування ненадійних форм прив'язаності та спотворення самооцінки [75]. S. A. Wygant (2014) звернув увагу на незамінну роль батька в емоційному, когнітивному, фізичному та соціальному розвитку дитини; тривала відсутність взаємодії з батьком є причиною депресій, порушень ідентичності, агресії та підліткової вагітності [78].

Недавні поведінкові та нейробиологічні дослідження показали, що материнська депривація викликає довгострокові функціональні порушення головного мозку і нейрохімічні зміни, пов'язані зі структурами емоційного реагування (M. Tabbaa et al., 2018) [76]. Дитинчата щурів, розлучені з матір'ю в ранньому віці, втрачають інтерес (здатність) до соціальної ігрової поведінки, що не компенсується збагаченими умовами життя та призводить до виразних соціальних дефіцитів в дорослому віці (J. Kentrop et al., 2018) [65].

Сьогодні опубліковані тисячі досліджень в різних країнах, що переконливо підтверджують ідеї Боулбі про тривалі наслідки порушень прив'язаності в ранньому дитинстві: через втрату батьків, розлуку з матір'ю, або постійні зміни фігур, що доглядали за дитиною. Немає сумнівів, що «порушення поведінки дорослої людини представляє собою перенесені через роки девіантні патерни поведінки прихильності, які були встановлені в результаті розриву емоційних зв'язків в дитинстві» [7].

Сучасні спеціалісти розуміють прив'язаність (прихильність) як міцний *емоційний зв'язок*, що встановлюється між матір'ю і немовлям в процесі її турботи, що дозволяє дитині відчувати себе в безпеці (Сабельникова Н. В., Каширський Д. В., 2015) [35]. Відомий дитячий психолог Л. Петрановська розглядає прив'язаність також як вітальну (тобто життєво-визначальну) *потребу* з максимальним рівнем значущості [19]. Також це *поведінкова тенденція* дитини використовувати основного опікуна в якості надійної бази для дослідження середовища (Shen F., Liu Y., Brat M., 2021) [72]. З точки зору соціальних працівників, прив'язаність – це соціальні та емоційні стосунки, які дитина будує зі значущими у

своєму житті людьми. В умовах відсутності матері це може бути батько, бабуся чи дідусь або інша людина, яка не має кровної спорідненості з дитиною [23].

Визначення «*батьківська депривація*» включає смерть одного або обох батьків, а також розлуку з батьками з різних причин (розлучення, роз'їзд, хвороба, ув'язнення, соціальні та економічні проблеми, тощо) і тимчасове розлучення на термін не менше 6 місяців до досягнення дитиною 18-річного віку (Claudine C. M., Wang Y. Z, 2020) [57].

Теорія прив'язаності отримала «нове дихання» та наукове тлумачення завдяки експериментам учениці та колеги Дж. Боулбі, канадсько-американської дослідниці М. Ейнсворт (1979). Ґрунтуючись на концепції прив'язаності, дослідниця розробила спеціальну процедуру для оцінки взаємодії немовляти з матір'ю «Незнайома ситуація» (Strange Situation), що складається з восьми коротких епізодів розлуки та возз'єднання дитини з матір'ю. В результаті експериментів М. Ейнсворт дійшла до висновку, що організація поведінки немовлят по відношенню до матерів впливає на те, як вони організують свою поведінку відносно інших аспектів свого оточення: як предметного, так людського. Ця організація забезпечує основу для безперервності розвитку, незважаючи на зміни, які відбуваються з когнітивними і соціально-емоційними придбаннями в процесі дорослішання дитини [49].

Якщо система батьківсько-дитячих стосунків функціонує оптимально, немовля виробляє надійну прихильність до матері, при якій вона сприймається як надійне джерело захисту. *Відносини надійної прихильності* дитини характеризуються впевненим дослідженням навколишнього середовища в звичайних умовах і пошуком близькості і комфорту у матері в умовах загрози.

Спостерігаючи поведінку немовлят в процедурі незнайомої ситуації дослідниця крім надійної прихильності, виявила два стилі ненадійної

прихильності: уникаюча і тривожно-амбівалентна. Сьогодні вони вважаються класичними.

1) Надійна прихильність. У присутності матері дитина відчуває себе в безпеці, використовує мати як надійну базу для дослідження світу в епізодах до розлуки; переживає її відсутність, відмовляється від гри, знижує дослідницьку активність, коли матері немає поруч; прагне до матері, шукає фізичного контакту з нею при возз'єднанні;

2) Тривожно амбівалентна прив'язаність. Діти демонструють ознаки тривоги навіть до розлуки з матір'ю; важко переживають її відсутність в епізодах розлучення; під час возз'єднання в їх поведінці спостерігаються амбівалентні реакції: з одного боку, вони шукають контакт з матір'ю, з іншого - перешкоджають реалізації контакту і взаємодії;

3) Уникаюча прихильність: переживання немовлят під час розлуки з матір'ю невиразні, вони рідко плачуть і демонструють менше ознак неспокою в порівнянні з немовлятами двох попередніх груп; під час возз'єднання вони уникають матері, демонструють змішану поведінку пошуку близькості і уникнення контакту, або повністю ігнорують материнську фігуру [цит. по 47].

Пізніше М. Мейн та Дж. Соломон (1986) виокремили четвертий тип прихильності – *дезорганізований/дезорієнтований*, що включає в себе явні прояви страху; суперечливу поведінку дитини, різноманітні одночасні або послідовні рухи (стереотипні, асиметричні, різкі) або поведінку «застигання» [66]. В контексті нашого дослідження важливо, що цей розлад прив'язаності формується у дітей, що піддавалися систематичному жорсткому поводженню і насильству і ніколи не мали досвіду безпечної (здорової) прив'язаності.

Саме дезорганізований тип прив'язаності притаманний дітям, які виховуються в інтернатних закладах. Тому їм складно адаптуватися, коли вони потрапляють у сім'ю. Дитина не дозволяє піклуватися про себе: поводить так, ніби не довіряє батькам. Вона може бути агресивною,

нешадною, намагається зберегти контроль над ситуацією та людьми. Це особливо важкий тип порушення прив'язаності з точки зору можливої корекції: «життя навчило таких дітей виживати, порушуючи всі правила й межі людських відносин, відмовляючись від прив'язаності на користь сили: їм не треба, щоб їх любили, вони вважають за краще, щоб їх боялися» [23].

У 1980-х роках дослідження прихильності розповсюдилось на сферу близьких взаємин у більш старшому віці. Завдяки працям Ф. Шейвера та С. Хейзен (1987) було доведено, що емоційні зв'язки, подібні прихильності дитини до матері, формуються також в процесі близьких стосунків між дорослими людьми. У дорослих були виявлені чотири стилі прихильності: надійний, тривожно-занепокоєний (залежний), зневажливо-уникаючий (відсторонений) та замкнено-фобічний, що приблизно відповідають класичній класифікації прив'язаності [64]. Проте емоційний зв'язок дорослих людей, на відміну від прихильності немовляти, носить симетричний характер: обидва партнери є джерелом почуття безпеки і комфорту один для одного. В багатьох емпіричних дослідженнях серед підлітків та дорослих було показано, що стилі прихильності в старшому віці прямо або опосередковано залежать від характеристик прив'язаності, що сформувалися в процесі дитячо-батьківської взаємодії [47; 50; 65]. Крім того, стиль прив'язаності у більшій мірі прогнозує розвиток романтичних стосунків, ніж особистісні властивості партнерів [71].

Таким чином, сьогодні загально визнано, що певний тип прив'язаності складається в результаті накопичення досвіду взаємодії дитини з фігурою прихильності в ранньому дитинстві і залишається порівняно постійним протягом всього життя.

Згідно результатам західних та вітчизняних досліджень, характеристики прив'язаності тісно пов'язані з різними психологічними властивостями особистості: формуванням самооцінки та відчуттям самоцінності [72; 75], розумінням себе [61], соціальним пізнанням [1],

емпатійною підтримкою та розумінням емоцій інших людей [74]; з рисами «Великої п'ятірки»: доброзичливістю, нейротизмом, екстраверсією, сумлінністю, відкритістю новому досвіду [71]; особистісною і соціальною тривожністю [69], емоційною стійкістю та переживанням стресів [35]. Надійна прив'язаність корелює із задоволеністю життям і благополуччям в стосунках [68; 71], ненадійна – з переживанням депресії та самотності [75].

Слід відзначити, що за історію існування теорії прихильності ідеї Дж. Боулбі часто спрощувались, перебільшувались, навіть спотворювались для різних цілей. Так, часто цитоване зауваження про те, що *дітям краще жити в поганій родині, ніж в гарному закладі* [55] іноді доходило до крайнощів і призводило до небажання співробітників соціальних служб забирати дітей у недбалих або неадекватних батьків. Теорія прихильності також невірно тлумачиться, якщо призводить до висновків, що будь-яке розлучення з матір'ю (наприклад, при виході жінки на роботу), зміна доглядальника або досвід інституційного догляду обов'язково призводять до важкої емоційної депривації.

Значний внесок в критичне переосмислення класичної теорії прихильності вніс англійський психіатр Майкл Раттер в книзі «Переоцінка материнської депривації» (1972). Вчений зібрав додаткові докази, звернувся до різних соціальних і психологічних механізмів і показав, що Дж. Боулбі мав рацію лише частково і іноді робив неправильні інтерпретації. М. Раттер звернув увагу на інші форми депривації, що зустрічаються в спеціалізованих установах, на складність стресу розлуки з батьками. Він припустив, що психічні порушення та антисоціальна поведінка дітей часто пов'язані не з материнською депривацією самою по собі, а з генетичними факторами та більш глобальними сімейними розладами [70]. М. Раттер також звернув увагу, що обоє батьків впливають на розвиток своєї дитини, і те, хто з дорослих є більш важливим, залежить від віку, статі та темпераменту дитини. Батько, мати, брати та сестри, бабусі та дідусі, друзі, шкільні вчителі – всі вони впливають на розвиток

дитини, але цей вплив розрізняються для різних аспектів розвитку [34]. Важливість цих уточнень полягала в тому, щоб позиціонувати розлуку з батьками як один із чинників вразливості, а не як провідне джерело порушень, поряд з багатьма різноманітними впливами, які визначають шлях когнітивного, емоційного та соціального розвитку дитини.

Таким чином, вивчення дитячо-батьківських відносин у контексті теорії прихильності дозволяє вирішувати широке коло теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з розумінням закономірностей і механізмів дитячого розвитку, профілактикою і корекцією порушень.

1.2. Деінституціоналізація системи догляду за дітьми, що втратили батьків: психологічні переваги та проблеми прийомних родин

1.2.1. Форми сімейного влаштування дітей сиріт в Україні.

Патронатні форми виховання здавна існували в українському суспільстві і були особливо поширені в сільських громадах. Ще в XVII-XIX ст. родини, що брали малих сиріт на виховання, отримували певні державні виплати, натомість мали забезпечити дитину прихистком, доглядом та освітою. Часто підлітки з незаможних сімей *йшли в прийми* в більш заможні родини, працюючи в них та отримуючи за це житло та їжу. Проте із встановленням в крані радянського режиму на довгі роки стали пріоритетними колективні форми виховання. Основною і майже безальтернативною формою утримання дітей, що залишились без батьків, була розгалужена мережа закритих державних закладів, при цьому в одному інтернаті могло перебувати до 400 вихованців. Відродження сімейних форм виховання в Україні почалося лише в 1990-тих роках.

Наприкінці XX століття дослідження багатьох вчених в різних країнах засвідчили, що розвиток дітей в сирітських установах відбувається нерівномірно та з суттєвою затримкою порівняно з дітьми, які мали батьків

і виховувались у сім'ях (Мухина В. С., 1989 [16]; Прихожан А. М., Толстых Н. Н., 1990 [29]; Гошовський Л. О., 1995 [9]; Г. В. Семья, 2004 [36] та інші). Узагальнюючи аналіз літературних джерел з психології сирітства, можна виділити ряд фізіологічних та психологічних особливостей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за І. В. Манохіною, 2012):

- проблеми внутрішньоутробного розвитку дитини та спотворення взаємодії між матір'ю та дитиною в пренатальний період;

- неврологічні та соматичні патології, анатомо-фізіологічні порушення центральної нервової системи через спадкові генетичні фактори, а також алкоголізм чи наркоманію батьків;

- зниження показників фізичного розвитку, гальмування фізичної, розумової та емоційної активності, відставання у розвитку мовлення внаслідок хронічної депривації (сенсорної, емоційної, материнської тощо);

- педагогічна занедбаність: знижена пізнавальна активність, специфічні порушення розвитку шкільних навичок (дислексія, дисграфія), прикордонні розлади інтелекту; порушення дисципліни;

- знижені комунікативні можливості через дефіцит спілкування з дорослими та постійне перебування у закритому колективі; орієнтація на ворожість соціуму, почуття недовіри; поділ оточуючих на «своїх» і «чужих»; конфліктність у взаєминах з однолітками, байдуже ставлення до оточуючих;

- ослабленість внутрішньої позиції, неадекватна самооцінка, несформованість Я-образу, що замінений феноменом «Ми», відчуження;

- нерозвинені механізми активної та ініціативної поведінки; знижена здатність до саморегуляції та планування, домінування захисних форм поведінки, стан безпорадності; інфантильність, залежність від оточуючих;

- збіднена емоційна сфера: емоційна спрощеність (одноманітність і стереотипність емоційних проявів), нерозуміння емоційних станів інших людей, імпульсивність та афективна вибуховість, у підлітковому віці - жорстокість, агресивність, апатія, депресивність [15].

В. С. Мухіна пояснила, що інтернатах для сиріт умови життя і розвитку формують у вихованців особливу внутрішню позицію – *психологічне капсулювання*, яке полягає в відчуженому ставленні до інших і до себе. При цьому спостерігається відсутність самостійності і відповідальності за свою поведінку. Психологічне капсулювання призводить до прагнення дитини перебувати в освоєних стереотипах життєдіяльності в умовах обмеженого соціального простору, що спрямовує розвиток на реалізацію найпростіших соціальних очікувань [16]. Знаходження дитини в дитячому будинку, хоча і створює єдину для всіх зовнішню захищеність, але не забезпечує зв'язків з усім різноманіттям навколишнього соціуму. Г. Сім'я назвала цей стан «квазі-захищеністю». Наслідком є вкрай обмежений соціальний досвід, який перешкоджає формуванню реальної психологічної захищеності дитини в ситуаціях поза державною установою. В міру дорослішання та вступу в самостійне життя внутрішня позиція випускника інтернату стає відчуженою щодо всього соціуму: позиція «нічийного» переростає в позицію «один проти всіх». Це проявляється у виразності рентних установок, підвищеній віктимності, обмеженості та неспроможності життєвих планів, відсутності трудової мотивації. В умовах формально забезпеченого соціального захисту випускник інтернату виявляється, по суті, соціально незахищеним [37].

Накопичення психологічних та соціологічних даних про порушення психічного розвитку, численні поведінкові проблеми вихованців інтернатних установ привело до кардинальних реформ державної політики соціального захисту. Було офіційно визнано недосконалість державного утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Очевидно, що інтернатна система не відповідає сучасним психолого-педагогічним вимогам та міжнародним нормам, зокрема Конвенції ООН про права дитини (право на збереження своєї індивідуальності, на особисте і сімейне життя; на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку; на захисту від усіх форм

фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого поводження) [58]. Досвід показав, що інтернатні заклади забезпечують лише фізичне виживання дітей в умовах відсутності турботи батьків, проте не сприяють процесу їхньої соціалізації. Пошук оптимальних умов розвитку осиротілих дітей вимагає не соціальної ізоляції, інтеграції їх в соціум, що забезпечується пріоритетністю в державній політиці сімейних форм влаштування дітей [41].

Перші експериментальні спроби створення нової інституції опіки над дітьми – прийомної сім'ї – почалися в Україні в 1998-1999 роках за ініціативою ЮНІСЕФ. До початку 2000 р. було створено 17 прийомних сімей, у яких виховувалося 22 дитини. В 2002 р. уряд визнав результати експерименту позитивними та затвердив «Положення про прийомну сім'ю» та «Положення про дитячий будинок сімейного типу» [24; 25]. Це дало сімейним формам піклування та патронату міцну правову основу, що сприяло розширенню відповідної практики.

Оновлений Сімейний кодекс України (2002) визначив пріоритет *сімейних форм виховання* дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що реалізується шляхом розбудови юридично закріплених форм влаштування в сім'ю: через усиновлення, опіку й піклування, прийомну сім'ю, патронатну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу [38]. В 2006-2007 рр. Кабінет Міністрів затвердив програмні документи, що започаткували активний процес *деінституціалізації* – заміну державної системи інституційного догляду на систему, яка забезпечує виховання дітей в сім'ї або умовах, максимально наближених до сімейних [30; 31].

Головним завданням сімейно орієнтованого підходу є забезпечення комфортного життя дитини у благополучній сім'ї. Державні соціальні служби повинні сприяти організації та функціонуванню різних форм альтернативного сімейного догляду у своїх громадах, супроводжувати та підтримувати їх. Відповідно до діючого законодавства, в Україні діють такі юридично визнані сімейні форми влаштування дітей-сиріт:

усиновлення, опіка та піклування, дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ) та прийомні сім'ї.

Перше місце за ступенем пріоритетності серед них займає **усиновлення (удочеріння)** – прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки, здійснене на підставі рішення суду. Визначальною ідеєю інституту усиновлення є турбота про дітей (розвиток, виховання, спілкування з дорослими, матеріальне забезпечення) та створення для них середовища, яке є характерним для сім'ї. За юридичним статусом сім'ї-усиновителі прирівняні до біологічної сім'ї [30].

Наступною формою, яка забезпечує дітям-сиротам можливість перебування в сім'ї, є **опіка та піклування**. Опіка встановлюється судом або органами опіки й піклування над дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування – над дитиною від 14 до 18 років. Принципова правова різниця цих форм полягає в тому, що *малолітня особа* до 14 років має часткову цивільну дієздатність, тож опікун здійснює захист прав та інтересів дитини від її імені. *Неповнолітня особа* 14-18 років набуває неповної цивільної дієздатності і має більшу самостійність, можливість самостійно розпоряджатися особистими доходами. Опікуни та піклувальники переважно перебувають у родинних відносинах з дітьми – це історично сформований та виважений підхід, розрахований на збереження наявних родинних зв'язків. Право і обов'язок опікуна – виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, навчання, фізичний й духовний розвиток, захищати його інтереси [30; 38].

Усиновлення й оформлення опіки (піклування) є найбільш традиційними та загальноприйнятими формами влаштування долі дитини, що залишилась без турботи батьків. Поряд з цим в Україні розвиваються новітні форми сімейного виховання: прийомні родини та дитячі будинки сімейного типу.

Прийомна сім'я – це сім'я (подружжя) або окрема особа, що не перебуває в шлюбі, яка добровільно за плату взяла на виховання та спільне

проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ті, хто взяли дітей у прийомну сім'ю, називаються прийомними батьками, а влаштовані діти — прийомними дітьми. Прийомні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу. Рішення про створення та статус прийомної родини приймають місцеві органи виконавчої влади або самоврядування: укладається договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання, що визначає права та обов'язки сторін [25; 38].

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває в шлюбі, для забезпечення сімейного виховання та спільного проживання не менше як п'яти дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у ДБСТ не повинна перевищувати 10 осіб, включаючи рідних та прийомних дітей, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання і розвитку [24]. Батьки в ДБСТ отримують юридичний статус батьків-вихователів (проте в побутовому спілкуванні вживається єдина назва «прийомні батьки»), а діти, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу, називаються «діти-вихованці» [30; 38].

Створення ДБСТ та прийомних сімей дозволяє вирішувати питання тимчасового влаштування долі дитини, батьки якої за певних обставин (хвороба, засудження, тощо) певний час не можуть займатися вихованням. У такому випадку дитина влаштовується в родину на той період, поки родина не справиться з проблемами, які не дозволяють біологічним батькам займатися дитиною, забезпечувати необхідний рівень життя та розвитку [11]. Метою їх створення є забезпечення належних умов для виховання дітей в сімейному оточенні. Однією з особливостей функціонування прийомної сім'ї/ДБСТ є матеріальна підтримка діяльності таких сімей з боку держави.

Суттєва відмінність ДБСТ від прийомної сім'ї – кількість дітей, взятих на виховання. Влаштування п'яти та більше дітей у сім'ю вимагає від батьків більшої підготовки, переорієнтації основної діяльності в першу чергу на виховання дітей. З огляду на це один із батьків (як правило, мати) не працює і займається вирішенням справ великої родини. Період, протягом якого особи вважаються батьками-вихователями у дитбудинку сімейного типу, зараховується до їх загального трудового стажу [42].

Держава надає батькам-вихователям житлове приміщення (будинок або квартиру) для забезпечення належних санітарних і побутових умов проживання, виховання, навчання та розвитку дітей, а також забезпечує його обладнання необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку з урахуванням кількості дітей, їх віку, статі, стану здоров'я і т.ін. [24]

При влаштуванні дітей до прийомної родини або ДБСТ сімейних правовідносин не виникає – вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Діти проживають і в прийомній родині до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі – до його закінчення, але не пізніше 23-річного віку. Батьки-вихователі та прийомні батьки несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дітей. Вони є законними представниками вихованців і захисниками їх прав та інтересів у всіх установах та організаціях [24; 25].

Отже, виховання дітей у ДБСТ та прийомних сім'ях можна розглядати як делегування державою права на їх виховання та утримання. Це вимагає здійснення контролю з боку державних служб щодо того, яким чином прийомні батьки виконують зобов'язання, взяті на себе відносно вихованців. Представники органів влади мають право контролювати умови виховання дитини, і якщо вони не виконуються, мають право розірвати договір з батьками. Зі свого боку, держава зобов'язана виділяти грошові

виплати на утримання вихованців, надавати правову, медичну, соціальну та психологічну допомогу сім'ї, виплачувати батькам-вихователям грошову винагороду [42].

Кандидати на роль прийомних батьків та батьків-вихователів проходять експертну комісію, до складу якої входять психологи, юристи, педагоги, лікарі. Вони оцінюють особистісні якості майбутнього вихователя, його здатність замінити батька декільком дітям, як правило, обтяжених вадами розвитку, педагогічно занедбаних, які пережили втрату близьких. Перевага надається сім'ям або самотнім громадянам, які мають досвід виховання дітей, вже опікунами або піклувальниками і сумлінно виконують свої обов'язки [11; 27].

Особи, що виявили бажання стати прийомними батьками, повинні пройти спеціальний навчальний курс з виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. В 2006 р. було розроблено українську версію програми «ПРАЙД» - адаптоване видання американської програми підготовки дорослих, які на короткий або тривалий час приймали у сім'ю дитину (Лактіонова Г. М., 2006) [22].

Програма навчання спрямована на посилення виховного потенціалу батьків, підвищення рівня їх компетентності задля сприяння встановленню позитивних стосунків в родині, повноцінному розвитку дітей та самореалізації батьків. Окрім іншого, прийомні батьки мають отримати знання про психологічні закономірності розвитку дитини на різних вікових етапах (в тому числі формування прихильності), про вплив несприятливих умов соціалізації на становлення особистості, про наслідки психічної травматизації дітей, про поведінкові особливості дитини, які ускладнюють процес спілкування та взаємодії. Також вивчаються основи сімейної психології, методи запобігання девіантній поведінці дитини, шляхи виховання, формування життєвої компетентності, підготовки дитини до самостійного життя [32]. Батьки мають раз на п'ять років проходити курси

підготовки та тренінгові заняття, проведення яких забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [28].

Важливо розуміти, що ДБСТ як форма виховання дітей-сиріт є не дитячим закладом особливого типу, а *багатодітною сім'єю*, що забезпечує вихованцям родинне оточення та виховання. І. В. Пеша переконує, що виховний потенціал дитячого будинку сімейного типу має ряд об'єктивних переваг перед іншими соціальними інститутами (перш за все інтернатами):

- природна відповідність процесу виховання;
 - тривалість і поступовість виховного впливу батьків на прийомних дітей;
 - основою виховного впливу є емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, який базується на взаємній довірі;
 - виховання в малій групі найбільш повно відповідає вимогам поступового залучення дитини до соціального життя;
 - комплексний підхід до виховання і соціального становлення дитини;
 - індивідуальний підхід до дітей;
 - взаємозацікавлений характер стосунків вихователів та вихованців;
 - контроль за негативними проявами як серед дітей, так і зовнішніх факторів (однолітки, засоби масової інформації, соціальні мережі тощо).
- (Пеша І. В. 2000, 2003) [20; 21].

Вітчизняні спеціалісти відмічають, що у дитбудинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах, вплив батьків-вихователів на самоусвідомлення і світогляд дитини виконує домінуючу роль. Сімейне оточення формує у дитини якості, що формують індивідуальність: морально-етичні ідеали, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації. На розвиток особистості вихованців впливають характер стосунків між батьками та між батьками і дітьми, іншими членами родини, ставлення батьків до праці, їх участь у

суспільному житті, інтереси, ціннісні орієнтири, загальний культурний рівень, тощо (Комарова Н.М., Пеша І.В., 2006 [11]; Чайка І. О., 2016 [42]).

В дисертації Г. М. Бевз (2002) узагальнено досвід функціонування прийомних родин, що виховували нерідних дітей протягом 4-10 років. Прийомне батьківство виступає «системою ціннісно-сміслових дітоцентричних настановлень, в основі яких лежить почуття відповідальності за соматичне і психічне здоров'я дитини, усвідомлення вимог суспільства та оцінка власних можливостей у забезпеченні успішної соціальної адаптації прийомної дитини до виконання сімейних та соціальних ролей» [4]. В процесі розвитку прийомної родини мотивація її створення адаптується до реальних потреб та завдань. При цьому мотиви поведінки дітей та дорослих є засобом регуляції родинних стосунків.

Досвід функціонування ДБСТ в Україні засвідчує, що їхні соціальні функції як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас Н. М. Комарова та І. В. Пеша (2006) називають ряд особливостей, притаманних лише дитбудинку сімейного типу: батьки біологічно не пов'язані з дітьми; батьки повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини; перед сім'єю постають завдання корекції та компенсації вад розвитку вихованців, занедбаності здоров'я та подолання наслідків психічних травм [11]. Ці обставини визначають необхідність матеріальної та соціальної підтримки такої сім'ї, яка гарантується державою.

Узагальнюючи ознаки, описані в літературі [14; 15; 37; 41; 44; 48], можна класифікувати три форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, що відрізняються як соціально-правовим статусом, так і психологічною специфікою взаємодії дорослих з дітьми:

1) *названа сім'я* (усиновлення, опіка та піклування, фактичне виховання), найбільш наближена до біологічної сім'ї за умовами формування стосунків та розвитку дитини;

2) *державне утримання*: колективне проживання дітей в дитячих будинках та інтернатних закладах (найбільш далека форма від природних процесів розвитку дитини)

3) *професійне батьківство* (фостерна або замісна сім'я): тимчасові форми сімейного влаштування, які передбачають часткове або повне державне фінансування послуг батьків, які займаються вихованням дітей: прийомні сім'ї, дитячий будинок сімейного типу, патронат. Ці форми влаштування дітей-сиріт наближаються до багатодітної родини. Діти передаються на виховання особам (прийомним батькам, батькам-вихователям), які спільно з ними проживають та ведуть спільне господарство, виховуючи їх. Дані державної статистики (табл.1.1) показують, що сьогодні це одна з найбільш поширених форм влаштування.

Таблиця 1.1 - Статистика перебування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець 2020 року

Категорії	Україна	Херсонська область
Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	68533	2762
Кількість дітей, яким надано статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування протягом 2020 року	9634	355
Кількість дітей, яких знято з обліку протягом року, у зв'язку з:	9978	344
поверненням дитини на виховання до батьків або одного з них	535	19
усиновленням дитини	1198	33
досягненням дитиною повноліття чи повної цивільної дієздатності	7960 130	282 6
смертю дитини	69	3
інше	86	1
Кількість дітей, які знаходяться:		
у медичних, навчальних, виховних закладах або установах інтернатного типу	3902	63
під опікою, піклуванням	49016	1915
у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу	12781	700

Категорії	Україна	Херсонська область
у закладах соціального захисту дітей	620	10
навчаються та проживають у професійно-технічних, вищих навчальних закладах	1353	57
відбувають покарання в місцях позбавлення волі, тримаються під вартою	4	–
у розшуку	13	–
інше	844	17

Примітка: за даними Державної служби статистики України [10]

На початку 2000-них років спеціалісти відзначали стрімке збільшення кількості біологічних та соціальних сиріт, що відбувалося на фоні зменшення загальної чисельності дитячого населення в Україні (з 1995 по 2005 рр. кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування збільшилась майже в два рази). До сих пір щороку в нашій країні залишаються без батьківського догляду близько 10 тисяч дітей, при цьому більшість з них має живих батьків [11].

Однією із суттєвих причин цих негараздів є зuboжіння українських родин, особливо тих, що мають трьох та більше дітей. Бідність, поширення алкоголізму, злочинності, наркозалежності, психічних розладів здоров'я, а також зниження рівня моральності дорослого населення призводить до зростання кількості батьків, які безвідповідально ставляться до виконання своїх обов'язків стосовно дітей. Як результат – щороку судами виноситься 6-7 тис. рішень щодо позбавлення батьківських прав; до двох тисяч дітей стають сиротами в пологових будинках – від них відмовляються матері. На профілактичному обліку служби у справах неповнолітніх перебуває 145 тис. дітей, що бродяжать, жебракують, втягуються до скоєння правопорушень, вживають алкоголь та наркотичні речовини [10; 11].

На кінець 2020 р. було зареєстровано 68,5 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із них 2,7 тисячі в Херсонській області. Із них майже 62 тисячі, тобто 90 % дітей ростуть в сімейних формах виховання: під опікою та піклуванням, в прийомних родинях,

дитячих будинках сімейного типу [10]. Зокрема, в Херсонській області проживає майже 3 тисячі осиротілих та позбавлених батьківської опіки дітей, щороку в регіоні цей статус отримують близько 350-400 дітей. За даними служби у справах дітей ХОДА, в 2020 р. області функціонував 71 дитячий будинок сімейного типу, де росли майже 480 вихованці, та 118 прийомних сімей, в яких виховувались 252 дитини (khoda.gov.ua).

За іншими підрахунками, наразі в країні діє 111 закладів інтернатного типу, що керуються різними відомствами, в яких перебуває 8,7 тисяч дітей. Проте ще десять років тому ця цифра була вчетверо більшою і складала 37,4 тис. [10, с. 110]. В будь-якому випадку, сімейні форми виховання сьогодні є найбільш визнаною та поширеною формою влаштування дітей, що залишилися без батьків.

1.2.2. Особливості адаптації дитини в прийомній родині досить докладно описані українськими спеціалістами.

Соціальна адаптація — це взаємозумовлений процес пристосування індивіда до соціального середовища і пристосування суспільства до потреб особистості шляхом їх задоволення. Вона характеризується формуванням адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграцію особистості в групу, діяльністю щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття правил соціальної взаємодії, норм поведінки і цінностей нового соціального середовища. Адаптація пов'язана з рольовою пластичністю поведінки: прийняттям індивідом різних соціальних ролей, адекватним відображенням себе і своїх соціальних зв'язків. Вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості [39].

В сучасній літературі сім'я розглядається як спільнота, котра має ряд характеристик внутрішнього простору та тісно пов'язана з навколишнім світом – соціумом, державою, суспільством, що накладає на неї певні соціальні зобов'язання. Залежно від внутрішніх характеристик сім'ї вона сильніше чи слабше схильється до впливу соціуму, в більшій чи меншій

мірі захищає індивіда, здійснюючи посередницьку функцію між ним та іншими соціальними інституціями (Швецова М. Н., 2013) [44]. Це положення важливе для розуміння функціонування прийомної родини.

Сім'я відноситься до категорії первинних соціальних груп – це неформальне об'єднання, якому притаманні інтимні, близькі, довірчі відносини між людьми. Вирішальна роль в її виникненні і функціонуванні належить симпатіям людей, спільності їх інтересів та поглядів на життя, здатності спільно вирішувати питання та проблеми, що виникають на життєвому шляху. Ступінь інтимності і довірливості відносин, емоційної залученості членів групи в її справи зазвичай зростає в міру розвитку родини. Це стимулює більш чітке і відповідальне виконання членами групи своїх обов'язків.

Саме в інтимно-довірчих відносинах індивід повністю розкриває себе, висловлює свої найпотаємніші думки і бажання. Первинна група (родина) дає можливість отримати особисте задоволення від спілкування з близькими за духом і світоглядом людьми. Таке спілкування дозволяє зняти стрес, тривогу, занепокоєння [44].

Крім того, первинна група є референтною – її думка важлива для самооцінки та формування світогляду індивіда, розуміння його реального статусу в суспільстві. Така група забезпечує процес первинної соціалізації і опосередковує входження індивіда в інші соціальні групи. Думки, уявлення, цінності та переконання членів первинної групи мають особливе значення в формуванні свідомості та самосвідомості дитини. Більшість сучасних психологів розглядають процес формування людської особистості як результат соціальної взаємодії в родині. Завдяки тому, що в сім'ї складаються найтісніші стосунки, які взагалі можуть існувати між людьми, починає діяти *закон соціальної спадщини* – діти стають схожі на батьків за характером, темпераментом, світоглядом, стилем поведінки, тощо [44].

М. Н. Швецова (2013) відзначає, що кожна родина (як неформальна група) відрізняється власною неповторною культурою. Всередині даного кола осіб існують спеціальні значення, вирази, звернення і жести; розвивається особлива символіка, зрозуміла тільки тим, хто належить до цієї групи. Так складається своєрідна «мова сім'ї», освоїти який буває непросто новому члену сім'ї, зокрема прийомній дитині [44].

Таким шляхом формується міцне почуття «Ми» - психологічна цілісність групи і прагнення її членів ідентифікувати себе з групою, приймаючи та поділяючи властиві їй погляди, цінності, ідеали.

Таким чином, родина як первинна неформальна група складає найперше та найважливіше мікросередовище життєдіяльності людини і у значній мірі визначає її поведінку. У зв'язку з прийняттям в родину дітей-сиріт та дітей, які залишилися без догляду батьків, центральною функцією сім'ї постає *функція соціалізації*.

Соціалізація – це найважливіший процес та атрибут дитинства, що забезпечує входження дитини в соціальне середовище і пристосування до нього. В ході цього процесу дитина освоює соціальні ролі «дорослого світу», засвоює та приймає набір норм, поглядів, цінностей та ідеалів, набуває певний соціальний статус в своєму культурному оточенні [2, с. 9].

За Г. М. Андрєєвою, соціалізація представляє собою двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в певне соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку – це процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків та ролей за рахунок власної активної діяльності» [3]. Важливим механізмом соціалізації є *інтеріоризація*: зовнішні вимоги, норми та цінності переходять у внутрішній план, стаючи основою саморегуляції, самомотивації та поведінки особистості.

Отже, психологічний підхід підкреслює важливість родини як простору спільної життєдіяльності, всередині якого задовольняються специфічні потреби людей, пов'язаних родинними зв'язками. Це простір

являє собою досить складно влаштовану структуру, що складається з сімейних ролей, позицій та системи взаємовідносин між ними. Така структура функціонує відповідно до законів живого організму, тому має закономірну динаміку, проходячи в своєму розвитку ряд фаз і етапів.

У той же час родина є відкритою системою. Для розуміння функціонування прийомних сімей важливо розглядати зовнішній простір – контакти з соціальними службами, ставлення до замісних родин з боку суспільства, що значно впливає на внутрішню атмосферу сім'ї. Через необхідність відповідати вимогам соціуму та постійну звітність така сім'я часто наближається за своїми характеристиками до зовнішньо-керованої виховної групи або соціального інституту.

Серед західних теорій сім'ї як інституту соціалізації дитини представляє інтерес концепція Дж. Коулмана, в якій визначені три компоненти сімейного середовища: фінансовий, людський і соціальний капітал. Вона цікава тим, що визнає значимим фактором сімейного виховання дохід батьків та інші матеріальні чинники, а також рівень освіти батьків – потенціал когнітивного розвитку дитини. Пріоритетна роль відводиться соціальному капіталу сім'ї, що визначається як відносини між дітьми та батьками (іншими її членами) і залежить від фізичної присутності дорослих в сім'ї та уваги, яку дорослі приділяють дитині. Фізична відсутність дорослих (наприклад, через високу зайнятість на роботі), визнається як *дефект структури соціального капіталу сім'ї* [цит. по 44]. Останнє положення підтверджується дослідженнями вітчизняних науковців. Так, в працях І. Р. Крупника (2013, 2014) розкрито негативні психічні ефекти відсутності батьків в родинах трудових мігрантів [12; 13].

Ефективність реалізації сім'єю функції соціалізації дітей залежить від багатьох чинників різного рівня: структури родини, матеріально-побутових умов, особистісних рис батьків, психологічного клімату в родині, характеру взаємин та взаємодії між її членами, а також допомоги родині з боку суспільства і держави в освіті та вихованні дітей. Головними

фігурами, що впливають на рішення завдань виховання і соціалізації, є батьки дитини – саме вони транслиують неформованій особистості провідні соціальні, культурні та духовні цінності. Батьки – це головні *джерела соціальної ідентичності* дитини. Інші члени родини (бабусі, дідусі, тітки, дядьки) та старші діти в багатодітних сім'ях, теж виступають учасниками цих процесів. В кожній родині складається специфічна та неповторна система впливів – психологічна структура сімейних відносин. Культивування в родині ціннісного ставлення до дитини, її індивідуальних проявів, дотримання прав і свобод, створення умов для розвитку здібностей та реалізації особистісного потенціалу, формування самостійності та особистої відповідальності перетворюють (прийомну або кровну) родину в особистісно-розвиваючий простір [8].

Результат успішної соціалізації – психологічно-зріла та самостійна особистість, здатна легко інтегруватися в соціальну реальність, а також гнучко й адекватно змінювати свою поведінку, переходячи в різні соціальні групи. Результат неуспішної соціалізації – особистість зі спотвореним сприйняттям соціальної реальності, якій важко адаптуватися та інтегруватися в суспільстві.

Таким чином, сім'я має великі переваги в соціалізації особистості в порівнянні з іншими групами (агентами соціалізації), завдяки особливій морально-емоційній психологічній атмосфері любові, турботи, поваги, чуйності членів родини один до одного. Саме сім'я здійснює забезпечує індивідуальний підхід до розвитку дитини, вчасно виявляє її здібності, інтереси та потреби. Це пояснює, чому для дітей, які залишилися без опіки батьків, сімейні форми виховання є більш бажаними, ніж розміщення в заклади інтернатного типу.

При переміщенні в родину дитина, як правило, потребує адаптації до нових умов, людей та обставин. Труднощі першого року проживання дітей в сім'ї пов'язані з (за Г. М. Бевз, 2002):

- 1) впливом тривалої депривації, що проявляється в надмірних афективних реакціях дітей,
- 2) високим рівнем тривожності, обумовленим надмірним обсягом стимульної інформації, що отримують діти при входженні в нову сім'ю (зменшується з віком і тривалістю проживання в родині);
- 3) перенесеними дитиною важкими психотравмами, що виходять за межі звичайного людського досвіду (катастрофічного ступеню);
- 4) налаштованістю дітей на залежну від дорослих поведінку;
- 5) імпульсивно-ситуативною та прагматичною мотивацією поведінки, що коріниться в попередньому досвіді дитини,
- б) труднощами процесу ідентифікації з сім'єю, адже впродовж всього першого року діти не сприймають прийомну сім'ю як свою [4].

Слід враховувати, що адаптація в новій родині – це двосторонній процес: звикати та адаптуватися один до одного доводиться як дитині, що опинилася в новій обстановці, так і дорослим – до змінених умов. Реальність прийняття дитини в сім'ю не завжди збігається з тим, що усиновителі або прийомні батьки очікують від взаємин з нею. Дорослим варто бути готовими як до періодів взаємної прихильності, так і до криз.

Держсоцслужба України (2010) попереджує, що з появою дитини в родині дорослі можуть бути неприємно здивовані, наприклад, тим, що в дитини немає гігієнічних навичок, вона боїться залишатись одна в кімнаті або погано спить вночі, вимагаючи терпіння, уваги та турботи дорослих. Діти, яких влаштовують в прийомну родину, можуть не знати елементарних речей: як користуватися побутовими приладами, навіщо приймати ванну або чистити зуби, навіщо ходити до школи, тощо. Деякі діти після входження в сім'ю можуть демонструвати жадібність та потаємність, оскільки вони раніше майже не мали особистого простору та власних речей – тільки спільні. Крім того, більшість дітей, що походять із асоціальних сімей, мають проблеми зі здоров'ям, гострі та хронічні захворювання (а також ряд негативних звичок: куріння, вживання

алкоголю та наркотиків, ненормативна лексика і т.ін.). Іноді прийомні батьки не готові до природних реакцій дитини на нове оточення: плачу, тривоги, агресії, апатії, вередування, бажання сховатися від незнайомих, відсутності апетиту або переїдання, тощо [45].

Дослідження Г. М. Бевз (2002) показало, що прихід прийомної дитини в сім'ю є значним емоційним навантаженням для всіх її членів і супроводжується загальним зростанням кризових проявів: сімейної тривоги, невдоволеності, нервово-психічного та фізичного напруження. Все це активізує латентні порушення сімейного функціонування, в т.ч. знижує здатність до вибору конструктивних стратегій поведінки при виконанні сімейних та соціальних ролей. Хоча дослідження встановило факт пристосування прийомних батьків до нових умов сімейного життя, проте рівень їх опірності стресам падав у два-чотири рази (порівняно з контрольною групою) і не зростав до початкового рівня впродовж всіх років функціонування прийомної сім'ї [4; 5].

Прийомна дитина ставить перед батьками набагато більше завдань, ніж перша рідна дитина, оскільки вона має сформовані та не знайомі для батьків звички, уподобання, погляди, манери спілкування, що формувалися навіть не завжди в інших родинах, але й у закладах державної опіки або на вулиці. Оскільки діти приходять в прийомні родини з різного соціального середовища, в них може бути наявний «рефлекс самозахисту» від посягань на їх поведінку та звички. Такий спонтанний захист може проявлятися у мовчанні, грубоощах, істериках, тощо. В цей період перед батьками постає складне завдання – зрозуміти дитину, щоб скоріше та ефективніше пройти етап адаптації. Варто пам'ятати, що потрапляючи в нову родину, дитина змінює своє звичне оточення, розриває психологічний та фізичний контакти зі значимими для неї дорослими та дітьми. Навіть якщо попередні умови життя не були благополучними або навіть безпечними, проте вони були звичними для дитини. Цей розрив може стати суттєвою втратою у будь-якому віці [45].

Ймовірно, дитини буде перебувати в стані розгубленості (стадія шоку як перший етап стресової реакції адаптації за Г. Сельє), тривалість якого залежить від особливостей її нервової системи та психотипу. Можливо, вона захоче сховатися в затишний куточок, звідки оглянути незнайоме місце, або навпаки, проявить активність та метушливість. Іноколи виникає прагнення втекти й повернутися на колишнє місце. Коли стадія шоку та розгубленості пройде, дитина, почне озиратися та вивчати навколишнє середовище, помітить, хто знаходиться поруч із нею, і спробує освоїтися в новому місці. Малюка зацікавлять навколишні предмети, він почне їх досліджувати їх, діючи залежно від ситуації.

О.Федорова та Є.Долженко (2013) відзначають, що вагому роль у цьому процесі відіграє досвід минулого життя: якщо дитина до всиновлення жила в замісній сім'ї, вона буде інакше реагувати, ніж дитина, яка своє невелике життя прожила в закладі інтернатного типу. Можливо, дитина, яка до цього вже жила в сім'ї, буде перебувати в піднесеному, збудженому стані й прагнути все подивитися, помацати, а якщо хтось є поруч, то попросить показати їй все навколо, розповісти про новий дім та родину. Під впливом нових вражень дитина може стати надто збудженою, у неї з'явиться бажання пустувати. Інша дитина у новій обстановці злякається, почне притискатися до дорослого, ніби намагаючись уберегтися від бурхливого потоку вражень. Можливо, хтось тільки буде розглядати домівку й нову обстановку, боючись доторкнутися до них, а отримавши з рук дорослого якусь річ, притисне її до себе або сховає в затишне місце, щоб не загубити [40].

Скоріше за все, реакція дитини на членів сім'ї буде відрізнятись. Досить рідко дитина однаково ставиться до тата та до мами, найчастіше спочатку віддає перевагу комусь одному, а дехто потягнеться до бабусі. Дорослому важко зрозуміти, чим викликана ця прихильність, адже малюк не може пояснити свої почуття. Дитині можуть сподобатися зовнішні риси (усмішка, зачіска, одяг) або схожість нових членів родини на когось із

раніше знайомих людей, хто доглядав за нею і добре ставився. Старші діти можуть з більшою прихильністю ставитись до батька, адже в дитячих будинках часто бракує чоловічої присутності; такою перевагою дитина заповнює наявний дефіцит. Хтось, навпаки, під час за перебування в інтернаті, звикає до жіночого піклування, тож зближення з чоловіком може їх лякати [27; 40].

Перший рік перебування дитини в прийомній родині вважається найбільш напруженим, оскільки в цей час відбувається взаємне пристосування дитини, прийомних батьків, інших дітей та родичів, які проживають спільно, тобто процес адаптації. Розділяють декілька стадій адаптації в прийомній родині, через які проходять практично всі діти, замісні батьки та інші члени прийомної родини (в різних джерелах від трьох до п'яти). Нижче наведено узагальнений огляд з декількох літературних джерел (Г. М. Бевз та ін., 2006; Н. М. Комарова, І. В. Пеша, 2006; О. В. Федорова, Є. Ю. Долженко, 2013; Я. М. Раєвська, 2015) [11; 27; 28; 33; 40; 45]

1. Знайомство

Реакція дитини на цьому етапі залежить від її віку, властивостей темпераменту та рис характеру, тривалості знайомства із прийомними батьками, досвідом життя у кровній сім'ї, уявним образом родини [33].

Маленькі діти 2-4 років, виховані в інтернатних установах, на початку зазвичай відчувають сильну тривожність. Нові речі, звуки, запахи, незвичний спосіб життя, велика кількість незнайомих предметів (ліфт, побутова техніка, тощо), відсутність людей, яким вони довіряють, сильно впливає на їх емоційний стан. Дитина може бути настороженою, плакати, кричати. В перші дні перебування в новій родині можливі порушення сну, відсутність апетиту, нічний енурез, спалахи агресії. Після того, як перший шок від переміщення минув, велика кількість нових приємних вражень, усвідомлення, що вона знайшла собі родину, роблять дитину радісно-збудженою.

В перші дні перебування в сім'ї дитина віддає перевагу одному з прийомних батьків, частіше – матері [33]. Оскільки мозок дитини не в силах засвоїти велику кількість нових вражень, вона може забувати, як звати членів нової родини або плутати імена (що не свідчить про погану пам'ять або розумову недостатність).

Старші діти, якщо їх готували до життя в прийомній сім'ї, також відчують тривожність, але здатні її контролювати. При цьому активні діти відчують себе більш впевнено, вони всім цікавляться, намагаються звернути на себе увагу. Їх поведінка відрізняється бажанням догодити, сподобатися. Менш активні діти намагаються вгадати бажання батьків, відрізняються слухняністю і зразковою поведінкою [11].

За відсутності належної підготовки діти, яких раптово помістили в нову сім'ю, переживають сильний стрес. Рівень емоційної напруги залежить від різниці між умовами, у яких формувалися адаптаційні механізми дитина, та умовами прийомної родини. В перші дні дитина не здатна структурувати ситуацію відповідно до уявлень про саму себе та оточення. Вона також не може використовувати сформовані раніше реакції пристосування, тому залежно від особистісних властивостей може плакати, стояти або сидіти біля дверей, намагатися втекти або проявляти агресивну поведінку. Приховані форми стресу проявляються через напади нудоти, розлади травлення і т.ін.

Закінчення цього етапу характеризується встановленням задовільної для обох сторін рівноваги. Батьки й діти виявляють взаємну терпимість до стереотипів поведінки один одного [28].

Деякі психологи описують цей період як «медовий місяць» [40], відзначаючи *випереджувальну прихильність* дітей та прийомних батьків один до одного. Дорослі і діти хочуть сподобатись один одному і знайти спільну мову. Дитина готова майже беззаперечно підкорятися правилам, встановленим в сім'ї. Вона відчуває задоволення від свого нового становища і з радістю виконує все, про що їй просять. З іншого боку,

дитина боїться, що нові батьки можуть відмовитися від неї і намагається вести себе якнайкраще, швидше пристосуватися до нових умов. Багато дітей одразу починають називати дорослих татом і мамою. Але це зовсім не означає, що вони вже полюбили їх – вони до цього тільки прагнуть. Дорослі, в свою чергу, хочуть «обігріти дитину», вилити на неї всю накопичену любов, захистити її від минулого життя.

У цей період дитина може виявляти водночас радість і тривогу. Попри благополучну, майже «ідеальну» зовнішню картину, внутрішньо вона сумнівається у своїй новій ролі та положенні в житті. Дитина тривожиться, намагаючись себе контролювати, і водночас хоче сподобатися і не дозволяє проявлятися внутрішній напрузі. Цей стан можна порівняти із стиснутою пружиною. Після одного-двох місяців після потрапляння в родину (іноді менше) починається наступний етап адаптації.

Період 2. Криза взаємин.

На цьому етапі з'являється довіра до прийомних батьків і «стиснута пружина» розтискається. Перші приємні враження вгамувалися, встановився певний рутинний порядок. Тепер починається тривалий процес звикання членів сім'ї один до одного, справжня взаємна адаптація. Дитина перестає стримуватися і контролювати свої емоційні реакції, як робила до цього, і відчуває, що вже прийнята в родину. Прийшов час довірити новим татові і мамі свої непривабливі сторони. Проявляються впертість, примхливість, агресія і інші неприємні для дорослих риси.

Я.М. Раєвська (2015) розглядає цей період в термінах «експансії». Дитина вже знайома з основними правилами сім'ї й вимогами батьків, але ще не відчуває до них справжньої прихильності. Крім того, діти, що мали досвід частих переміщень, продовжують розглядати прийомну родину як тимчасовий притулок. Достатньо освоївшись і прийнявши як факт, що батьки досить до них поблажливі, вихованці повертаються до знайомих їм патернів поведінки. Спостерігаються агресивні випадки; дитина може ламати речі та іграшки, демонстративно не слухатися, робити «на зло»,

плюватися, кусатися у відповідь на поцілунок чи обійми. При цьому вона залишається дуже вразливою, схильною до перебільшених скарг та сліз. Інколи дитина прагне затвердитися в новій сім'ї, уперто наполягаючи на своєму. Контроль над ситуацією та батьками дозволяє їй зменшити власну тривожність. Негативна поведінка цього періоду викликана бажанням «перевірити батьків на міцність» та зрозуміти межі дозволеного [33].

Інші автори [40] пояснюють виникнення конфліктів тим, що прийомна дитина не готова жити за новими правилами, хоча вона щиро намагалася це зробити на попередньому етапі. Причина цього – не протест, а відсутність звички або соціально-педагогічна занедбаність. Дитина розуміє, що в родині діють свої правила та стосунки, але не одразу може пристосуватися до них. Коли фактор новизни та страху не сподобатись зникає, вона пробує поводитися так, як звикла раніше, придивляючись до реакцій на цю поведінку від нового оточення. Відбувається болісне ламання сформованих установок, переконань, поведінкових стереотипів.

Це один з найважчих етапів у становленні сім'ї. В період кризи взаємин приємним батьками рекомендується зберігати спокій, оптимізм і не піддаватись відчаю. Дитина в цей час почувається набагато гірше, вона навіть може попросити відвезти її назад в дитячий будинок (у батьків також може виникнути подібне бажання). Треба розуміти такі переміни в поведінці і, як не парадоксально, порадіти їм, адже це свідчить про довіру дитини до батьків. Від батьків в цей період потрібно багато терпіння, психологічної компетентності та педагогічного такту. Саме їм доведеться працювати над тим, щоб налагодити стосунки з прийомною дитиною. Кризовий період наочно демонструє прийомним батькам проблеми і тривоги дитини, якими потрібно долати. Успішне подолання цих труднощів забезпечує вихід на наступний рівень відносин.

Третій етап – Псевдоадаптація або регресія в минуле.

Зорієнтувавшись та визначивши припустимі межі поведінки, діти стають більш стриманими. Водночас може спостерігатися регресія в

поведінці, що проявляється у проханні виконати за них ті дії, які вони вже засвоїли: одягнути, погодувати, покачати на ручках, тощо. Діти часто запитують, чи люблять їх прийомні батьки, і сильно тривожаться, якщо їм треба на якийсь час розлучитися (ми бачимо в цьому прояви, дуже схожі на поведінку прихильності при возз'єднанні дитини після тривалої розлуки з матір'ю, коли минає фаза відчуження – див. підрозділ 1.1). Ще трапляються випадки агресивної поведінки та образ (а також сварки, невиконання приписів, крадіжки, обман, лихослів'я), проте повернення до старих звичок відбувається все рідше. Дитина стає жвавішою, доброзичливішою, чуйнішою. Зовнішньо вона пристосована до нового життя, але водночас цінності сім'ї ще не стали її власними цінностями. Дитина згадує біологічних батьків, до яких емоційно прив'язана, при цьому все ще не розуміє свою роль в новій родині.

Одним із чинників погіршення поведінки дитини може стати наростання тривоги через недостатнє розуміння свого місця та ролі в новій родині. Занепокоєна дитина потребує роз'яснень з боку дорослих про майбутнє: що з нею буде далі, чи повернеться вона в інтернат або в кровну родину. В цей період у дитини може проявлятися травмівний життєвий досвід, коли вона починає розповідати про своє життя в родині та/або інтернаті, ділитися страхами й іншими складними емоціями [45].

Період 3. Звикання і відновлення довірчої взаємодії

На наступному етапі дорослі вже розуміють і прогнозують поведінку прийомної дитини. Вони не вимагають і не очікують від неї занадто багато, при цьому готові надати необхідну допомогу і підтримку. У дитини зникає напруга, поведінка стає більш урівноваженою. Вона починає обговорювати свої проблеми й труднощі з дорослими, а також радіти разом з ними [33].

Цей період характеризується довірою, але також нестабільністю. Проблеми можуть виникнути, звідки їх не чекають (наприклад, конфлікти з іншими дітьми в родині за увагу з боку дорослих чи інші ресурси). Усиновлена дитина як і раніше сумує за кровними батьками, її засмучує

ситуація, коли усиновителі недбало відгукуються про них. Протягом цього періоду і всього майбутнього життя новим татові і мамі варто пам'ятати, що для дитини дуже важливе її коріння [27; 28].

Період 4. Стабілізація стосунків

На цьому етапі нарешті батькам вдається відчутти ту радість, яку вони очікували від прийняття дитини в родину. Прийомна дитина заспокоїлася і зрозуміла своє місце в родині, більше не боїться, що від неї знову відмовляться та повернуть в інтернат. Вона звикає до правил, встановлених у прийомній родині, починає поводитися природно, як у кровній сім'ї. З цього часу вона бере активну участь у всіх справах родини й уже без напруження згадує про своє минуле життя. Поведінка дитини відповідає особливостям її характеру та є адекватною ситуації. Інші діти, якщо вони є, вчать підтримувати слабкіших і отримують досвід, на підставі якого будуть будувати майбутні відносини. Між дитиною й батьками встановлюються відносини *взаємної прихильності*. На етапі стабілізації дорослі задоволені стосунками, нерідко з'являється бажання взяти ще одну дитину.

Вважається, що адаптаційний період у більшості дітей закінчується через 8-9 місяців життя в сім'ї. Умовою успішного проходження адаптації є правильна поведінка батьків, яка полягає в терплячому, доброзичливому, емпатичному, вимогливо-послідовному й гнучкому ставленні до дитини [8; 11; 27; 33; 40].

Враховуючи наш власний досвід замісного батьківства, можемо зауважити що описана схема не охоплює всіх можливих реакцій дитини при переміщенні в прийомну родину. Адаптація дітей відбувається дуже по-різному, залежить від віку, вже сформованих рис характеру, а також особливостей попереднього догляду. Наприклад, етапу «медового місяця» може і не бути, а весь період кризової адаптації до початку стабілізації відносин може зайняти не один рік.

Українські спеціалісти звертають увагу на чинники ризику, що заважають розвитку та адаптації дитини в прийомній родині. Г. М. Бевз та співавтори (2003) зауважують, що тривале перебування дітей у важких життєвих умовах, нехтування їхніми базисними потребами зовнішньо може не проявлятися, але слід пам'ятати про його можливі наслідки. Чинники ризику, що ускладнюють адаптацію дитини до нових обставин життя, можна умовно поділити на дві групи: I – чинники, пов'язані з біологічною сім'єю та умовами попереднього проживання дитини; II група – чинники, пов'язані з особливостями психічного розвитку дитини, внаслідок втрати опіки з боку біологічних батьків (табл. 1.2). Крім, цього чинником ризику автори вважають відсутність будь-якої інформації про історію життя дитини в біологічній родині [28].

Таблиця 1.2 - Чинники ризику, що ускладнюють адаптацію дитини в прийомній родині

<i>Пов'язані з біологічною сім'єю прийомної дитини</i>	<i>Пов'язані з психічним розвитком дитини</i>
Смерть одного чи обох батьків	Проблеми особистісного розвитку (поведінкові та невротичні розлади)
Втрата матері дитиною до 18 місяців	Досвід депривації
Юридична відсутність батька	Відставання у фізичному розвитку
Розлучення батьків	Відставання у психічному розвитку
Перебування дитини без сімейного оточення більше двох років	Відставання у мовному розвитку та формуванні соціальних навичок
Часта зміна опікунів чи піклувальників	Тип розвитку прихильності
Асоціальні явища в родині (алкогольна та наркотична залежність кровних батьків; аморальний спосіб життя, сімейні сварки, бійки тощо)	Пережите насилля (фізичне, сексуальне, емоційне)
Обтяжена спадковість	Проблеми здоров'я

Примітка: складено за [28].

На етапі входження дитини у нову сім'ю прийомні батьки повинні враховувати її ставлення до кровних батьків і власної родини, враховувати

це в процесі виховання. Виділяють різні варіанти ставлення дітей до біологічної родини: а) прагнення повернутися в рідну сім'ю; б) туга за кровними батьками, бажання бути з ними, якщо ситуація в сім'ї зміниться на краще; в) дитина не згадує батьків взагалі, не говорить про життя в сім'ї; г) про батьків згадують з жахом, повертатися в сім'ю не бажають. Важливо знати, що з точки зору дитини, вона втрачає кровну спорідненість з біологічною родиною не тоді, коли за певних обставин потрапляє в інтернат, а тоді, коли за особистим рішенням та згодою приходить в прийомну родину, тому що саме в цей момент вона розриває зв'язок з біологічними батьками. Вона може відчувати смуток, провину, тривогу або почувати себе зрадником [45].

Основні завдання, які стоять перед батьками в період адаптації: досягнути індивідуальність дитини та знайти ефективні шляхи, щоб забезпечити розуміння та прийняття дитиною своєї нової сімейної ролі, правил та вимог сімейного життя; занурити її в повсякденне життєве середовище конкретної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу; показати дитині її значимість у родині. Очевидно, що саме дорослі мають першими зробити крок до того, щоб зрозуміти та прийняти дитину з її індивідуальними особливостями та потребами.

Виховний вплив прийомних батьків має сприяти поступовому входженню дитини до нового мікросоціуму, сприйняттю нею вимог і способу життя родини. Механізм соціально-психологічної адаптації прийомної дитини розкривається в єдності діяльності та спілкування, коли відбуваються процеси самоусвідомлення та перетворення внутрішнього світу, що допомагає розвитку повноцінної та активної особистості [45].

І. М. Дубініна (2010) радить пам'ятати, що для дитини важливо відчувати прийняття та визнання інших. Поки діти відчують гарне ставлення до себе, вони впевнені в собі. В протилежному випадку намагаючись самоствердитись, дитина може змінити свою поведінку в одному з чотирьох напрямів: 1) вимагати надмірної уваги до себе, стати

нав'язливою, настирливою, робити негарні вчинки, щоб привернути до себе увагу; 2) пручатися і наполягати на своєму, не сприймаючи жодних доказів та переконань; 3) зводити рахунки, мститися; 4) демонструвати безпорадність, беззахисність, слабкість, щоб її залишили в спокої [45].

Фахівці Державної соціальної служби відзначають ряд позитивних ефектів кризових проявів в адаптації прийомної дитини, зокрема:

1) криза допомагає прийомним батькам виявити наявні проблеми дитини, зрозуміти причини її «важкої» поведінки;

2) переживання кризи дає можливість перейти на наступний етап адаптації дитини в родині, інакше невирішені емоційні проблеми дитини будуть раз за разом нагадувати про себе;

3) подолавши кризу, батьки отримують корисний виховний досвід та впевненість у своїх діях;

4) дитина починає почуватись в родині більш впевнено та розуміє, що від неї не відмовляться, якщо вона зробить щось невірно;

5) при успішному проходженні криз знижується рівень тривожності та підвищується самооцінка дитини;

6) спільне додання труднощів об'єднує членів родини [45].

А. А. Ярошенко (2020) відзначає, що факти повернення дітей на виховання в інтернатні заклади після перебування у замісній сім'ї засвідчують наявність чинників, які негативно впливають на адаптацію до життя в нових умовах. Вчасне виявлення таких чинників на етапі відбору та підготовки прийомних батьків має захистити дитину від повторної травматизації, а дорослих – від розчарувань і руйнівного впливу невдалого досвіду замісного батьківства [48]. Крім того, у фаховій спільноті існує переконання про важливість дотримання принципу «сталості території», адже втрата зв'язків зі звичним середовищем, яким для дитини стає замісна сім'я, має такий самий руйнівний вплив на її розвиток, як і перебування в інституційній установі або в неналежних умовах (Поспелова Н. С., Дмитриева О. А., Головнева О. С., 2010) [26].

На успішність функціонування прийомної родини суттєво впливають мотиви, що обумовлюють рішення стати замісними батьками: альтруїстичні (громадянський і моральний обов'язок, бажання допомогти, відповідь на соціальну рекламу і т.ін), слідування релігійним настановам та жертвність заради спасіння дитини; нормативні (уникання стигми бездітності); прагматичні (розширення матеріального і соціального капіталу власної сім'ї, допомога дітей у веденні домашнього господарства, тощо); егоцентричні (почуття самотності та потреба у близьких емоційних стосунках, пізній репродуктивний вік, намагання знайти у дитині сенс життя, загоїти власний травматичний досвід). *Гармонійний* мотиваційний комплекс характеризується узгодженням багатьох мотивів, що відповідає реальним можливостям, бажанням й індивідуальним якостям замісних батьків [48]. В дослідженні М. М. Швецової (2015) були розглянуті психологічні детермінанти прийомного батьківства. Серед чинників, що обумовлюють успішність сімейного влаштування дитини, найпершим є сприйняття батьківства як чинника самореалізації й саморозвитку, що допомагає прийомним батькам долати проблеми в поведінці дітей [43].

Успішне замісне батьківство проявляється на трьох рівнях функціонування сім'ї (Безрукова О. Н., Самойлова В. А., 2017) [6]:

1) *дитячо-батьківські стосунки*: виникнення і зміцнення прихильності; взаємна задоволеність відносинами між батьками й дітьми, між кровними й прийомними дітьми; ідентифікація дитини з родиною та сімейним прізвиськом; бажання залишатися в прийомній родині; успішна адаптація дитини до школи, досягнення в навчанні та/або спорті; прояв творчих здібностей у дитини, поліпшення стану здоров'я;

2) *взаємодія подружжя*: конструктивна мотивація прийомного батьківства; впевненість у правильності ухваленого рішення; задоволеність подружніми стосунками; почуття єдиної родини; спільні цінності й практики сімейного виховання;

3) *взаємозв'язок сім'ї із суспільством*: підтримка родини в близькому оточенні, позитивні відносини з навколишніми, співробітництво та взаємодія з фахівцями, які супроводжують сім'ю на різних етапах функціонування; відчуття підтримки з боку соціуму і своєї причетності до виконання важливого суспільного завдання [6].

Таким чином, замісна родина визнана сьогодні найкращим способом тимчасово влаштування дітей, що втратили батьків. Вона дає можливість особистості повноцінно розвиватися в сімейному та соціальному середовищі. Але перш ніж виникне справжня дитячо-батьківська взаємодія, що формує надійну та безпечну прихильність, дорослі та діти мають пройти складний етап адаптації один до одного.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ В ПРИЙОМНИХ РОДИНАХ

2.1. Організація та методика експериментального дослідження

Емпіричне дослідження мало декілька наукових завдань: проаналізувати діагностичні дані про специфіку формування прихильності у вихованців в прийомних родинах; з'ясувати взаємозв'язки між характеристиками прихильності прийомних дітей та особливостями їх соціально-психологічної адаптації; а також з'ясувати вплив зовнішніх чинників на психологічні особливості дітей, зокрема порівняти кількісні та якісні характеристики прихильності рідних і прийомних дітей.

До дослідження були запрошені діти з прийомних родин і дитячих будинків сімейного типу Херсонської та Миколаївської області – учасники навчальних семінарів та тренінгів, організованих Службою захисту дітей та громадськими організаціями впродовж липня-вересня 2020 р. Батькам було повідомлено про мету і завдання дослідження, гарантована конфіденційність індивідуальних даних та їх використання виключно з науковою метою. Оскільки збір даних відбувався дистанційно, було недоречно залучати до дослідження дошкільників та дітей молодшого віку. Отже, до участі в опитуванні ми запрошували підлітків та старшокласників, що проживають в прийомних родинах (як рідних дітей, так і дітей, взятих на виховання).

Після отримання згоди батьків та дітей на участь в дослідженні ми розсилали бланки опитувальників та детальні інструкції до них засобами електронного зв'язку. Учасники заповнювали опитувальники самостійно, при цьому мали контакти експериментатора і могли задавати будь-які питання, що виникали під час заповнення бланків. Таким чином було

зібрано діагностичні дані у 85 осіб, серед яких 58 прийомних та 27 рідних дітей – табл. 2.1.

Таблиця 2.1 - Характеристика вибірки

	Прийомні діти	Рідні (кровні) діти
Кількість	58	27
Вік	14-17	13-18
Гендерний склад:	35 дівчаток, 60,3 % 23 хлопчиків, 39,7 %	15 дівчат, 55,5 % 12 хлопчиків, 44,4 %
Форми влаштування:		
ДБСТ	31	9
Прийомна родина	27	18
Термін перебування в родині	Від 2 місяців до 6 років	Все життя
Статус сироти	Біологічний – 5 осіб Соціальний – 53 особи	--

У загальному складі вибірки 40 дітей представляють шість дитячих будинків сімейного типу (серед них 31 прийомних та 9 кровних дітей), 44 дітей представляють 13 прийомних сімей (27 прийомних та 18 кровних дітей). Характеристики та завдання цих форм влаштування були описані в попередньому розділі.

Для діагностики параметрів формування прихильності у підлітків та старшокласників використано дві методики: Опитувальник прихильності до батьків для старших підлітків (М. В. Яремчук, 2006) та Опитувальник прихильності до близьких людей (Н. В. Сабельникова, Д. В. Каширський, 2015). Для діагностики характеристик адаптованості дітей використано Опитувальник соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд (О. К. Осницький, 2004) та «Стратегії подолання стресових ситуацій» (Н.Є. Водоп'янова, О. С. Старченкова, 2001). Зміст питань подано у додатку Б.

Математична обробка отриманих діагностичних даних включала в себе методи кількісного та якісного аналізу: частотний розподіл проявів прихильності в стосунках з батьками та близькими людьми, контент-аналіз виборів близької людини, аналіз описових статистик діагностичних змінних. Були розраховані коефіцієнти кореляції Пірсона та проведено

порівняльний аналіз показників в групах рідних та прийомних дітей (використано t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок). Розрахунки проводились в програмі SPSS, вони наведені в додатках В, Г та Д.

2.2. Аналіз проявів прихильності у дітей в прийомних сім'ях

Опитувальник прихильності до батьків для старших підлітків був розроблений М. В. Яремчук в 2006 р. на основі класичної теорії прив'язаності Дж. Боулбі і М. Ейнсворт [47]. Він дозволяє визначити переважний тип прихильності у стосунках з кожним із батьків:

1. *Надійна прихильність*. Підліток впевнений в позитивному ставленні з боку батьків, відчуває себе важливим і цінним. Відчуває повагу з боку батьків відносно своїх рішень і особистого життя; має можливості проявляти власну активність та самостійність. Отримує підтримку від дорослого, готовий звернутися до нього за порадою. Відчуває близькість з батьком/матір'ю.

2. *Тривожно-амбівалентна прихильність*. В поведінці прив'язаності спостерігаються амбівалентні реакції: з одного боку, дитина шукає контакт з батьківською фігурою, з іншого – перешкоджає цій взаємодії. У той же час, дорослий надмірно контролює життя дитини, не залишаючи можливості проявити самостійність. Підліток недостатньо впевнений у ставленні з боку матері чи батька. Побоюється, що батьки віддаляться від нього і не будуть поруч, коли він буде мати в них потребу. Підліток відчуває нестачу підтримки з боку батьків і вкрай потребує її. Не отримавши підтримки, підліток відчуває гнів на дорослого та страх, що в подальшому батько/мати знову виявляться недоступні.

3. *Уникаюча прихильність*. Підліток звик до того, що батьків недостатньо хвилюють значущі для нього події; вони психологічно або фізично «відсутні» в його житті. Він рідко ділиться з дорослими своїми переживаннями, тому що не бачить зустрічного інтересу. Батьки мало

контролюють життя дитини, не підтримуючи і не критикуючи її. Дорослий займає відсторонену позицію, в його відносинах з дитиною виражена дистанція. Діти не демонструють ознак неспокою з приводу розлуки з батьками (порівно з попередніми типами); не шукають близькості і уникають контактів, ігноруючи батьків [47].

Методика містить 10 пунктів, в кожному з яких три твердження - варіанти відповіді. Наприклад, п. 1: а) Моя мати / мій батько рідко показує свою любов до мене; б) Я впевнений, що б не трапилося, моя мати / мій батько буде любити мене; в) Іноді я боюся, що моя мати / мій батько мене не любить. Респондентів просять обрати з кожної трійки одне твердження, що характеризує їх стосунки з матір'ю, та одне твердження – щодо відносин з батьком (вони можуть збігатися або відрізнятися). При обробці даних підраховується кількість виборів для кожної шкали, які відповідають характеристикам надійної, тривожної та уникаючої прихильності. Методика була апробована на вибірці 216 старшокласників 14-18 років; отримані дані про її достатню внутрішню узгодженість і зовнішню валідність [47]. Опитувальник часто використовується в наукових дослідженнях та практичній роботі психологів з дітьми.

За результатами діагностики у вибірці отримані наступні дані:

Таблиця 2.2 - Описові статистики опитувальника прихильності до батьків для старших підлітків: результати щодо матері

	Вся вибірка (85 осіб)			Прийомні діти (58 осіб)			Кровні діти (27 осіб)		
	Н	Т	У	Н	Т	У	Н	Т	У
Середнє	6,36	2,08	1,55	6,24	2,03	1,72	6,63	2,18	1,18
Медіана	7	1	1	7	1,5	1	8	1	1
Мода	9	0	0	9	0	0	9	1	0
Станд. відхилення	3,18	2,05	1,96	3,38	1,98	2,07	2,75	2,20	1,66
Мін. – макс. значення	0-10	0-7	0-7	0-10	0-7	0-7	1-10	0-7	0-6

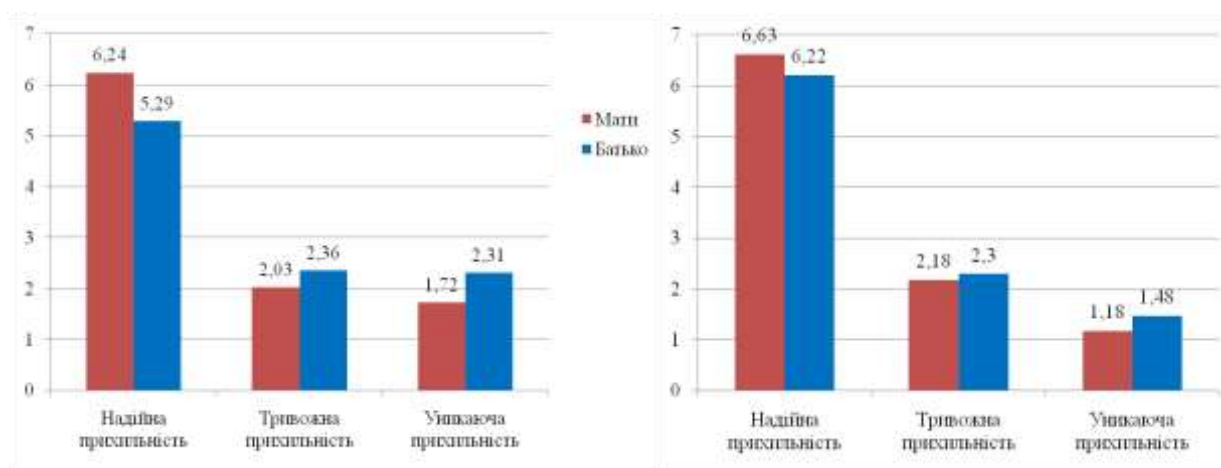
Примітка: Н – надійна, Т – тривожна, У – уникаюча прив'язаність

Таблиця 2.3 – Описові статистики опитувальника прихильності до батьків для старших підлітків: результати щодо батька

	Вся вибірка (85 осіб)			Прийомні діти (58 осіб)			Кровні діти (27 осіб)		
	Н	Т	У	Н	Т	У	Н	Т	У
Середнє	5,59	2,34	2,05	5,29	2,36	2,31	6,22	2,30	1,48
Медіана	6	2	2	5	2	2	7	2	1
Мода	7	2	0	7	2	1	7	2	0
Станд. відхилення	2,73	1,90	1,91	2,82	1,91	1,98	2,45	1,94	1,63
Мінімальне - максимальне значення	0-10	0-7	0-8	0-10	0-7	0-8	2-10	0-7	0-5

Примітка: Н – надійна, Т – тривожна, У – унікаюча прив’язаність

Ми бачимо, що в усіх групах виразно домінують показники надійної прихильності, показники тривожної та унікаючої прихильності виражені в набагато меншому ступені. Середні показники надійної прихильності дещо вищі стосовно матерів, ніж стосовно батьків, а також в групі рідних дітей порівняно з прийомними – див. рис. 2.1.



А) прийомні діти

Б) рідні діти

Рис.2.1. Середні показники типів прихильності в підгрупах.

Порівняльний аналіз показників в групах прийомних та рідних дітей ми провели за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок. Розрахунки повністю викладені в додатку Д. Помічені відмінності в жодному випадку не сягають рівня статистичної значимості.

Відсутність різниці в показниках прихильності у стосунках з батьками можна пояснити реабілітаційним впливом умов виховання в прийомній родині. Дитина, що має фрустровану потребу в батьківському піклуванні, потрапляючи в нову сім'ю, дійсно може знайти нові об'єкти прив'язаності. З іншого боку, не виключено, що прийомні діти на етапі адаптації перебільшують своє позитивне ставлення до нової родини – ця особливість була відзначена в аналізі літературних джерел (пункт 1.2.2).

При аналізі отриманих кількісних даних слід пам'ятати що оцінки за Опитувальником прихильності до батьків М. В. Яремчук не є незалежними змінними. Загальна кількість балів, яких всього 10, ділиться між трьома шкалами. Отже, чим більше дитина зробила виборів на користь певного типу прихильності, тим менше балів отримують два інші типи. Висновок про сформованість надійного типу прив'язаності відносно батька або матері можна зробити, якщо число відповідей, що відповідають шкалі надійної прихильності помітно переважає (дорівнює 6 або більше з 10 можливих балів). Аналогічним чином визначається тривожно-амбівалентний та уникаючий тип прихильності. Якщо у відповідях немає явно переважного типу, ми діагностуємо змішаний тип прихильності.

Результати якісного аналізу даних відображені у додатку В. Частотний аналіз типів прихильності в групах виявив переважну більшість опитаних з надійним типом прихильності – див. табл. 2.4. Загалом 55-66 % дітей в прийомних сім'ях мають у своєму внутрішньому світі репрезентацію надійної материнської та батьківської фігури, а отже – сформовані відчуття безпеки, довіри до світу, стійкості, сталості і надійності. Разом з тим розподіл даних за показником надійної прихильності має два піки – в зоні низьких та високих значень (рис.2.2).

Таблиця 2.4 - Розподіл дітей за типами прихильності до батька та матері

Тип прихильності		Вся вибірка (85 осіб)		Прийомні діти (58 осіб)		Кровні діти (27 осіб)	
		N	%	N	%	N	%
МАТИ	Надійна	56	65,9	38	65,5	18	66,7
	Тривожно-амбівалентна	8	9,4	5	8,6	3	11,1
	Унікаюча	5	5,9	4	6,9	1	3,7
	Змішаний тип	16	18,8	11	19,0	5	18,5
БАТЬКО	Надійна	47	55,3	28	48,3	19	70,4
	Тривожно-амбівалентна	8	9,4	5	8,6	3	11,1
	Унікаюча	4	4,7	4	6,9	0	-
	Змішаний тип	26	30,6	21	36,2	5	18,5

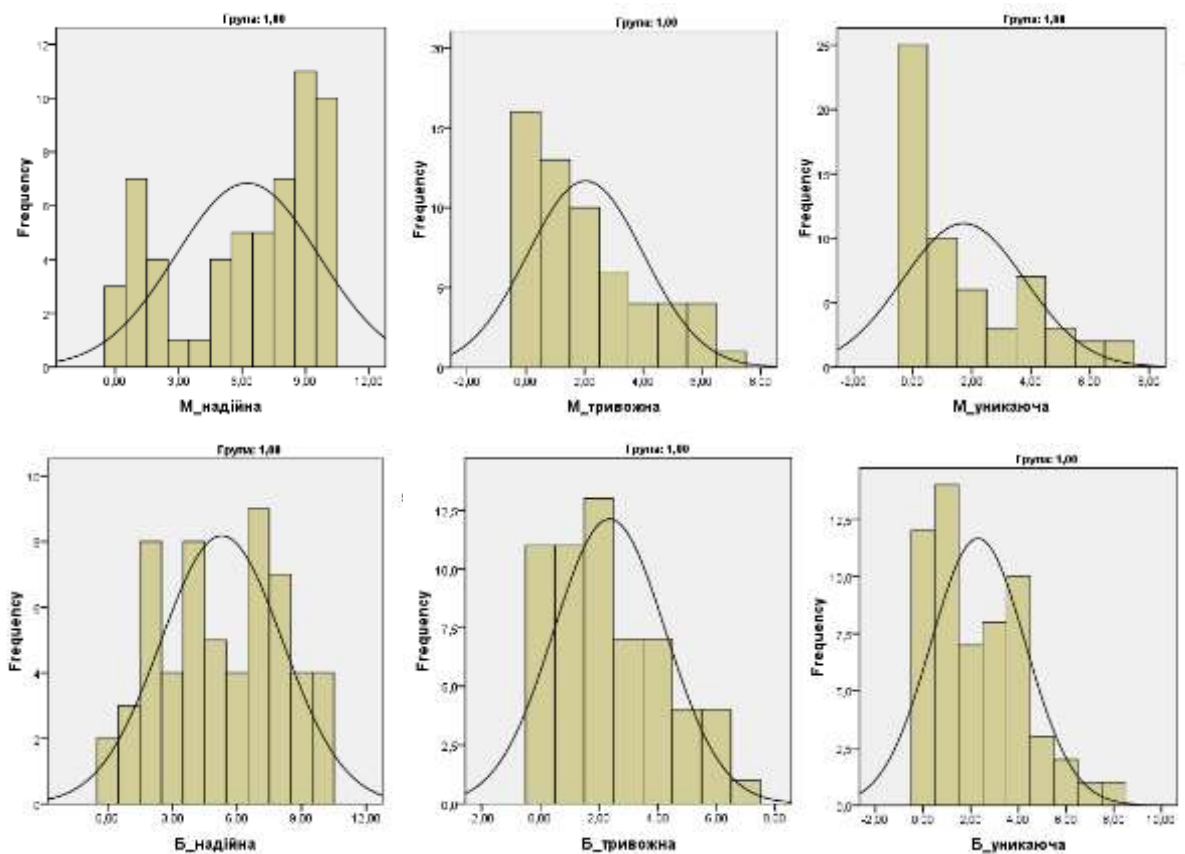


Рис. 2.2. Розподіл показників прихильності до батьків в групі прийомних дітей (58 осіб)

У 9,4 % опитаних переважають тривожно-амбівалентні прояви прихильності до матері та батька. У цих дітей сформувалися виражені переживання тривоги по відношенню до материнського об'єкта. У

стосунках з батьками вони демонструють різноспрямовані реакції: тенденції до злиття і в той же час уникнення контакту. Неочікуваним результатом стало те, що в групі кровних дітей прояви амбівалентності зустрічаються навіть частіше, ніж серед прийомних – у 11,1 % порівняно з 8,6 %. Теоретично, порушення формування прив'язаності мають бути властиві дітям, які мали досвід тривалої розлуки з батьками. Можливо, ці результати обумовлені особливостями підліткового віку. В цей час розпочинається природна сепарація від батьків, що може викликати відповідні тривожні реакції.

Унікаючий тип прив'язаності – відсутність потягу до емоційного зв'язку з материнською або батьківською фігурою – виявлено у дуже малої частини вибірки, при цьому він частіше зустрічається в групі прийомних дітей (6,9 % порівняно з 0-3,7 %).

Для пояснення отриманих результатів корисно згадати дані попередніх дослідників. На самому початку формування інституту прийомного батьківства в Україні Г. М. Бевз (2002) встановила, що домінуюча потреба в афіліації, характерна для прийомних дітей, активізує *дітоцентричні настановлення прийомних батьків*, тим самим зменшуючи рівень уваги до власних дітей. Залежно від віку це може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Ця особливість формує упереджене сприйняття прийомної матері як особи, здатної до «поглажування» та підтримки, що залишається значимою для прийомної дитини незалежно від віку. Натомість сприйняття ролі батька наповнене сподіваннями про освоєння нових видів активності, пізнання невідомого, отримання успіху. Перешкодою для сімейного об'єднання дослідниця вважає обмеженість розгортання в родинному просторі індивідуальних інтересів прийомної дитини, набутих нею в попередньому досвіді. Провідним чинником сімейної інтеграції в прийомній родині є не господарчо-побутова діяльність (як вважалося раніше), а сфери спілкування, спільного дозвілля які сприяють отриманню задоволення і радощів (в т.ч. тілесних) [4].

Як було описано в попередньому розділі, тип прихильності складається в результаті накопичення досвіду дитячо-батьківської взаємодії, і залишається відносно постійним протягом наступних вікових етапів. Хоча поведінка прив'язаності найбільш яскраво виражена у дітей раннього віку, тим не менше вона не зникає із закінченням раннього віку, як і періоду дитинства взагалі [7]. Сформований в дитячо-батьківських відносинах патерн прив'язаності продовжує відігравати важливу роль в подальшому житті: він не тільки визначає подальші взаємини з батьками, але й опосередковує побудову інших близьких емоційних відносин (дружніх, подружніх, батьківських). Зокрема, в дослідженні М. В. Яремчук (2006) доведено, що характеристики прив'язаності у стосунках з матір'ю впливають на уявлення старших підлітків про кохання і взаємодію з романтичним партнером [47]. В роботі О. О. Алмазової (2015) показано тісні взаємозв'язки між типом прихильності до матері та взаємовідносинами дорослих братів та сестер [2].

Таким чином, для більшості дітей з прийомних сімей характерний надійний тип прихильності в стосунках з прийомним батьком та матір'ю. При цьому в дослідженні не виявлено значимих відмінностей в показниках прихильності між рідними дітьми та дітьми, взятими на виховання. Це свідчить про сприятливий вплив виховного середовища прийомної родини на формування надійної прихильності у дітей. Сприйняття сімейного середовища і прийомних батьків як джерела надійного захисту та підтримки допомагає повноцінному формуванню особистості дитини, її успішній соціалізації та адаптації.

Опитувальник прихильності до близьких людей був розроблений Н. В. Сабельниковою, Д. В. Каширським в 2015 р. на основі опитувальника «Досвід близьких відносин» (ECR: Experiences in Close Relationships questionnaire). Методика спрямована на оцінку стилю прихильності до близьких людей: батьків, членів сім'ї, друзів або романтичних партнерів. В

основі опитувальника двохфакторна модель прихильності, утворена поєднанням двох вимірів: ступеню стурбованості (занепокоєння) з приводу відносин і ступеню уникнення відносин прихильності – див. рис. 2.3.

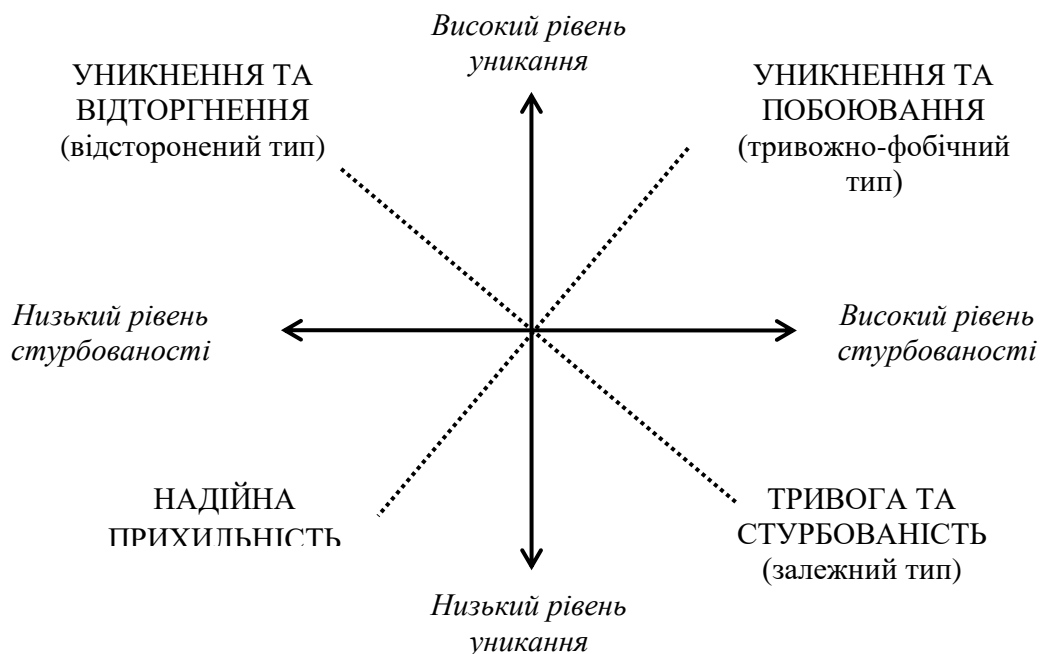


Рис. 2.3. Двохфакторна модель індивідуальних відмінностей прихильності (Н. В. Сабельникова, Д. В. Каширський [35]).

Стурбованість пов'язана зі страхом бути відкинутим близькою людиною, уникнення – зі ступенем дискомфорту, який суб'єкт відчуває від психологічної близькості з іншою людиною [35; 64]. Поєднання низьких показників занепокоєння з приводу відносин прихильності та їх уникнення властиве надійному стилю прихильності; поєднання низького рівня занепокоєння і високого уникнення – відстороненому типу. Водночас високе занепокоєння і уникнення характеризує тривожно-фобічний стиль, а високе занепокоєння і низьке уникнення - тривожно-залежний тип.

Методика складається з 30 пунктів, що характеризують досвід стосунків з близькими людьми, які респонденти оцінюють за допомогою 7-бальної шкали від «повністю не згоден» (1 бал) до «повністю згоден» (7 балів). При цьому респондент самостійно обирає близьку людину з власного кола спілкування, відносно якої він буде оцінювати стиль

прив'язаності. При обробці отримані оцінки розподіляються за двома шкалами «Стурбованість» та «Уникнення»; кожна включає по 15 пунктів. В залежності від поєднання балів за шкалами можна виділити чотири типи, що відповідають основним стилям прихильності.

Розробники російськомовної версії опитувальника «Досвід близьких відносин» перевірили факторну структуру і психометричні властивості методики, довівши її конструктну, конвергентну і дискримінантну валідність, ретестову надійність та узгодженість шкал; оцінили вплив на отримані результати фактору соціальної бажаності. Наведена описова статистика за даними вибірки 240 студентів. Середні показники уникнення складають $41,01 \pm 15,04$ бали, стурбованості – $52,45 \pm 19,24$ бали [35].

Визначаючи найбільш близьку людину, прийомні діти вказували різних осіб, серед яких прийомні батьки не займали провідної ролі. Семеро дітей (12,1 % вибірки) мали труднощі у відповіді на це питання та в підсумку не вказали жодної близької особи. В такому випадку ми просили заповнити опитувальник відносно кровних батьків.

Ми провели обробку отриманих даних методом контент-аналізу та отримали наступну картину – табл. 2.5.

Опитування показало, що 18,9 % прийомних дітей все ще зберігають психологічну близькість з рідними батьками; при цьому називають лише одного з батьків, найчастіше тата (12,1 %). З такою ж частотою в якості найбільш близької людини виступають кровні брати та сестри – таку відповідь дали 18,9 % опитаних підлітків. При цьому 11 респондентів (18,9 % вибірки) відповіли, що найбільш близькою людиною для них є прийомні батьки.

Серед рідних дітей коло прив'язаності набагато вужче. Опитані відзначали одну, щонайбільше дві особи, в той час як прийомні діти часто вказували до 4-5 близьких людей. В якості найбільш близької людини восьмеро осіб вказали маму (29,6 % у групі), семеро – батька (25,9 %), одинадцяттеро – братів та сестер (40,7 %, із них в 18,5 % випадках вказані

прийомні діти). Інших дорослих родичів, бабусь та дідусь діти не вказували.

Таблиця. 2.5 – Найбільш близькі люди, вказані прийомними дітьми

Категорія відповідей	Приклади	Кількість випадків та % у підгрупі	
		Прийомні діти (58 осіб)	Кровні діти (27 осіб)
Кровні батьки:			
Мама	<i>мама, папа</i>	4; 6,9 %	8; 29,6 %
Тато	<i>отец, мать</i>	7; 12,1 %	6; 22,2 %
Прийомні батьки:			
Мама	<i>мама, прийомна мама, мама-опекун Аня</i>	10; 17,2 %	
Тато	<i>папа</i>	3; 5,1 %	
Кровні брати та сестри	<i>брат, сестра Аня, Даня</i>	11; 19,0 %	9; 33,3 %
Друзі – інші діти в прийомній родині або ДБСТ	<i>по імені: Нина, Наталя, брат Саша, брат Паша брат, сестра</i>	10; 17,2 %	5; 18,5 %
Друзі поза колом прийомної родини	<i>Андрей, Женя Алина</i>	2; 3,4 %	1; 3,7 %
Бабуся	<i>бабушка,</i>	7; 12,1 %	-
Дідусь	<i>дед, дедушка, дед Вася</i>	2; 3,4 %	-
Інші кровні родичі	<i>дядя, тетя</i>	1; 1,7 %	1; 3,7 %
Романтичні партнери	<i>парень</i>	1; 1,7 %	-
Немає відповіді	-	5; 8,6 %	2; 7,4 %
Інше	<i>одинаково со всеми членами семьи</i>	2; 3,4 %	-

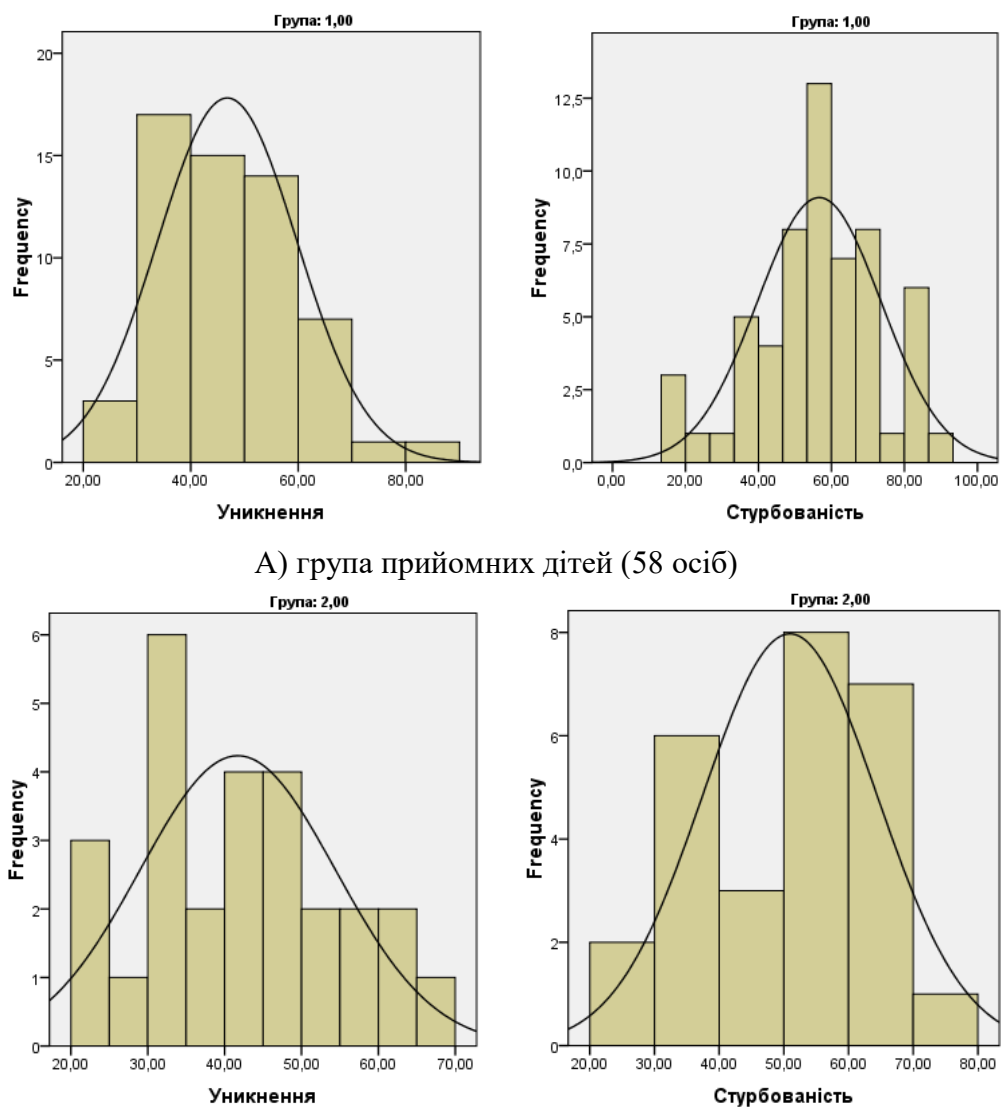
Отримані результати показали, що у підлітків та старшокласників об'єктами прихильності виступають все ще переважно батьківські фігури, але вони поступово замінюються однолітками (оскільки досліджувались багатодітні родини, то це найчастіше брати та сестри).

Стосовно кількісних показників опитувальника прихильності до близьких людей отримані наступні результати:

Таблиця 2.6 - Описові статистики методики «Досвід близьких стосунків»

	Вся вибірка (85 осіб)		Прийомні діти (58 осіб)		Кровні діти (27 осіб)	
	УН	СТ	УН	СТ	УН	СТ
Середнє	45,18	54,82	46,79	56,64	41,70	50,93
Медіана	46	57	46,5	58,5	40	54
Станд. відхилення	13,05	16,09	12,99	16,97	12,71	13,51
Мін. – макс. значення	21-89	15-87	21-89	15-87	22-66	25-73

Примітка: УН- Уникнення, СТ- стурбованість



А) група прийомних дітей (58 осіб)

А) група рідних дітей (27 осіб)

Рис. 2.4. Розподіл діагностичних показників прихильності до близьких.

Як видно з табл. 2.6, середні показники уникнення близьких стосунків та стурбованості з приводу відносин прихильності в групі прийомних дітей порівняно вищі (на 5-5,5 балів), ніж в групі рідних дітей. Проте статистична значимість виявлених відмінностей недостатня (розрахунки в додатку Д). Стосовно показника «Уникнення» розраховане значення t-критерію Стюдента складає 1,69 при $p=0,094$; це не дозволяє констатувати достовірну різницю між групами, але показує *тенденцію* до відмінності. Стосовно показника «Стурбованість» $t=1,54$ при $p=0,128$, що не дозволяє прийняти гіпотезу про різницю показників в групах.

Більш уважний розгляд даних в табл. 2.6 та на рис 2.4 показує, що розкид індивідуальних показників в першій групі значно ширший – прийомні діти частіше схильні до крайніх проявів прихильності, як дуже високих, так і дуже низьких. Ми провели частотний аналіз спостережень в групах – табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Частотний аналіз випадків з різною вираженістю прихильності, кількість осіб та % в групі

	Тестові норми (чол/жін.)	Вся вибірка (85 осіб)	Прийомні діти (58 осіб)	Кровні діти (27 осіб)
Шкала «уникнення»				
Високий рівень	79-94/69-83	2; 2,4 %	2; 3,4 %	0; -
Підвищений рівень	64-78/54-68	16; 18,8 %	12; 20,7 %	4; 14,8 %
Середній рівень	34-63/24-53	62; 72,9 %	42; 72,4 %	20; 74,1 %
Знижений рівень	18-33/15-23	5; 5,9 %	2; 3,4 %	3; 11,1 %
Шкала «стурбованість» (занепокоєння)				
Високий рівень	≥ 96 /90-108	8; 9,4 %	8; 13,8 %	0; -
Підвищений рівень	76-95/71-89	35; 41,2 %	24; 41,4 %	11; 40,7 %
Середній рівень	36-75/33-70	34; 40,0 %	21; 36,2 %	13; 48,1 %
Знижений рівень	16-35/15-32	7; 8,2 %	4; 6,9 %	3; 11,1 %
Дуже низький рівень	15/ -	1; 1,2 %	1; 1,7 %	0; -

Дослідження показало, що в групі прийомних дітей 13,8 % (восьмеро осіб, всі дівчата) мають надзвичайно високий рівень *стурбованості* з

приводу відносин прихильності. Вони бояться, що близькі люди (прийомні батьки) їх розлюблять або насправді ніколи їх не любили, що їх покинуть, перестануть піклуватися про них. Вони сумніваються у ставленні прийомних батьків до себе, бояться, що ті несподівано змінять своє ставлення та розчаруються в них, а також відчують неспокій при їх відсутності. Ці переживання викають часто і мають високу інтенсивність. Занепокоєність прийомних дітей легко пояснити наявним травмуючим досвідом розлуки, що сформував відповідний страх та тривожність.

В той самий час жоден респондент з групи рідних дітей не виявив дуже високих оцінок стурбованості стосовно прихильності; переважна більшість мають середній або підвищений рівень.

Високу схильність до *уникнення* близьких стосунків демонструє чверть групи прийомних дітей (20,7 % мають підвищені оцінки, ще 3,4 % - дуже високі). Серед рідних дітей прояви *уникнення* зустрічаються рідше, лише у 14,8 % опитаних і не мають такої високої інтенсивності; при цьому 11,1 % респондентів, навпаки, мають оцінки нижче середнього (в першій групі таких всього 3,4 %).

Враховуючи це, ми додатково провели порівняльний аналіз груп за допомогою непараметричного методу. Проте U-критерій Манна-Уїтні також не показав статистичної значимості відмінностей в показниках прихильності (див. додаток Д).

В процесі роботи з'ясувалося, що якісний стиль прив'язаності до допомогою опитувальника «Досвід близьких стосунків» в більшості випадків важко визначити однозначно. Мабуть, тому автори російськомовної версії рекомендують аналізувати кількісні значення двох шкал як найбільш прогностичні показники [35].

Для розподілу дітей за стилями прихильності ми використали метод квантилів, відділивши по 25 % (21-22 особи) з найбільш високими та низькими показниками – див. додаток В та рис. 2.5.

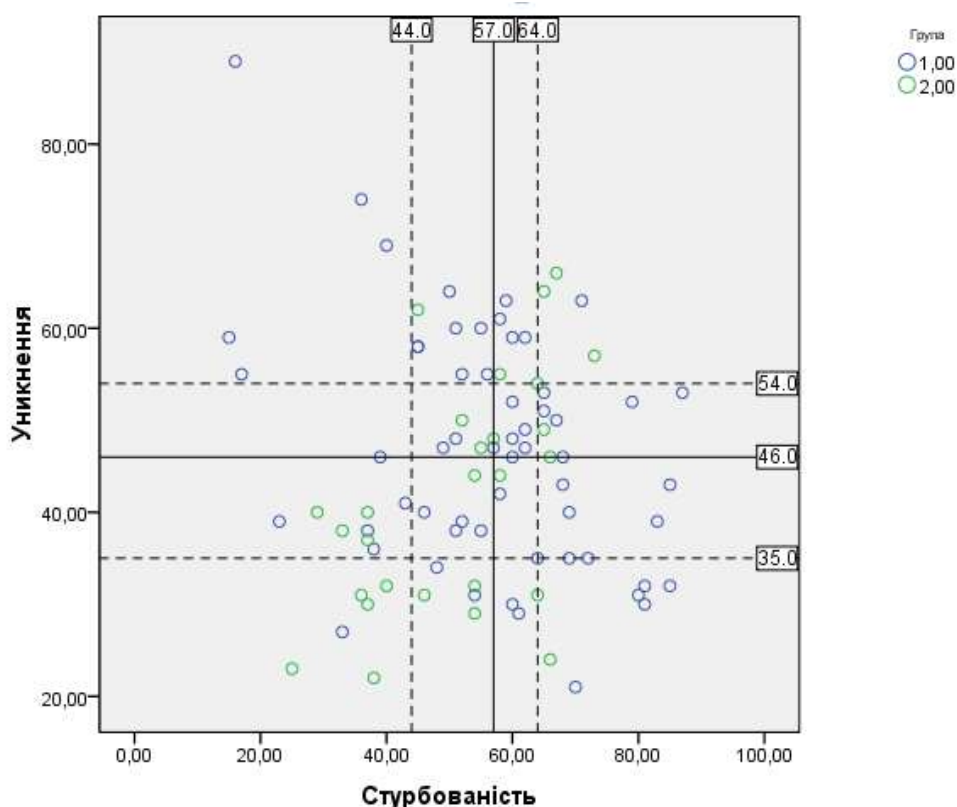


Рис. 2.5. Розподіл індивідуальних показників за осями двох факторної моделі прихильності (сині крапки – прийомні діти, зелені – кровні діти; пунктирні вертикальні та горизонтальні лінії відображують межі кватилів 25 % та 75 %, безперервні лінії – медіана у вибірці).

В такий спосіб в групі прийомних дітей було виявлено 8 % опитаних з надійною прив'язаністю, в той час як в групі рідних дітей втричі більше – 25,7 %. Разом з тим друга група має відносно більшу долю осіб з високими показниками обох шкал опитувальника, що свідчить про неблагополучний стиль «уникнення-побоювання» у формуванні прихильності (14,3 % порівняно з 6 %). Інші варіанти представлені в табл. 2.8.

Підлітки з *надійним типом прихильності* мають позитивну думку про себе, своїх партнерів і їхні стосунки. Вони відчують себе комфортно в близькості і незалежності, легко балансує між ними. Таких 29,6 % серед рідних дітей і лише 8,6 % серед прийомних.

Тривожно-залежні підлітки та старшокласники прагнуть до високого рівня близькості, прийняття і чуйності партнерів. Вони, як

правило, недовірливі, мають менш позитивні думки про себе і своїх партнерів, і можуть проявляти високий рівень емоційної експресивності, занепокоєння і імпульсивності в стосунках. Такий тип представлений більшою мірою серед прийомних дітей (17,2 %), ніж серед рідних (7,4 %).

Таблиця 2.8 – Розподіл учасників дослідження за стилями прихильності

Стиль прихильності	Вся вибірка (85 осіб)	Прийомні діти (58 осіб)	Кровні діти (27 осіб)
Надійний	13; 15,3 %	5; 8,6 %	8; 29,6 %
Відсторонений	8; 9,4 %	7; 12,1%	1; 3,7 %
Залежний	12; 14,1 %	10; 17,2 %	2; 7,4 %
Тривожно-фобічний	9; 10,6 %	4; 6,9 %	5; 18,5 %
Помірний (два показники в середині розподілу)	15; 17,6 %	11; 19,0 %	4; 14,8 %
Невизначений (один з показників середній, інший високий чи низький)	28; 32,9 %	21; 36,2 %	7; 25,9 %

Відсторонені (зневажливо-замкнені) підлітки хочуть високого рівня незалежності, що часто проявляється в уникненні уподобань взагалі. Вони вважають себе самодостатніми, невразливими для чуттєвої прихильності; і не потребують близьких відносин з батьками та іншими членами родини (а пізніше з романтичними партнерами). Захищаючись від можливості відкидання, вони схильні придушувати свої почуття і віддалятися від інших людей, про яких часто мають погану думку. Такий тип прихильності дуже рідко зустрічається в кровних родинах (3,7 %), натомість серед прийомних дітей досить поширений (12,1 %).

Замкнено-фобічні підлітки мають змішані почуття про близькі стосунки, одночасно бажаючи емоційної близькості і відчуваючи дискомфорт в стосунках (6,9 % серед прийомних дітей, 18,5 % серед рідних). Вони, як правило, не довіряють навколишнім і вважають, що самі по собі нічого не варті. Як і представники відстороненого типу, замкнено-фобічні підлітки уникають близькості, пригнічуючи свої почуття.

Отже, кількісні показники уникнення та стурбованості стосовно

прихильності в групах рідних та прийомних дітей статистично не відрізняються. Але ми виявили численні відмінності в якісному вираженні та сполученні ознак. У вибірці виявилось загалом 15,3 % опитаних з надійним типом прив'язаності до близьких людей, серед них переважну більшість складають рідні діти. В цій групі надійна прив'язаність характерна майже для третини опитних; дуже рідко зустрічається відсторонений стиль прив'язаності; разом з тим 18,5 % мають одночасно високу виразність двох неблагополучних ознак – уникнення близьких стосунків та побоювання втратити прихильність близьких. Серед прийомних дітей найбільш поширені порушення прив'язаності у вигляді тривожної залежності від іншої людини (17,2 % опитаних) та зневажливого відсторонення (12,1 %).

Одним з ключових положень теорії прив'язаності є наступність її стилів впродовж вікового розвитку дитини та дорослого. Це вимагає переосмислення відносин прихильності з урахуванням вікових аспектів. М. В. Яремчук пояснює, що транслювання типу прихильності крізь подальші відносини пояснюється наявністю усталених «внутрішніх робочих моделей» - когнітивно-афективних уявлень та узагальнених схем, що втілюють образ себе, фігури прихильності, переконання щодо відносин і почуттів. На порозі дорослого життя, соціалізуючись та вступаючи в близькі та довірчі стосунки з однолітками, підлітки «входять» в них з вже готовими очікуваннями і моделями поведінки, зумовленими наявним досвідом відносин в родині [47]. Це пояснює якісні особливості стосунків у дітей з прийомних родин. У рідних дітей існує деяка конкуренція за увагу батьків, а у прийомних – негативний попередній досвід, що певним чином спотворює формування прихильності.

Таким чином, ми визначили якісні та кількісні характеристики прив'язаності дітей в прийомних родинах. Наступний етап аналізу – вивчення характеристик соціально-психологічної адаптації та їх взаємозв'язків з проявами прив'язаності.

2.3. Аналіз соціально-психологічної адаптованості дітей в прийомних сім'ях

Для діагностики характеристик адаптованості дітей в прийомних родинах ми використали *Опитувальник соціально-психологічної адаптації* (СПА) К. Роджерса та Р. Даймонд в адаптації О. К. Осницького (2004). Він виявляє ступінь адаптованості особистості в системі міжособистісних відносин і в якості критеріїв дезадаптації передбачає:

- низький рівень самоприйняття,
- низький рівень прийняття інших людей, тобто конфронтація із ними,
- емоційний дискомфорт, який може бути різним за своєю природою,
- сильну залежність від інших, зовнішній контроль,
- прагнення до домінування у стосунках [18].

Ці причини в різних поєднаннях можуть пояснити більшість труднощів освоєння нових відносин та перехідного періоду в житті дитини, стати опорою в корекційній та розвивальній роботі з підлітком.

О. К. Осницький розглядає підлітковий вік як період вироблення власної системи оцінок, що приходить на зміну «безоціночного» періоду дитинства, коли дитина приймає життя таким, яким воно є, безмежно довіряє досвіду і знанням дорослих. Саме в підлітковий період відбуваються перші спроби створити і впорядкувати власну систему взаємовідносин з іншими. Підлітки проявляють різноманітну активність, щоб отримати власний досвід і власні знання про світ, вони все перевіряють і випробовують на собі. Найбільшим досягненням цього періоду є бурхливий розвиток рефлексії – усвідомлення себе, що забезпечує можливість усвідомлених перетворень діяльності, оточення та власної особистості. Завдяки розвитку рефлексії поведінка підлітка отримує здатність до самоорганізації [18].

Опитувальник СПА містить 101 питання, на які респонденти відповідають за допомогою шкали від 0 «це мені абсолютно не підходить» до 6 «це точно про мене». Отримані оцінки розподіляються за двохолюсними шкалами: прийняття себе – неприйняття себе, прийняття інших – неприйняття інших, емоційний комфорт – дискомфорт, внутрішній – зовнішній контроль, домінування – конформність, та ескапізм (відхід від проблем). Загальний сумарний бал шкали «Адаптивність-дезадаптивність» враховує всі перераховані компоненти. Стосовно кожної шкали розраховується інтегральний показник (ІП) за спеціальною формулою, що представляє критерій у відсотковому вимірі. Показник менше 50 % ми вважали таким, що свідчить про проблеми адаптації.

Перевагою опитувальника СПА є присутність контрольної шкали «брехливість», що дозволяє визначити, наскільки дитина відверто відповідає на діагностичні питання. Ми припускаємо, що прийомні діти мають високу вираженість соціальної бажаності у відповідях стосовно себе та свого ставлення до членів прийомної родини: схильні приховувати наявні негаразди та перебільшувати позитивні моменти.

Русифікований варіант методики був апробований на великих вибірках підлітків, студентів та дорослих осіб. О. К. Осницький провів роботу з нормування показників, встановив вікові межі адаптованості та дезадаптованості. Методика часто використовується в науковій і практичній роботі психологів; добре зарекомендувала себе при вивченні індивідуальних особливостей адаптації до нових та складних умов навчання, емоційно-поведінкових порушень у «важких» дітей, особливостей уявлень про себе в вікові критичні періоди розвитку [18].

Стосовно отриманих у вибірці дані ми розглядали значення середніх показників в групах та провели їх порівняльний аналіз за допомогою t-критерію Стьюдента – див. табл. 2.9. Різниця середніх показників між групами визнається значимою, якщо показник p ставить менше 0,05.

Таблиця 2.9 - Середні показники адаптації дітей в прийомних родинах

	Прийомні діти (58 осіб)		Кровні діти (27 осіб)		Порівняльний аналіз	
	М	SD	М	SD	t	p
Контрольна шкала «Брехливість»	37,67	5,17	27,89	4,47	2,78	0,007
Адаптивність	138,40	15,54	144,15	17,25	-1,53	0,129
Деадаптивність	90,43	25,84	83,22	28,27	1,16	0,248
III Адаптованість	60,99	8,39	64,09	8,32	-1,59	0,116
Прийняття себе	46,76	6,52	48,81	6,48	-1,36	0,179
Неприйняття себе	14,79	5,50	13,18	6,59	1,18	0,242
III Самоприйняття	66,94	10,03	71,05	11,24	-1,69	0,095
Прийняття інших	25,72	3,73	25,37	3,54	0,41	0,680
Неприйняття інших	15,48	6,11	15,44	5,73	0,03	0,978
III Прийняття інших	67,22	10,74	67,01	8,64	0,09	0,932
Емоційний комфорт	25,34	4,25	25,70	4,45	-0,36	0,722
Емоційн. дискомфорт	17,93	7,64	16,74	6,81	0,69	0,461
III Емоційна комфортність	59,94	13,61	61,46	11,82	-0,50	0,620
Внутрішній контроль	49,79	8,56	53,62	8,74	-1,91	0,060
Зовнішній контроль	26,50	10,14	22,07	9,80	1,89	0,062
III Інтернальність	58,53	12,13	64,57	11,58	-2,17	0,033
Домінування	10,02	3,52	11,41	3,87	-1,64	0,105
Керованість	20,33	6,56	18,70	6,07	1,09	0,280
III Прагнення до домінування	49,56	13,92	54,29	12,10	-1,52	0,133
Ескапізм (уникнення проблем)	16,67	4,21	16,70	5,25	-0,03	0,977

Перш за все, в табл. 2.9 звертає на себе увагу виразна різниця між групами в показниках *соціальної бажаності* (значимість відмінностей на рівні $p \leq 0,01$). Це означає, що у відповідях на питання опитувальника (як СПА, так і інших) прийомні діти не відверті, вони відповідають згідно з засвоєними соціальними нормами. Це є відображенням загальної тенденції та установки особистості виглядати більш привабливо, представляти себе з

найбільш вигідної сторони в міжособистісних стосунках з іншими людьми, особливо дорослими.

Інтегральний показник *адаптованості* визначає рівень пристосування психічної діяльності підлітків і старшокласників до умов навколишнього середовища. У нашому дослідженні більшість дітей продемонстрували середній або високий рівень адаптації. Знижений рівень адаптованості виявлено у п'яти осіб в групі прийомних дітей та всього у однієї рідної дитини (8,6 та 3,7 % відповідно). Середні показники в групах прийомних та рідних дітей статистично не відрізняються.

Розглянемо окремі компоненти, що визначають загальну соціально-психологічну адаптованість учасників дослідження.

Показник *самоприйняття* характеризує ступінь дружності або ворожості по відношенню до власного «Я». Високі бали за шкалою мають більшість респондентів, що свідчить про схвалення себе в цілому та в деталях, довіру до себе, позитивну самооцінку. Низькі бали виявлені у 3,7-5,2 % представників різних груп дітей. Такі підлітки мають низьку самооцінку, бачать в собі багато недоліків, готові до самозвинувачення. Порівняльний аналіз не виявив достовірної різниці між групами, але зафіксував *тенденцію* до відмінностей ($p=0,095$). Прийомні діти більшою мірою схильні до неприйняття себе, але ці дані потребують додаткового уточнення.

Показник *прийняття інших* відображає рівень приязності або ворожості до оточуючих людей і світу в цілому. Високі бали за цією шкалою мають більшість опитаних підлітків. Вони схильні до позитивного прийняття людей та схвалення їхнього способу життя, здатність співчувати та розуміти внутрішній світ іншої людини, а також очікують позитивного ставлення до себе з боку навколишніх. При цьому у 3,7-5,2 % (троє в групі прийомних дітей та одна рідна дитина) виявлено низькі бали, що свідчать про критичне відношення до оточуючих людей, роздратування, презирливе ставлення, а також відповідне очікування негативного ставлення до себе.

Показник «Емоційний комфорт» відображує характер основних емоцій в житті дитини. У більшості частини опитаних переважають позитивні емоції, вони спокійні, врівноважені, задоволені й оптимістичні, відчувають внутрішнє благополуччя. Перевага негативних емоційних станів (напруженість, тривожність, невротичність) виявлена у 11,1 % в групі рідних дітей та 24,1 % прийомних. Емоційний дискомфорт виникає в ситуації невідповідності бажань та наявних можливостей (фрустрації потреб дитини), проявляється в розчаруванні та зневірі, страхах та тривозі, роздратуванні, гнівливості, агресії.

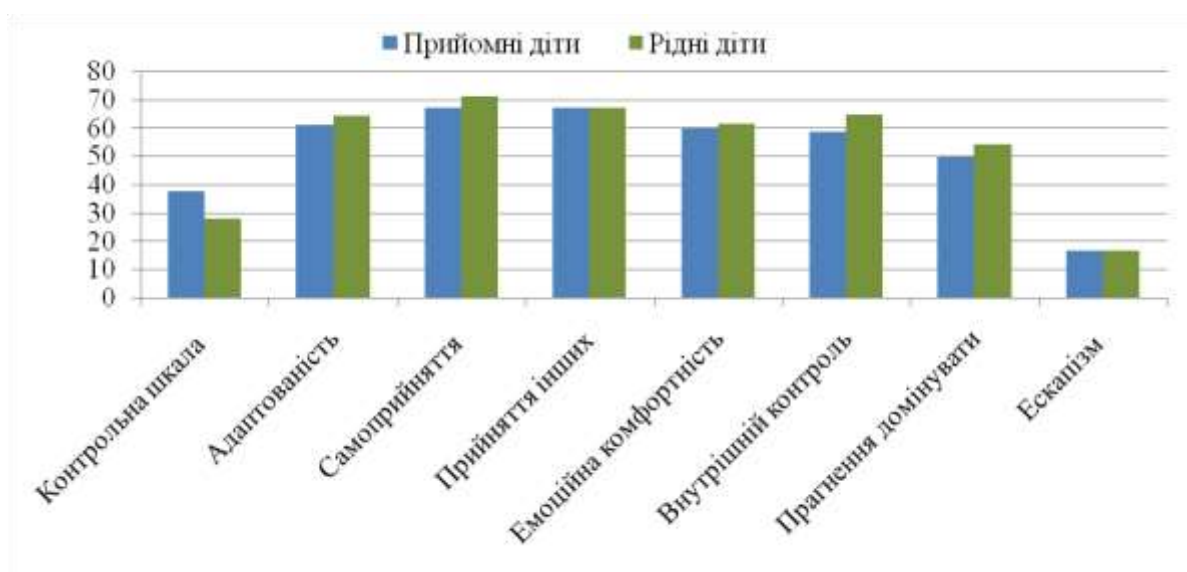


Рис. 2.6. Середні показники соціально-психологічної адаптації дітей в прийомних родин.

Загальний показник *інтернальності* відображає, в якій мірі дитина відчуває себе активним суб'єктом власної діяльності або, навпаки, пасивним об'єктом впливу інших людей та зовнішніх обставин. Це друга шкала опитувальника СПА, за якою виявлені суттєві відмінності між групами. В підгрупі рідних дітей виявлені достовірно вищі значення ($p \leq 0,05$), що свідчать про внутрішній локус контролю. Знижені оцінки в цій групі мають лише 7,4 % опитаних. Прийомні діти, навпаки, частіше відчувають, що події, які відбуваються з ними, є результатом дії зовнішніх сил: долі, випадковості, інших людей (батьків, опікунів, державних служб).

Низькі показник інтернальності діагностовано у 24,1 % групи. Це цілком логічний результат, враховуючи життєвий досвід дітей, наявні психічні травми та часту зміну піклувальників. Проте екстернальна спрямованість особистості заважає сформувати власну відповідальність за хід життя, а отже адаптивну здатність змінювати середовище і керувати ним. Отриманий результат визначає необхідність уваги до цього аспекту розвитку підлітків та старшокласників з боку прийомних батьків та адекватного психологічного супроводу.

Показник *прагнення до домінування* однаково невисоко виражений у дітей з обох груп – див. рис. 2.6. 58,6 % прийомних дітей та 33,3 % рідних дітей схильні до керованості у стосунках.

Ескапізм (уникання проблем) – це прагнення особистості піти від реальності у світ ілюзій і фантазій. Більшість опитаних мають помірний рівень цієї властивості, високі оцінки у вибірці виявлені у єдиної прийомної дитини.

Отримані в нашому дослідженні групові показники соціально-психологічної адаптації аналогічні результатам, опублікованим раніше іншими дослідниками, що використовували опитувальник СПА у вибірках підлітків і старшокласників (Л. С. Еверт та ін., 2018, О. К. Осницький, 2004) [18; 46]. Це свідчить про достовірність одержаних результатів.

Таким чином, рідні та прийомні діти достовірно не відрізняються за характеристиками адаптивності, що включають прийняття себе та інших людей, високий рівень емоційного комфорту, несхильність до домінування у стосунках і уникання проблем. Разом з тим прийомні діти відрізняються зовнішнім локусом контролю (установкою на підпорядкованість обставин власного життя зовнішнім чинникам та нездатність впливати на хід подій), а також високою соціальною бажаністю (схильністю демонструвати себе з найкращого боку, відповідно соціальним нормам та очікуванням). Високий рівень соціальної бажаності може спотворювати дані психологічної діагностики, отримані за допомогою опитувальників-самозвітів.

Опитувальник SACS «Стратегії подолання стресових ситуацій» запропонований Н. Е. Водоп'яноюю і Е. С. Старченковою в 2001 р. Він базується на моделі копінг-поведінки С. Хобфолла, що визначає дві головні осі вимірювання стратегій подолання: «активна-пасивна» та «просоціальна–асоціальна» (конструктивний копінг є активним та просоціальним). Додаткова вісь «пряма-непряма» дозволяє оцінити поведінкові моделі з точки зору проблемно-орієнтованих або маніпулятивних зусиль [73].

Методика містить 54 твердження про звичні дії в складних ситуаціях з п'ятьма варіантами відповідей від «так, цілком правильно» (1 бал) до «ні, це зовсім не так» (5 балів). При обробці отримані бали розподіляються за 9 шкалами: асертивні дії; вступ в соціальний контакт; пошук соціальної підтримки; обережні дії; імпульсивні дії; уникнення; непрямі дії; асоціальні дії; агресивні дії. Кожна шкала включає в себе шість пунктів, тобто мінімально можлива вираженість показника становить 6 балів, максимальна – 30 балів. Аналіз індивідуальних результатів передбачає побудову профілів поведінки щодо подолання стресових ситуацій.

У вибірці отримані наступні середні показники.

Таблиця 2.10 - Середні показники адаптації дітей в прийомних родинах.

	Прийомні діти (58 осіб)		Кровні діти (27 осіб)		Порівняльний аналіз	
	М	SD	М	SD	t	p
Асертивні дії	19,41	4,21	21,00	3,81	1,66	0,100
Вступ в соціальний контакт	20,35	4,81	22,56	4,26	2,04	0,044
Пошук соціальної підтримки	20,71	5,21	23,00	3,80	2,04	0,044
Обережні дії	19,83	4,34	19,92	4,00	-0,10	0,921
Імпульсивні дії	17,19	3,17	18,67	3,58	-1,92	0,059
Непрямі дії	16,85	4,07	18,70	3,63	-2,03	0,046
Асоціальні дії	17,05	3,91	20,03	3,34	-3,42	0,001
Агресивні дії	16,22	4,27	19,26	5,05	-2,87	0,005

Порівняльний аналіз показав, що рідні діти в прийомних родинах частіше проявляють просоціальні стратегії подолання труднощів ($p=0,044$): вони шукають підтримку серед близького оточення та об'єднуються з іншими (дітьми та дорослими), щоб разом вирішити важку ситуацію. Це провідні поведінкові стратегії в даній групі.

Пояснюючи отримані результати слід згадати, що пошук близькості в умовах загрози є одною з головних ознак надійної прихильності. Це пояснює, чому діти, які втратили батьків, мають порівняно меншу схильність до просоціальних моделей копінг-поведінки.

Разом з тим прийомні діти демонструють значно меншу схильність до асоціальних, агресивних, маніпулятивних та імпульсивних дій. Виходячи з власного досвіду замісного батьківства, ми пояснюємо отримані розбіжності впливом фактору соціальної бажаності. При адаптації в родині прийомні діти часто бажають показати себе з найкращої сторони – це проявляється як у реальній поведінці, так і у відповідях на питання діагностичної методики.

Таким чином, отримані результати розкривають кількісні та якісні характеристики адаптації підлітків та старшокласників в прийомній родині. Це основа для здійснення виховних впливів та психологічного супроводу дитини.

1.4. Аналіз взаємозв'язків між параметрами адаптації та прив'язаності

Для з'ясування взаємозв'язків між вимірними змінними ми розрахували коефіцієнт кореляції Пірсона в групі прийомних дітей. Для вибірки чисельністю 58 осіб значимими вважаються наступні коефіцієнти: 0,259 при $p \leq 0,05$; 0,336 при $p \leq 0,01$; 0,421 при $p \leq 0,001$ [17].

Таблиця 2.11 – Коефіцієнти кореляції (Pearson Correlation) між показниками прихильності та адаптованості прийомних дітей

	Досвід близьких стосунків		Прив'язаність у стосунках з матір'ю			Прив'язаність у стосунках з батьком		
	УН	СТ	МН	МТ	МУ	БН	БТ	БУ
Параметри соціально-психологічної адаптації								
Адаптованість	-0,210	0,216	0,123	-0,268*	-0,052	-0,151	-0,222	-0,009
Прийняття себе	-0,275*	-0,217	0,455**	-0,305*	-0,286*	0,313**	-0,513**	-0,359**
Прийняття інших	-0,268*	0,206	0,078	0,097	0,134	0,033	0,068	-0,023
Емоційний комфорт	-0,142	0,072	0,065	-0,165	-0,051	0,133	-0,138	0,046
Внутріш. контроль	-0,136	0,403**	-0,242	0,366**	0,045	-0,262*	0,260*	0,119
Прагнення до домінування	-0,183	0,386**	-0,209	0,335*	0,021	-0,190	0,242	0,037
Ескапізм	0,213	0,495**	-0,117	0,195	0,003	-0,145	0,204	0,008
Соціальна бажаність	-0,089	0,517**	0,058	0,318*	-0,214	0,071	0,233	-0,151
Поведінкові моделі подолання труднощів								
Асертивні дії	-0,132	-0,070	0,288*	-0,096	-0,215	0,298*	0,101	-0,389**
Вступ в соціальні контакти	-0,425**	0,102	0,157	-0,115	-0,147	0,116	-0,029	-0,147
Пошук соц. підтримки	-0,549**	0,264*	0,265*	-0,188	-0,171	0,224	-0,125	-0,179
Обережні дії	-0,369**	-0,126	0,217	-0,209	-0,155	0,155	-0,077	-0,161
Імпульсивні дії	-0,065	0,301*	0,127	-0,032	-0,178	0,034	-0,127	0,068
Непрямі дії	-0,121	0,291*	-0,084	0,166	-0,022	-0,197	0,138	0,134
Асоціальні дії	-0,036	0,218	0,209	-0,116	-0,251*	0,125	0,107	-0,294*
Агресивні дії	0,011	0,184	-0,107	0,164	0,017	-0,003	0,164	-0,153

Примітка: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Ми бачимо, що між змінними в групі прийомних дітей існує багато статистично-значимих взаємозв'язків, але вони мають складний, неоднозначний та різноспрямований характер.

Сформованість позитивної прив'язаності до матері виявилась достовірно пов'язана з окремими параметрами адаптації прийомних дітей: прийняттям себе ($p \leq 0,001$), здатністю активно та впевнено діяти в складних життєвих ситуаціях ($p \leq 0,05$) та схильністю до пошуку соціальної підтримки при вирішенні проблем ($p \leq 0,05$). Аналогічні кореляційні зв'язки

отримані стосовно показника надійної прив'язаності до батька. Разом з тим вираженість надійної прив'язаності до обох батьків негативно корелює з інтернальністю локусу контролю підлітків (можливо, це обумовлене віковими особливостями розвитку).

Порушення прихильності до матері за тривожно-амбівалентним типом достовірно пов'язане з порушеннями соціально-психологічної адаптації ($p \leq 0,05$), зокрема з неприйняттям себе ($p \leq 0,05$), прагненням домінувати в міжособистісних стосунках ($p \leq 0,05$), проявами брехливості (соціальної бажаності) ($p \leq 0,05$). Тривожний тип прив'язаності до батька тісно пов'язаний із зниженою самооцінкою ($p \leq 0,01$). Разом з тим, показники тривожної прив'язаності до батька та матері прямо корелюють з вираженістю внутрішнього контролю.

Унікаючий тип прив'язаності до батьків має негативні кореляції з показником прийняття себе. Разом з тим в дослідженні виявлені негативні кореляції з вираженістю асоціальних копінг-стратегій (табл. 2.11).

Прояви ненадійної прив'язаності до близьких людей (в першу чергу уникнення близьких стосунків) негативно впливають на здатність прийомних дітей до адаптації. В дослідженні отримані значимі негативні кореляції з показниками самооцінки та прийняття інших людей, а також вираженістю активних просоціальних стратегій копінг-поведінки. Стурбованість з приводу стосунків прямо корелює із схильністю до імпульсивних та непрямих (маніпулятивних) дій.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило вплив особливостей формування прив'язаності на характеристики адаптації дітей в прийомній родині. Але ці зв'язки мають досить складний характер і скоріше за все опосередковані іншими чинниками. Це відкриває перспективи для подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило нам зробити ряд теоретичних та емпіричних висновків відповідно до поставлених завдань:

1. Прив'язаність (прихильність) – це стійкий емоційний зв'язок, що встановлюється між немовлям та дорослим в процесі турботи та піклування, а також вітальна потреба з максимальним рівнем значущості. Якщо система батьківсько-дитячих стосунків функціонує оптимально, дитина виробляє надійну прихильність до батьків, сприймаючи їх як надійне джерело захисту та комфорту; це обумовлює впевнене дослідження навколишнього середовища в звичайних умовах та пошук близькості в умовах загрози. Порушення прив'язаності проявляються в тривожно-амбівалентних реакціях на розлуку з матір'ю, уникнення близьких контактів та загальній дезорганізації поведінки. Тип прив'язаності, що складається в ранньому дитинстві, залишається порівняно постійним протягом всього життя людини, визначаючи її самопочуття та поведінку в сфері соціальних відносин, а також формування ряду важливих властивостей особистості.

2. Втрата родини – це важка травма, що має тривалі та складні наслідки, негативно позначаються на психіці дитина та її поведінці. Прийомна родина та дитячий будинок сімейного типу (професійне замісне батьківство) сьогодні є найбільш пріоритетними формами тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Умови життя, виховання та розвитку дитини в них відповідають характеристикам багатодітної родини, що забезпечує природні процеси формування прихильності та найбільш ефективну соціалізацію особистості. Проте процес входження дитини в прийомну родину часто супроводжується болісною адаптацією, внутрішніми кризами та зовнішніми конфліктами (як з боку прийомної дитини, так і з боку батьків).

3. Для більшості дітей з прийомних сімей та ДБСТ характерний надійний тип прихильності в стосунках з замісними батьком та матір'ю. В дослідженні не виявлено значимих відмінностей в показниках прихильності між рідними дітьми та дітьми, взятими на виховання. Це свідчить про сприятливий вплив виховного середовища на формування надійної прихильності у дітей. Сприйняття сімейного середовища і прийомних батьків як джерела надійного захисту та підтримки допомагає повноцінному формуванню особистості дитини, її успішній соціалізації та адаптації.

У підлітків та старшокласників об'єктами прихильності виступають все ще переважно батьківські фігури, але вони поступово замінюються однолітками (оскільки досліджувались багатодітні родини, то це найчастіше брати та сестри). 19 % прийомних дітей зберігають психологічну близькість з біологічними батьками; при цьому найчастіше називають тата; також часто (19 %) в якості найбільш близької людини виступають кровні брати та сестри.

4. Кількісні показники уникнення і занепокоєння стосовно прихильності в близьких стосунках статистично не відрізняються в групах рідних та прийомних дітей. Але виявлені численні відмінності в якісному сполученні ознак. Серед осіб з надійним типом прив'язаності переважну більшість складають рідні діти, разом з тим в цій групі виявлені часті випадки тривожно-фобічної прив'язаності: уникнення близьких стосунків і водночас страх втратити прихильність партнера (18,5%). Серед прийомних дітей найбільш поширені порушення прив'язаності у вигляді тривожної залежності від іншої людини (17,2 % опитаних) та зневажливого відсторонення (12,1 %). Надійна прив'язаність в близьких стосунках сформована лише у 8,6 % дітей.

Рідні та прийомні діти достовірно не відрізняються за характеристиками адаптивності, що включають прийняття себе та інших людей, високий рівень емоційного комфорту, несхильність до домінування

і уникання проблем. Разом з тим, прийомні діти значимо відрізняються зовнішнім локусом контролю (установкою на підпорядкованість обставин власного життя зовнішнім чинникам та нездатністю впливати на хід подій), а також високою соціальною бажаністю (схильністю представляти себе з найкращого боку, відповідно соціальним нормам та очікуванням).

Порівняльний аналіз поведінкових стратегій подолання труднощів показав, що рідні діти найчастіше проявляють просоціальну поведінку: шукають підтримку серед близького оточення та об'єднуються з іншими дітьми та дорослими, щоб разом вирішити важку ситуацію. Прийомні діти демонструють значно меншу схильність до асоціальних, агресивних, маніпулятивних та імпульсивних дій. Виходячи з власного досвіду замісного батьківства, ми пояснюємо отримані розбіжності впливом фактору соціальної бажаності – як у реальній поведінці, так і у відповідях на питання діагностичних опитувальників.

5. Сформованість позитивної прив'язаності до матері та батька виявилась вагомим чинником, що тісно пов'язаний з багатьма параметрами адаптації: прийняттям себе, внутрішнім контролем, здатністю активно та впевнено діяти в складних життєвих ситуаціях та схильністю до пошуку соціальної підтримки при вирішенні проблем. Прояви ненадійної прив'язаності до близьких людей (в першу чергу уникнення стосунків) негативно впливають на здатність прийомних дітей до адаптації: самооцінку та прийняття інших людей, вираженість активних просоціальних стратегій копінг-поведінки. Стурбованість з приводу стосунків прямо корелює із схильністю до імпульсивних та маніпулятивних дій.

Отримані результати відкривають нові перспективи психологічного супроводу прийомних родин та пояснюють шляхи вдосконалення адаптаційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авакян Т.В. Тип привязанности и особенности социального познания у детей-сирот. *Психологическая наука и образование*. 2015. Том 7. № 3. С. 119–132. DOI: 10.17759/psyedu.2015070312
2. Алмазова О. В. Привязанность к матери как фактор взаимоотношений взрослых сиблингов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 Психология развития, акмеология. М. : МГУ имени М.В. Ломоносова, 2015. 265 с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений. М. : Аспект Пресс, 2001. 290 с.
4. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 – соціальна психологія. К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. 19 с.
5. Бевз Г. М., Пеша І. В. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. К. : Укр. ін-т соц. дослідж, 2001. 102 с.
6. Безрукова О. Н., Самойлова В. А. Потенциал успешного родительства в приемных семьях. *Социологические исследования*. 2017. № 11. С. 111-121.
7. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / пер. с англ. В.В. Старовойтова. М. : Академический Проект, 2004. 232 с.
8. Волинець Л. С., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід : навч.-метод. посіб. К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. 127 с.
9. Гошовський Л. О. Становлення образу «Я» в підлітків шкіл-інтернатів в умовах депривації батьківського впливу. К. : Вища школа, 1995. 165 с.
10. Державна служба статистики України. Соціальний захист населення України у 2020 році. Статистичний збірник / відпов. за випуск І. В. Сенік. К. : ДССУ, 2021. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

11. Комарова Н. М., Пеша І.В. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. К. : Держсоцслужба, 2006. 168 с.
12. Крупник І. Р. Емпіричне дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей підліткового віку з родин трудових мігрантів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 61-64. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2013_1_19
13. Крупник, І. Р. Наявність впливу батьківської депривації в сім'ї трудових мігрантів. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. К., 2014. Т. 11, вип. 11, ч. 1. С. 450-456. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/714>
14. Лешанич Л. В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. 205 с.
15. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.
16. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа. *Вопросы психологии*. 1989. № 1. С. 32-39.
17. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. СПб. : Речь, 2004. 392 с.
18. Осницкий А. К. Определение характеристик социальной адаптации. *Психология и школа*. 2004. №1. С.43-56.
19. Петрановская Л. Большая книга про вас и вашего ребенка. М. : АСТ, 2017. 432 с.

20. Пеша І. В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування. *Український соціум*. 2003. № 1(2). С. 72-80.
21. Пеша І. В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спеціальність 13.00.05. К. : Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова, 2000. 20 с.
22. Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі: Посібник тренера / заг. ред. Г.М. Лактіонової. К. : Науковий світ, 2006. 72 с.
23. Повернення додому: реінтеграція дітей з альтернативних форм догляду : методичні рекомендації. ЮНІСЕФ, 2020. 90 с. URL : https://www.unicef.org/ukraine/media/8796/file/backhome_guidelines.pdf
24. Положення про дитячий будинок сімейного типу (Редакція від 30.04.2021). Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>
25. Положення про прийомну сім'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565 (Редакція від 30.04.2021). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>
26. Порядок отбора кандидатов в приемные родители, родители-воспитатели и сопровождения приемных семей и детских домов семейного типа / сост. Поспелова Н. С., Дмитриева О. А., Головнева О. С. Минск : Национальный центр усыновления МО РБ, 2010. 114 с.
27. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова, І. В. Пеша та ін. К.: Держсоцслужба, 2006. Кн. 1. 118 с.
28. Приймозна сім'я: методика створення та соціального супроводу / Бевз Г. М., Кузьмінський В. О., Доля Н. Г., Нескучаєва О. І., Соколова К. П. К. : Центр стратегічної підтримки, 2005. 92 с.

29. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства. 2-е изд. СПб.: Питер, 2005. 400 с.
30. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України. (Редакція від 31.12.2020). *Відомості Верховної Ради України*, 2005, № 6, ст.147. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
31. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. N 1242. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1242-2007-%D0%BF#Text>
32. Програма навчання для прийомних батьків та батьків-вихователів з метою підвищення їх виховного потенціалу. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 14.01.2011 № 79. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va079736-11#Text>
33. Раєвська Я. М. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2015. Вип. 25. С. 145-155. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2015_25_18
34. Раттер М. Помощь трудным детям / пер. с англ., общ. ред. А. С. Спиваковской. М. : Прогресс, 1987. 424 с.
35. Сабельникова Н. В., Каширский Д. В. Опросник привязанности к близким людям. *Психологический журнал*. 2015. Том 36, № 4. С. 84–97.
36. Семья Г. В. Основы психологической защищенности детей, оставшихся без попечения родителей : автореф. дис. ... доктора психологических наук : 19.00.13 психология развития и акмеология. М., 2004.
37. Семья Г. Психологические аспекты политики деинституционализации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в России: востребованность научных идей В.С. Мухиной. *Развитие личности* 2015. № 3. С. 139-157.

38. Сімейний кодекс України (Редакція від 01.01.2021). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. С. 135. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
39. Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: Теорія і практика. К. : ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
40. Федорова О. В., Долженко Є. Ю. Проблеми адаптації дитини у прийомній сім'ї. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2013. №. 2. С. 196-199. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2013_2_33
41. Харченко Ю. П. Особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 1. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=81>
42. Чайка І. О. Виховний потенціал дитячих будинків сімейного типу в Україні *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2016. Вип. IV(16). С. 92-95.
43. Швецова М. Н. Психологические детерминанты успешного приемного родительства. *Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета*. 2015. № 3(35).
44. Швецова М. Н. Социально-психологическое сопровождение замещающей семьи: монография. М. : МПГУ, 2013. 188 с.
45. Щодо деяких питань функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Лист Державної соціальної служби Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 12.05.2010 N 01/655. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_655712-10#Text
46. Эверт Л.С., Потупчик Т.В., Гришкевич Н.Ю., Ахмельдинова Ю.Р. Показатели социально-психологической адаптации и эмоционального статуса подростков и лиц юношеского возраста. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии*. 2018. № 4. С. 75-82. https://psychiatr.ru/files/magazines/2018_12_obozr_1368.pdf

47. Яремчук М. В. Особенности привязанности в детско-родительских отношениях и отношениях любви у старших подростков. *Психологическая наука и образование*. 2005. № 3. С. 86-94.
48. Ярошенко А. А. Замісна сім'я: від мотивації до успішного виховання дітей. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 1(130). С. 162-171. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-1-21>
49. Ainsworth M. D. Infant-mother attachment. *American Psychologist*. 1979. Vol. 34, № 10. P. 932-937. URL : http://local.psy.miami.edu/faculty/dmessenger/c_c/rsrscs/rdgs/attach/ainsworth.1979.amer_psych.pdf
50. Bartholomew K., Horowitz L.M. Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. V. 61. P. 226–244.
51. Bifulco A. T., Brown G. W., Harris T. O. Childhood loss of parent, lack of adequate parental care and adult depression: A replication. *Journal of Affective Disorders*, 1987. Vol. 12(2), P. 115–128. DOI: [https://doi.org/10.1016/0165-0327\(87\)90003-6](https://doi.org/10.1016/0165-0327(87)90003-6)
52. Bowlby J. Attachment and Loss [trilogy]. Volume I. Attachment. London: Hogarth Press; New York: Basic Books, 1969. 428 p.
53. Bowlby J. Attachment theory, separation anxiety and mourning. *American Handbook of Psychiatry* / ed. S. Arieti. New York: Basic Books, 1975. Vol. 6. P. 290–308.
54. Bowlby J. Grief and mourning in infancy and early childhood. *Psychoanalytic Study of The Child*, 1960. Volume 15, Issue 1. P. 9-52. DOI:10.1080/00797308.1960.11822566
55. Bowlby J. Maternal care and mental health: a report prepared on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations programme for the welfare of homeless children. 2nd ed. World Health Organization, 1952. URL : <https://apps.who.int/iris/handle/10665/40724>

56. Bowlby J. The nature of the child's tie to his mother. *The International Journal of Psychoanalysis*, 1958. Vol. 39. P. 350–373.
57. Claudine C. M., Wang Y. Z. Early parental loss in childhood and depression in adults: A systematic review and meta-analysis of case-controlled studies. *Journal of Affective Disorders*. 2020. Vol. 260. P. 272-280. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.07.087>
58. Convention on the Rights of the Child (child-friendly version). General Assembly resolution № 44/25 of 20.11.1989. URL : <https://www.unicef.org/child-rights-convention>
59. Dennehy C. M. Childhood bereavement and psychiatric illness. *The British Journal of Psychiatry*. 1966. Vol. 112, Is. 491. P. 1049-1069. DOI: 10.1192/bjp.112.491.1049
60. Finkelstein H. The long-term effects of early parent death: A review. *Journal of Clinical Psychology*, 1988. Vol. 44(1). P. 3–9. DOI: 10.1002/1097-4679(198801)44:1<3::aid-jclp2270440102>3.0.co;2-1
61. Goodvin R., Meyer S., Thompson R.A, Hayes R. Self understanding in early childhood: associations with child attachment security and maternal negative affect. *Attachment and Human Development*. 2008. Vol. 10 (4). P. 433–450.
62. Greer, S., Gunn, J., Koller, K. 1966. Aetiological factors in attempted suicide. *British Medical Journal*. Vol. 2. P. 1352-1355.
63. Grygier T., Chesley J., Tuters E. W. Parental deprivation: a study of delinquent children. *The British Journal of Criminology*. 1969. Vol. 9, No. P. 209-253.
64. Hazan C., Shaver P. Romantic love conceptualized al an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 52. P. 511–524.
65. Kentrop J., Smid C. R., Achterberg E. J., van IJzendoorn M. H., Bakermans-Kranenburg M. J., Joëls M., van der Veen R. Effects of Maternal Deprivation and Complex Housing on Rat Social Behavior in Adolescence and Adulthood. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*. 2018. Vol. 12. Article number 193. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00193>

66. Main M., Solomon J. Discovery of an insecure disorganized/disoriented attachment pattern: procedures, findings and implications for the classification of behavior. *Affective Development in Infancy* / Eds. T. Brazelton, M. Youngman. Norwood, NJ: Ablex, 1986. P. 95-124.
67. Munro A. Parental deprivation in depressive patients. *The British Journal of Psychiatry*, 1966. Vol. 112(486). P. 443–457. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.112.486.443>
68. Nofle E. E., Shaver P. R. Attachment dimensions and the big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*. 2006. Vol. 40, Is. 2. P. 179-208. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2004.11.003>
69. Read D. L., Clark G. I., Rock A. J., Coventry W. L. Adult attachment and social anxiety: The mediating role of emotion regulation strategies. *PLoS One*. 2018. Vol.13(12): e0207514. DOI: 10.1371/journal.pone.0207514
70. Rutter M. Maternal deprivation reassessed. Harmondsworth: Penguin, 1972. 288 p.
71. Shaver P. R., Brennan, K. A. Attachment styles and the "Big Five" personality traits: Their connections with each other and with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1992. Vol. 18(5), P. 536–545. <https://doi.org/10.1177/0146167292185003>
72. Shen F., Liu Y., Brat M. Attachment, Self-Esteem, and Psychological Distress: A Multiple-Mediator Model. *Professional Counselor*, 2021. Vol. 11(2). P.129-142. URL : <https://tpcjournal.nbcc.org/attachment-self-esteem-and-psychological-distress-a-multiple-mediator-model/>
73. Sokolovskii M. V. Solomonov, E. Fomina, T. Banshchikova Psychometrics of the Russian Version of the SACS Instrument (S. E. Hobfoll's Strategic Approach to Coping Scale). *Modern Journal of Language Teaching Methods*. 2019. Vol. 9(1). <https://www.researchgate.net/publication/330442284>.
74. Stern J. A., Costello M. A., Kansky J., Fowler C., Loeb E. L., Allen J. P. Here for You: Attachment and the Growth of Empathic Support for Friends in

- Adolescence. *Child Development*. 2021 Early View. DOI:
<https://doi.org/10.1111/cdev.13630>
75. Suzuki H., Tomoda A. Roles of Attachment and Self-Esteem: Impact of Early Life Stress on Depressive Symptoms among Japanese Institutionalized Children. *BMC Psychiatry*, 2015. Vol. 15. Article number: 8. URL : <https://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-015-0385-1>
76. Tabbaa M., Lei K., Liu Y., Wang Z. Paternal deprivation affects social behaviors and neurochemical systems in the offspring of socially monogamous prairie voles. *Neuroscience*. 2017. Vol. 343. P. 284–297. DOI: [10.1016/j.neuroscience.2016.12.011](https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2016.12.011)
77. Tennant C. Parental loss in childhood: Its effect in adult life. *Archives of General Psychiatry*, 1988. Vol. 45(11). P. 1045–1050. DOI: <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1988.01800350079012>
78. Wygant S. A. Paternal Deprivation and its Harmful Effects on Child Development. *Forensic Family Research*. 2014. Vol. 6(1). P. 31-40. DOI: [10.13140/RG.2.2.11914.62408](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.11914.62408)

ДОДАТКИ

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

я, Далюшкан Олександр Валентинович
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликів на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканість особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевим чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків,часно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву чи компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отрицної академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистості владності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

30.10.2020
(дата)

Dob
(підпис)

Oлександр Далюшкан
(ім'я і прізвище)

Додаток Б. Діагностичні методики, використані в роботі

Опросник на привязанность к родителям для старших подростков

Инструкция. Выберите, пожалуйста, из каждой тройки высказываний одно, характеризующее ваши отношения с матерью (запишите его номер слева от высказываний), и одно, характеризующее ваши отношения с отцом (запишите его номер справа от высказываний). Из каждой тройки можно выбрать лишь одно высказывание для отца и одно – для матери. Их номера могут совпадать, могут различаться. При затруднениях с выбором отвечайте так, как бывает в большинстве случаев. Спасибо.

Мать		Отец
	1 1. Моя мать / мой отец редко показывает свою любовь ко мне. 2. Я уверен, что, что бы ни случилось, моя мать / мой отец будет любить меня. 3. Иногда я боюсь, что моя мать / мой отец меня не любит	
	2 1. Моя мать / мой отец поддерживает и одобряет мои собственные решения. 2. Моя мать / мой отец предоставляет мне самому принимать решения, не интересуется ими. 3. Моя мать / мой отец то очень сильно контролирует мои решения, то почти не контролирует их, часто я не могу понять почему	
	3 1. Я часто злюсь, не получив со стороны моей матери / моего отца помощи, необходимой мне в трудной ситуации. 2. В трудной ситуации моя мать / мой отец редко помогает мне, предоставляя разбираться самому. 3. В трудной ситуации я всегда могу рассчитывать на помощь со стороны моей матери / моего отца	
	4 1. Моя мать / мой отец ценит и уважает мои личные цели и интересы. 2. Моя мать / мой отец скептически относится к моим личным целям и интересам. 3. Моя мать / мой отец имеет весьма малое представление о моих целях и интересах	
	5 1. Участие моей матери / моего отца в моей жизни колеблется от большого до незначительного. 2. Моя мать / мой отец с уважением относится к моей личной жизни. 3. Моя мать / мой отец не вникает в мою жизнь достаточно глубоко	
	6 1. Когда мне необходимы помощь и поддержка, я предпочитаю не обременять мою мать / моего отца своими проблемами. 2. Я часто обращаюсь к моей матери / моему отцу за помощью и поддержкой. 3. Мне очень сильно нужны помощь и поддержка со стороны моей матери / моего отца, часто мне их недостает	
	7 1. Я не всегда уверен, что, обратившись за советом к моей матери / моему отцу, я получу желаемое, но каждый раз надеюсь на это. 2. Я редко советуюсь с моей матерью / моим отцом. 3. Моя мать / мой отец всегда с готовностью дает мне совет, когда я об этом прошу	
	8 1. Моя мать / мой отец почти не интересуется тем, как я провожу свое	

	свободное время. 2. Моя мать / мой отец часто меняет рамки моей свободы по не ясным для меня причинам. 3. Моя мать / мой отец предоставляют мне право самому (самой) распоряжаться моим свободным временем	
	9 1. Я часто делюсь с моей матерью / моим отцом своими радостями и горестями по поводу происходящих событий. 2. Делюсь с моей матерью / моим отцом своими переживаниями, я часто волнуюсь, что получу не тот отклик, на который я рассчитывал(а). 3. Я рассказываю моей матери / моему отцу в основном о происходящих событиях, а не о своих чувствах по этому поводу	
	10 1. Я бы назвал свои отношения с моей матерью / моим отцом не устойчивыми. 2. Я бы назвал свои отношения с моей матерью / моим отцом прохладными. 3. Я бы назвал свои отношения с моей матерью / моим отцом близкими	

Опросник привязанности к близким людям
(Н.В. Сабельникова, Д.В. Каширский)

Назовите человека, которого вы считаете самым близким на сегодняшний момент Вашей жизни

Инструкция: Следующие утверждения связаны с вашим отношением к человеку, к которому Вы испытываете теплые чувства. Им может быть друг, брат, сестра, мама, девушка/парень, любимый человек/любимая, муж/жена и т.п. Нас интересует обобщенный опыт отношений с этим человеком, а не то, что может произойти в том или ином случае. Укажите свою степень согласия-несогласия с каждым из утверждений вопросника. Запишите свой ответ в специально отведенном месте.

При ответе на вопросы пользуйтесь 7-бальной шкалой:

1	2	3	4	5	6	7
полностью не согласен	не согласен	не совсем согласен	нейтральный ответ	скорее согласен	согласен	полностью согласен

1. Я боюсь быть брошенным (брошенной).
2. Я боюсь, что тот, к кому я испытываю теплые чувства, не будет так заботиться обо мне, как я о нем (о ней).
3. Мне очень хорошо, когда рядом со мной человек, к которому я испытываю теплые чувства.
4. Я очень боюсь потерять человека, к которому я испытываю теплые чувства.
5. Я чувствую, что людям (человеку), к которым я испытываю теплые чувства, не требуется столько внимания, сколько необходимо мне.
6. Я боюсь, что человек, к которому я испытываю теплые чувства, разлюбит меня.
7. Я часто беспокоюсь, что человек, к которому я испытываю теплые чувства, не захочет оставаться со мной.
8. Я часто беспокоюсь, что человек, к которому я испытываю теплые чувства, на самом деле не любит меня.
9. Я много переживаю по поводу моих взаимоотношений с близким человеком.
10. Когда мой близкий человек отсутствует, я беспокоюсь о том, что он (она) мог (могла) заинтересоваться кем-то другим.

11. Я обычно обсуждаю свои проблемы с человеком, к которому я испытываю теплые чувства.
12. Человек, к которому я испытываю теплые чувства, заставляет меня сомневаться в себе.
13. Иногда люди, к которым я испытываю теплые чувства, изменяют свое отношение ко мне без видимой причины.
14. Я обращаюсь к человеку, к которому я испытываю теплые чувства, по поводу многих вещей, включая поддержку и ободрение.
15. Я чувствую себя вполне комфортно, когда зависю от человека, к которому испытываю теплые чувства.
16. Я очень сержусь, когда думаю о том, что не получаю той нежности и поддержки от близкого человека, в которой я нуждаюсь.
17. Мне кажется, что близкий человек замечает меня только тогда, когда я злюсь.
18. Мне очень легко уделять внимание человеку, к которому я испытываю теплые чувства.
19. Я рассказываю человеку, к которому я испытываю теплые чувства, почти обо всем.
20. Когда я показываю свое отношение к человеку, к которому я испытываю теплые чувства, я боюсь, что он не чувствует того же по отношению ко мне.
21. Я не боюсь просить об участии, совете или помощи человека, к которому я испытываю теплые чувства.
22. Обращение к человеку, к которому я испытываю теплые чувства, в трудные минуты помогает мне.
23. Я боюсь, что однажды человек, к которому я испытываю теплые чувства, поймет, каков я есть на самом деле, и разочаруется во мне.
24. Я стремлюсь делиться своими мыслями и чувствами с человеком, к которому я испытываю теплые чувства.
25. Я редко обращаюсь к близкому человеку за необходимой мне помощью.
26. Мне несложно вступать в близкое общение с человеком, к которому я испытываю теплые чувства.
27. Человек, к которому я испытываю теплые чувства, хорошо понимает меня и мои потребности.
28. Мне легко доверять людям, к которым я испытываю теплые чувства.
29. Мне легко быть нежным с человеком, к которому я испытываю теплые чувства.
30. Я стараюсь решать свои проблемы самостоятельно, без участия близких людей.

ОПРОСНИК СПА (А.К.Осницкий)

Инструкция: В опроснике содержатся высказывания о человеке, о его образе жизни: переживаниях, мыслях, привычках, стиле поведения. Их всегда можно соотнести с нашим собственным образом жизни. Прочитав очередное высказывание опросника, примерьте его к своим привычкам, своему образу жизни. Чтобы указать, в какой мере это высказывание Вы можете отнести к себе. В бланке для ответов выберите один (наиболее подходящий, по вашему мнению) из семи вариантов оценки, пронумерованных цифрами от "0" до "6":

- "0" — "это ко мне совершенно не относится";
- "1" — "это на меня непохоже";
- "2" — "сомневаюсь, что это можно отнести ко мне";
- "3" — "не решаюсь отнести это к себе";
- "4" — "это похоже на меня, но нет уверенности";
- "5" — "это на меня похоже";
- "6" — "это точно про меня".

1. Испытывает неловкость, когда вступает с кем-либо в разговор.
2. Нет желания раскрываться перед другими.
3. Во всем любит состязание, соревнование, борьбу.
4. Предъявляет к себе высокие требования.
5. Часто ругает себя за сделанное.
6. Часто чувствует себя униженным.

7. Сомневается, что может нравиться кому-нибудь из лиц противоположного пола.
8. Свои обещания выполняет всегда.
9. Теплые, бодрые отношения с окружающими.
10. Человек сдержанный, замкнутый; держится от всех чуть в стороне.
11. В своих неудачах винит себя.
12. Человек ответственный; на него можно положиться.
13. Чувствует, что не в силах хоть что-нибудь изменить, что все усилия напрасны.
14. На многое смотрит глазами сверстников.
15. Принимает в целом те правила и требования, которым надлежит следовать.
16. Собственных убеждений и правил не хватает.
17. Любит мечтать — иногда прямо среди бела дня. С трудом возвращается от мечты к действительности.
18. Всегда готов к защите и даже нападению: «застревает» на переживаниях обид, мысленно перебирая способы мщения.
19. Умеет управлять собой и собственными поступками, заставляя себя, разрешать себе; самоконтроль для него — не проблема.
20. Часто портится настроение: накатывает уныние, хандра.
21. Все, что касается других, не волнует: сосредоточен на себе, занят собой.
22. Люди, как правило, ему нравятся.
23. Не стесняется своих чувств, открыто их выражает.
24. Среди большого стечения народа бывает немножко одиноко.
25. Сейчас очень не по себе. Хочется все бросить, куда-нибудь спрятаться.
26. С окружающими обычно ладит.
27. Всего труднее бороться с самим собой.
28. Настораживает незаслуженное доброжелательное отношение окружающих.
29. В душе — оптимист, верит в будущее.
30. Человек неподатливый, упрямый; таких называют трудными.
31. К людям критичен и судит их, если считает, что они этого заслуживают.
32. Обычно чувствует себя не ведущим, а ведомым: ему не всегда удается мыслить и действовать самостоятельно.
33. Большинство из тех, кто его знает, хорошо к нему относится, любит его.
34. Иногда бывают такие мысли, которыми не хотелось бы ни с кем делиться.
35. Человек с привлекательной внешностью.
36. Чувствует себя беспомощным, нуждается в ком-то, кто был бы рядом.
37. Приняв решение, следует ему.
38. Принимая, казалось бы, самостоятельные решения, не может освободиться от влияния других.
39. Испытывает чувство вины, даже когда винить себя как будто не в чем.
40. Чувствует неприязнь к тому, что его окружает.
41. Всем доволен.
42. Выбит из колеи: не может собраться, взять себя в руки, организовать себя.
43. Чувствует вялость: все, что раньше волновало, стало вдруг безразличным.
44. Уравновешен, спокоен.
45. Разозлившись, нередко выходит из себя.
46. Часто чувствует себя обиженным.
47. Человек порывистый, нетерпеливый, горячий.
48. Бывает, что сплетничает.
49. Не очень доверяет своим чувствам: они иногда подводят его.
50. Довольно трудно быть самим собой.
51. На первом месте рассудок, а не чувство: прежде чем что-либо сделать, подумает.
52. Происходящее с ним толкует на свой лад, способен напридумывать лишнего... Словом — не от мира сего.
53. Человек терпимый к людям и принимает каждого таким, каков он есть.

54. Стараются не думать о своих проблемах.
55. Считает себя интересным человеком — привлекательным как личность, заметным.
56. Человек стеснительный, легко тушуетя.
57. Обязательно нужно напоминать, подталкивать, чтобы довел дело до конца.
58. В душе чувствует превосходство над другими.
59. Нет ничего, в чем бы выразил себя, проявил свою индивидуальность, свое Я.
60. Боится того, что думают о нем другие.
61. Честолюбив, равнодушен к успеху, похвале; в том, что для него важно, старается быть среди лучших.
62. Человек, у которого в настоящее время многое достойно презрения.
63. Человек деятельный, энергичный, полон инициатив.
64. Пасует перед трудностями и ситуациями, которые грозят осложнениями.
65. Себя просто недостаточно ценит.
66. По натуре вожак и умеет влиять на других.
67. Относится к себе в целом хорошо.
68. Человек настойчивый, напористый; ему всегда важно настоять на своем.
69. Не любит, когда с кем-то портятся отношения, особенно если разногласия грозят стать явными.
70. Подолгу не может принять решение, а потом сомневается в его правильности.
71. Пребывает в растерянности, все спуталось, все смешалось у него.
72. Доволен собой.
73. Невезучий.
74. Человек приятный, располагающий к себе.
75. Лицом, может, и не очень пригож, но может нравиться как человек, как личность.
76. Презирает лиц противоположного пола и не связывается с ними.
77. Когда нужно что-то сделать, охватывает страх: а вдруг не справлюсь, а вдруг не получится.
78. Легко, спокойно на душе, нет ничего, что сильно бы тревожило.
79. Умеет упорно работать.
80. Чувствует, что растет, взрослеет: меняется сам и отношение к окружающему миру.
81. Случается, что говорит о том, в чем совсем не разбирается.
82. Всегда говорит только правду.
83. Встревожен, обеспокоен, напряжен.
84. Чтобы заставить хоть что-то сделать, нужно как следует настоять, и тогда он уступит.
85. Чувствует неуверенность в себе.
86. Обстоятельства часто вынуждают защищать себя, оправдываться, обосновывать свои поступки.
87. Человек уступчивый, податливый, мягкий в отношениях с другими.
88. Человек толковый, любит размышлять.
89. Иной раз любит прихвастнуть.
90. Принимает решения и тут же их меняет; презирает себя за безволие, а сделать с собой ничего не может.
91. Стараются полагаться на свои силы, не рассчитывают на чью-либо помощь.
92. Никогда не оправдывается.
93. Испытывает ощущение скованности, внутренней несвободы.
94. Выделяется среди других.
95. Не очень надежный товарищ, не во всем можно положиться.
96. В себе все ясно, хорошо понимает.
97. Общительный, открытый человек; легко сходится с людьми.
98. Силы и способности вполне соответствуют тем задачам, которые приходится решать; со всем может справиться.
99. Себя не ценит: никто его всерьез не воспринимает; в лучшем случае к нему снисходительны, просто терпят.

100. Беспокоится, что лица противоположного пола слишком занимают мысли.

Опросник «Стратегии преодоления стрессовых ситуаций» SACS

Инструкция: «Вам предлагаются 54 утверждения относительно поведения в напряженных (стрессовых ситуациях). Оцените, пожалуйста, как Вы лично поступаете в данных случаях. Для этого на бланке ответов поставьте цифру от 1 до 5, которая наиболее соответствует вашим действиям.

Если утверждение полностью описывает Ваши действия или переживания, то рядом с номером вопроса поставьте 5 (ответ – да, совершенно верно). Если утверждение совершенно не подходит к Вам, тогда поставьте 1 (ответ нет – это совсем не так)».

Утверждения опросника	нет, это совсем не так	скорее нет, чем да	затрудняюсь ответить	скорее да, чем нет	да, совершенно верно
1) В любых сложных ситуациях вы не сдаетесь.	1	2	3	4	5
2) Объединяетесь с другими людьми, чтобы вместе решить ситуацию.	1	2	3	4	5
3) Советуетесь с друзьями или близкими о том, что бы они сделали, оказавшись в вашем положении.	1	2	3	4	5
4) Вы всегда очень тщательно взвешиваете возможные варианты решений (лучше быть осторожным, чем подвергать себя риску).	1	2	3	4	5
5) Вы полагаетесь на свою интуицию.	1	2	3	4	5
6) Как правило, вы откладываете решение возникшей проблемы в надежде, что она разрешится сама.	1	2	3	4	5
7) Стараетесь держать все под контролем, хотя и не показываете этого другим.	1	2	3	4	5
8) Вы полагаете, что иногда необходимо действовать столь быстро и решительно, чтобы застать других врасплох.	1	2	3	4	5
9) Решая неприятные проблемы, выходите из себя и можете «наломать немало дров».	1	2	3	4	5
10) Когда кто-либо из близких поступает с вами несправедливо, Вы пытаетесь вести себя так, чтобы они не почувствовали, что вы расстроены или обижены.	1	2	3	4	5
11) Стараетесь помочь другим при решении ваших общих проблем.	1	2	3	4	5
12) Не стесняетесь при необходимости обращаться к другим людям за помощью или поддержкой.	1	2	3	4	5
13) Без необходимости не «выкладываетесь» полностью, предпочитая экономить свои силы.	1	2	3	4	5
14) Вы часто удивляетесь, что наиболее правильным является то решение, которое первым пришло в голову.	1	2	3	4	5
15) Иногда предпочитаете заняться чем угодно, лишь бы забыть о неприятном деле, которое нужно сделать.	1	2	3	4	5
16) Для достижения своих целей вам часто приходится «подыгрывать» другим или подстраиваться под других людей.	1	2	3	4	5
17) В определенных ситуациях вы ставите свои личные интересы выше всего, даже если это пойдет во вред другим.	1	2	3	4	5
18) Как правило, препятствия для решения проблем или достижения желаемого сильно выводят вас из себя, можно сказать, что они просто бесят вас.	1	2	3	4	5
19) Вы считаете, что в сложной ситуации лучше действовать самому, чем ждать, когда ее будут решать другие.	1	2	3	4	5
20) Находясь в трудной ситуации, вы раздумываете о том, как	1	2	3	4	5

поступили бы в этом случае другие люди.					
21) В трудные минуты для вас очень важна эмоциональная поддержка близких людей.	1	2	3	4	5
22) Считаете, что во всех случаях лучше «семь и более раз отмерить, прежде чем отрезать».	1	2	3	4	5
23) Вы часто проигрываете из-за того, что не полагаетесь на свои предчувствия.	1	2	3	4	5
24) Вы не тратите свою энергию на разрешение того, что, возможно, само по себе рассеется.	1	2	3	4	5
25) Позволяете другим людям думать, что они могут повлиять на вас, но на самом деле вы – крепкий орешек и никому не позволяете манипулировать собой.	1	2	3	4	5
26) Считаете, что полезно демонстрировать свою власть и превосходство для укрепления собственного авторитета.	1	2	3	4	5
27) Вас можно назвать вспыльчивым человеком.	1	2	3	4	5
28) Вам бывает достаточно трудно ответить отказом на чьи-либо требования или просьбы.	1	2	3	4	5
29) Вы полагаете, что в критических ситуациях лучше действовать сообща с другими.	1	2	3	4	5
30) Вы считаете, что на душе может стать легче, если поделиться с другими своими переживаниями.	1	2	3	4	5
31) Ничего не принимаете на веру, так как полагаете, что в любой ситуации могут быть «подводные камни».	1	2	3	4	5
32) Ваша интуиция вас никогда не подводит.	1	2	3	4	5
33) В конфликтной ситуации убеждаете себя и других, что проблема «не стоит и выеденного яйца».	1	2	3	4	5
34) Иногда вам приходится немного манипулировать людьми (решать свои проблемы, невзирая на интересы других).	1	2	3	4	5
35) Бывает очень выгодно поставить другого человека в неловкое и зависимое положение.	1	2	3	4	5
36) Вы считаете, что лучше решительно и быстро дать отпор тем, кто не согласен с вашим мнением, чем «тянуть кота за хвост».	1	2	3	4	5
37) Вы легко и спокойно можете защитить себя от несправедливых действий стороны других, при необходимости сказать «нет» в ситуации эмоционального давления.	1	2	3	4	5
38) Вы считаете, что общение с другими людьми обогатит ваш жизненный опыт.	1	2	3	4	5
39) Вы полагаете, что поддержка других людей очень помогает Вам в трудных ситуациях.	1	2	3	4	5
40) В трудных ситуациях вы долго готовитесь и предпочитаете сначала успокоиться, а потом уже действовать.	1	2	3	4	5
41) В сложных ситуациях лучше следовать первому импульсу, чем долго взвешивать возможные варианты.	1	2	3	4	5
42) По возможности избегаете решительных действий, требующих большой напряженности и ответственности за последствия.	1	2	3	4	5
43) Для достижения своих заветных целей не грех немного полукавить.	1	2	3	4	5
44) Ищете слабости других людей и используете их со своей выгодой.	1	2	3	4	5
45) Грубость и глупость других людей часто приводят вас в ярость (выводят вас из себя).	1	2	3	4	5
46) Вы испытываете неловкость, когда вас хвалят или говорят комплименты.	1	2	3	4	5
47) Считаете, что совместные усилия с другими принесут больше пользы при решении любых задач.	1	2	3	4	5
48) Вы уверены, что в трудных ситуациях вы всегда найдете	1	2	3	4	5

понимание и сочувствие со стороны близких людей.					
49) Вы полагаете, что во всех случаях нужно следовать принципу «тише едешь, дальше будешь».	1	2	3	4	5
50) Действие под влиянием первого порыва всегда хуже, трезвый расчет.	1	2	3	4	5
51) В конфликтных ситуациях предпочитаете найти какие-либо важные и неотложные дела, позволяя другим заняться решением проблемы или надеясь, что время все расставит на свои места.	1	2	3	4	5
52) Вы полагаете, что хитростью можно добиться порою больше, чем действуя напрямую.	1	2	3	4	5
53) Цель оправдывает средство.	1	2	3	4	5
54) В значимых и конфликтных ситуациях вы бываете агрессивным.	1	2	3	4	5

Додаток В. Описова статистика вибірки

В.1. Показники прихильності в групах.

			Statistics							
Група			Уникнення	Стурбованість	М_надійна	М_тривожна	М_уникаюча	Б_надійна	Б_тривожна	Б_уникаюча
1	N	Valid	58	58	58	58	58	58	58	58
		Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
		Mean	46,7931	56,6379	6,2414	2,0345	1,7241	5,2931	2,3621	2,3103
		Std. Error of Mean	1,70579	2,22776	,44430	,26026	,27255	,37140	,25047	,26054
		Median	46,5000	58,5000	7,0000	1,5000	1,0000	5,0000	2,0000	2,0000
		Mode	35,00 ^a	60,00	9,00	,00	,00	7,00	2,00	1,00
		Std. Deviation	12,99090	16,96612	3,38371	1,98207	2,07570	2,82848	1,90749	1,98421
		Variance	168,763	287,849	11,449	3,929	4,309	8,000	3,639	3,937
		Skewness	,589	-,487	-,607	,847	1,041	-,064	,589	,738
		Std. Error of Skewness	,314	,314	,314	,314	,314	,314	,314	,314
		Kurtosis	,680	,278	-1,086	-,310	-,032	-1,083	-,531	,012
		Std. Error of Kurtosis	,618	,618	,618	,618	,618	,618	,618	,618
		Range	68,00	72,00	10,00	7,00	7,00	10,00	7,00	8,00
		Minimum	21,00	15,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
		Maximum	89,00	87,00	10,00	7,00	7,00	10,00	7,00	8,00
		Sum	2714,00	3285,00	362,00	118,00	100,00	307,00	137,00	134,00
2	N	Valid	27	27	27	27	27	27	27	27
		Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
		Mean	41,7037	50,9259	6,6296	2,1852	1,1852	6,2222	2,2963	1,4815
		Std. Error of Mean	2,44705	2,60009	,52880	,42378	,32042	,47241	,37293	,31292
		Median	40,0000	54,0000	8,0000	1,0000	1,0000	7,0000	2,0000	1,0000
		Mode	31,00	37,00 ^a	9,00	1,00	,00	7,00	2,00	,00
		Std. Deviation	12,71527	13,51047	2,74770	2,20205	1,66496	2,45472	1,93778	1,62600
		Variance	161,678	182,533	7,550	4,849	2,772	6,026	3,755	2,644
		Skewness	,282	-,270	-,590	1,147	1,627	-,412	,916	1,050
		Std. Error of Skewness	,448	,448	,448	,448	,448	,448	,448	,448
		Kurtosis	-,862	-1,134	-,923	,434	2,045	-,815	,339	,257
		Std. Error of Kurtosis	,872	,872	,872	,872	,872	,872	,872	,872
		Range	44,00	48,00	9,00	7,00	6,00	8,00	7,00	5,00
		Minimum	22,00	25,00	1,00	,00	,00	2,00	,00	,00
		Maximum	66,00	73,00	10,00	7,00	6,00	10,00	7,00	5,00
		Sum	1126,00	1375,00	179,00	59,00	32,00	168,00	62,00	40,00

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

В.2 Середні показники у загальній вибірці

		Statistics							
		Уникнення	Стурбованість	М_надійна	М_тривожна	М_уникаюча	Б_надійна	Б_тривожна	Б_уникаюча
N	Valid	85	85	85	85	85	85	85	85
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		45,1765	54,8235	6,3647	2,0824	1,5529	5,5882	2,3412	2,0471
Std. Error of Mean		1,41522	1,74552	,34538	,22154	,21270	,29671	,20672	,20696
Median		46,0000	57,0000	7,0000	1,0000	1,0000	6,0000	2,0000	2,0000
Mode		31,00	60,00	9,00	,00	,00	7,00	2,00	,00
Std. Deviation		13,04769	16,09287	3,18421	2,04248	1,96096	2,73554	1,90584	1,90804
Variance		170,242	258,980	10,139	4,172	3,845	7,483	3,632	3,641
Skewness		,477	-,335	-,632	,951	1,194	-,194	,679	,847
Std. Error of Skewness		,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261
Kurtosis		,287	-,014	-,954	-,044	,375	-1,033	-,336	,138
Std. Error of Kurtosis		,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517
Range		68,00	72,00	10,00	7,00	7,00	10,00	7,00	8,00
Minimum		21,00	15,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Maximum		89,00	87,00	10,00	7,00	7,00	10,00	7,00	8,00
Sum		3840,00	4660,00	541,00	177,00	132,00	475,00	199,00	174,00

		Statistics							
		Адаптованість	Прийняття_себе	Прийняття_інших	Інтернальність	Емоційний_комфорт	Домінування	Ескапізм	Контрольна_шкала
N	Valid	85	85	85	85	85	85	85	85
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		61,98	68,25	67,15	60,45	60,42	51,06	16,6824	32,7841
Std. Error of Mean		,916	1,143	1,093	1,326	1,412	1,462	,49144	,65937
Median		62,15	67,72	65,22	59,57	58,70	50,91	17,0000	31,0000
Mode		45 ^a	68	62 ^a	44 ^a	55 ^a	47	17,00	26,00
Std. Deviation		8,441	10,540	10,073	12,223	13,018	13,480	4,53088	5,15711
Variance		71,249	111,089	101,459	149,390	169,462	181,704	20,529	26,596
Skewness		,186	-,022	,218	,577	,559	-,215	,081	-,048
Std. Error of Skewness		,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261
Kurtosis		,364	,413	,183	,928	,573	2,200	-,707	,228
Std. Error of Kurtosis		,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517
Range		41	56	53	67	68	86	18,00	26,00
Minimum		44	38	41	33	29	0	9,00	16,00
Maximum		85	94	95	100	96	86	27,00	42,00
Sum		5268	5801	5708	5138	5136	4340	1418,00	2783,00

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

		Асертивні_дії	Соціальний_контакт	Пошук_підтримки	Обережні_дії	Імпульсивні_дії	Непрямі_дії	Асоціальні_дії	Агресивні_дії
N	Valid	85	85	85	85	85	85	85	85
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		19,9176	21,0471	21,4353	19,8588	17,6588	17,4353	18,0000	17,1882
Std. Error of Mean		,44884	,51365	,53201	,45717	,36459	,43497	,43127	,51245
Median		20,0000	21,0000	22,0000	20,0000	18,0000	18,0000	18,0000	17,0000
Mode		23,00	21,00	25,00	22,00	18,00	14,00 ^a	18,00	15,00
Std. Deviation		4,13813	4,73564	4,90492	4,21492	3,36138	4,01025	3,97612	4,72454
Variance		17,124	22,426	24,058	17,766	11,299	16,082	15,810	22,321
Skewness		-,280	-,443	-,700	-,241	-,422	-,578	-,191	,083
Std. Error of Skewness		,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261	,261
Kurtosis		,316	,097	,527	-,070	1,000	,828	,220	-,592
Std. Error of Kurtosis		,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517	,517
Range		21,00	22,00	23,00	20,00	20,00	20,00	21,00	22,00
Minimum		9,00	8,00	7,00	9,00	6,00	6,00	7,00	6,00
Maximum		30,00	30,00	30,00	29,00	26,00	26,00	28,00	28,00
Sum		1693,00	1789,00	1822,00	1688,00	1501,00	1482,00	1530,00	1461,00

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Додаток Г. Якісний аналіз типу прихильності дитини

Г.1. Частоти діагностичних показників у вибірці

Frequency Table

Уникнення					Стурбованість				
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 21	1	1,2	1,2	1,2	Valid 15	1	1,2	1,2	1,2
22	1	1,2	1,2	2,4	16	1	1,2	1,2	2,4
23	1	1,2	1,2	3,5	17	1	1,2	1,2	3,5
24	1	1,2	1,2	4,7	23	1	1,2	1,2	4,7
27	1	1,2	1,2	5,9	25	1	1,2	1,2	5,9
29	2	2,4	2,4	8,2	29	1	1,2	1,2	7,1
30	3	3,5	3,5	11,8	33	2	2,4	2,4	9,4
31	5	5,9	5,9	17,6	36	2	2,4	2,4	11,8
32	4	4,7	4,7	22,4	37	4	4,7	4,7	16,5
34	1	1,2	1,2	23,5	38	2	2,4	2,4	18,8
35	3	3,5	3,5	27,1	39	1	1,2	1,2	20,0
36	1	1,2	1,2	28,2	40	2	2,4	2,4	22,4
37	1	1,2	1,2	29,4	43	1	1,2	1,2	23,5
38	4	4,7	4,7	34,1	45	3	3,5	3,5	27,1
39	3	3,5	3,5	37,6	46	2	2,4	2,4	29,4
40	4	4,7	4,7	42,4	48	1	1,2	1,2	30,6
41	1	1,2	1,2	43,5	49	1	1,2	1,2	31,8
42	1	1,2	1,2	44,7	50	1	1,2	1,2	32,9
43	2	2,4	2,4	47,1	51	3	3,5	3,5	36,5
44	2	2,4	2,4	49,4	52	3	3,5	3,5	40,0
46	4	4,7	4,7	54,1	54	4	4,7	4,7	44,7
47	4	4,7	4,7	58,8	55	3	3,5	3,5	48,2
48	3	3,5	3,5	62,4	56	1	1,2	1,2	49,4
49	2	2,4	2,4	64,7	57	2	2,4	2,4	51,8
50	2	2,4	2,4	67,1	58	4	4,7	4,7	56,5
51	1	1,2	1,2	68,2	59	1	1,2	1,2	57,6
52	2	2,4	2,4	70,6	60	5	5,9	5,9	63,5
53	2	2,4	2,4	72,9	61	1	1,2	1,2	64,7
54	1	1,2	1,2	74,1	62	3	3,5	3,5	68,2
55	4	4,7	4,7	78,8	64	3	3,5	3,5	71,8
57	1	1,2	1,2	80,0	65	4	4,7	4,7	76,5
58	2	2,4	2,4	82,4	66	2	2,4	2,4	78,8
59	3	3,5	3,5	85,9	67	2	2,4	2,4	81,2
60	2	2,4	2,4	88,2	68	2	2,4	2,4	83,5
61	1	1,2	1,2	89,4	69	2	2,4	2,4	85,9
62	1	1,2	1,2	90,6	70	1	1,2	1,2	87,1
63	2	2,4	2,4	92,9	71	1	1,2	1,2	88,2
64	2	2,4	2,4	95,3	72	1	1,2	1,2	89,4
66	1	1,2	1,2	96,5	73	1	1,2	1,2	90,6

69	1	1,2	1,2	97,6	79	1	1,2	1,2	91,8
74	1	1,2	1,2	98,8	80	1	1,2	1,2	92,9
89	1	1,2	1,2	100,0	81	2	2,4	2,4	95,3
					83	1	1,2	1,2	96,5
					85	2	2,4	2,4	98,8
					87	1	1,2	1,2	100,0
Total	85	100,0	100,0		Total	85	100,0	100,0	

Г.2. Визначення типу прихильності за різними шкалами

№	Досвід близьких відносин		Тип прихильності до близької людини	Прихильність до матері			Тип прихильності до матері	Прихильність до батька			Тип прихильності до батька
	Уникнення	Стурбованість		надійна	тривожна	уникаюча		надійна	тривожна	уникаюча	
1	43	68		3	6	1	тривожна	2	5	3	
2	51	65		8	2	0	надійна	4	5	0	
3	58	45	відсторонений	9	0	1	надійна	10	0	0	надійна
4	46	68		6	1	3	надійна	5	2	3	
5	32	85	залежна	10	0	0	надійна	9	1	0	надійна
6	59	15	відсторонений	0	4	6	уникаюча	2	4	4	
7	42	58		2	4	4		1	4	5	
8	40	46		9	1	0	надійна	10	0	0	надійна
9	27	33	надійна	10	0	0	надійна	7	2	1	надійна
10	63	71	тривожно-фобічна	6	1	3	надійна	6	3	1	надійна
11	35	72	залежна	1	5	4		0	6	4	тривожна
12	53	87	тривожно-фобічна	0	6	4	тривожна	1	4	5	
13	30	81	залежна	1	3	6	уникаюча	2	1	7	уникаюча
14	35	69	залежна	10	0	0	надійна	5	2	3	
15	21	70	залежна	1	5	4		2	4	4	
16	39	83	залежна	10	0	0	надійна	7	1	2	надійна
17	43	85		4	6	0	тривожна	2	7	1	тривожна
18	59	62	тривожно-фобічна	7	2	1	надійна	7	1	2	надійна
19	48	60		9	1	0	надійна	5	2	3	
20	47	57		2	6	2	тривожна	2	5	3	
21	35	64	залежна	10	0	0	надійна	8	2	0	надійна
22	47	49		8	0	2	надійна	7	1	2	надійна
23	55	52		5	4	1		4	4	2	
24	52	79	тривожно-фобічна	10	0	0	надійна	10	0	0	надійна
25	40	69		9	1	0	надійна	8	0	2	надійна
26	48	51		1	4	5		2	4	4	
27	39	23	надійна	10	0	0	надійна	9	0	1	надійна
28	31	54		9	0	1	надійна	9	0	1	надійна
29	38	37	надійна	8	2	0	надійна	4	1	4	
30	41	43		9	1	0	надійна	10	0	0	надійна
31	46	39		1	5	4		4	6	0	тривожна
32	30	60		8	2	0	надійна	8	1	1	надійна
33	49	62		0	3	7	уникаюча	0	2	8	уникаюча
34	31	80	залежна	2	3	5		3	3	4	
35	55	17	відсторонений	8	2	0	надійна	4	3	3	
36	64	50		9	1	0	надійна	8	1	1	надійна

37	55	56		9	1	0	надійна	3	3	4	
38	63	59		7	3	0	надійна	2	2	6	уникаюча
39	74	36	відсторонений	5	2	3		4	6	0	тривожна
40	46	60		1	5	4		3	3	4	
41	52	60		6	2	2	надійна	6	1	3	надійна
42	60	55		8	1	1	надійна	7	2	1	надійна
43	61	58		5	0	5		5	1	4	
44	39	52		10	0	0	надійна	8	0	2	надійна
45	89	16	відсторонений	5	1	4		5	0	5	
46	69	40	відсторонений	6	2	2	надійна	4	3	3	
47	60	51		9	0	1	надійна	6	0	4	надійна
48	53	65	тривожно-фобічна	6	3	1	надійна	7	2	1	надійна
49	36	38	надійна	7	1	2	надійна	7	2	1	надійна
50	34	48	надійна	10	0	0	надійна	4	5	1	
51	59	60		7	3	0	надійна	6	4	0	надійна
52	58	45	відсторонений	10	0	0	надійна	7	2	1	надійна
53	38	51		8	2	0	надійна	9	1	0	надійна
54	32	81	залежна	9	0	1	надійна	7	2	1	надійна
55	29	61	залежна	9	1	0	надійна	8	2	0	надійна
56	38	55		7	1	2	надійна	8	0	2	надійна
57	47	62		1	2	7	уникаюча	1	3	6	уникаюча
58	50	67		2	7	1	тривожна	3	6	1	тривожна
1	62	45	відсторонений	2	7	1	тривожна	3	7	0	тривожна
2	24	66	залежна	9	0	1	надійна	10	0	0	надійна
3	47	55		4	3	3		3	2	5	
4	32	54		10	0	0	надійна	9	1	0	надійна
5	46	66		8	2	0	надійна	9	0	1	надійна
6	31	36	надійна	10	0	0	надійна	8	0	2	надійна
7	48	57		9	0	1	надійна	6	2	2	надійна
8	31	46	надійна	4	4	2		2	5	3	
9	66	67	тривожно-фобічна	5	5	0		6	4	0	надійна
10	40	29		4	2	4		2	3	5	
11	23	25	надійна	1	3	6	уникаюча	2	3	5	
12	38	33	надійна	8	0	2	надійна	7	1	2	надійна
13	55	58		9	1	0	надійна	8	1	1	надійна
14	40	37		7	2	1	надійна	6	1	3	надійна
15	29	54		9	1	0	надійна	8	2	0	надійна
16	44	54		7	3	0	надійна	7	3	0	надійна
17	31	64	залежна	6	4	0	надійна	7	2	1	надійна
18	22	38	надійна	8	1	1	надійна	7	2	1	надійна
19	64	65	тривожно-фобічна	3	7	0	тривожна	4	6	0	тривожна
20	57	73	тривожно-фобічна	4	1	5		7	0	3	надійна
21	49	65		8	1	1	надійна	6	2	2	надійна
22	54	64	тривожно-фобічна	2	7	1	тривожна	3	6	1	тривожна
23	30	37	надійна	9	1	0	надійна	7	2	1	надійна
24	37	37	надійна	10	0	0	надійна	9	1	0	надійна
25	44	58		8	2	0	надійна	7	3	0	надійна
26	32	40	надійна	9	1	0	надійна	10	0	0	надійна
27	50	52		6	1	3	надійна	5	3	2	

Додаток Д. Порівняльний аналіз даних в групах T-Test

Group Statistics

Група	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
-------	---	------	----------------	-----------------

Уникнення	1	58	46,7931	12,99090	1,70579
	2	27	41,7037	12,71527	2,44705
Стурбованість	1	58	56,6379	16,96612	2,22776
	2	27	50,9259	13,51047	2,60009
М_надійна	1	58	6,2414	3,38371	,44430
	2	27	6,6296	2,74770	,52880
М_тривожна	1	58	2,0345	1,98207	,26026
	2	27	2,1852	2,20205	,42378
М_уникаюча	1	58	1,7241	2,07570	,27255
	2	27	1,1852	1,66496	,32042
Б_надійна	1	58	5,2931	2,82848	,37140
	2	27	6,2222	2,45472	,47241
Б_тривожна	1	58	2,3621	1,90749	,25047
	2	27	2,2963	1,93778	,37293
Б_уникаюча	1	58	2,3103	1,98421	,26054
	2	27	1,4815	1,62600	,31292

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Уникнення	Equal variances assumed	,026	,873	1,693	83	,094	5,08940	3,00662	-,8906	11,0694
	not assumed			1,706	51,825	,094	5,08940	2,98292	-,8967	11,0755
Стурбованість	Equal variances assumed	,337	,563	1,536	83	,128	5,71201	3,71932	-1,6855	13,1095
	not assumed			1,668	62,758	,100	5,71201	3,42394	-1,1307	12,5547
М_надійна	Equal variances assumed	2,059	,155	-,521	83	,604	-,38825	,74509	-1,8702	1,0937
	not assumed			-,562	61,652	,576	-,38825	,69067	-1,7690	,9925
М_тривожна	Equal variances assumed	,214	,645	-,315	83	,754	-,15070	,47842	-1,1022	,8008
	not assumed			-,303	46,306	,763	-,15070	,49732	-1,1515	,8501
М_уникаюча	Equal variances assumed	3,746	,056	1,182	83	,240	,53895	,45578	-,3675	1,4454
	not assumed			1,281	62,347	,205	,53895	,42066	-,3018	1,3797
Б_надійна	Equal variances assumed	2,052	,156	-1,468	83	,146	-,92912	,63298	-2,1881	,3298
	not assumed			-1,546	57,971	,128	-,92912	,60092	-2,1320	,2737
Б_тривожна	Equal variances assumed	,124	,726	,147	83	,883	,06577	,44663	-,8225	,9540
	not assumed			,146	50,097	,884	,06577	,44923	-,8364	,9680
Б_уникаюча	Equal variances assumed	2,199	,142	1,893	83	,062	,82886	,43785	-,0420	1,6997
	not assumed			2,036	61,140	,046	,82886	,40719	,0146	1,6430

Mann-Whitney Test

Ranks

	Група	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Уникнення	1	58	45,86	2660,00
	2	27	36,85	995,00
	Total	85		
Стурбованість	1	58	45,94	2664,50
	2	27	36,69	990,50
	Total	85		
М_надійна	1	58	42,59	2470,50
	2	27	43,87	1184,50
	Total	85		
М_тривожна	1	58	42,58	2469,50
	2	27	43,91	1185,50
	Total	85		
М_уникаюча	1	58	44,63	2588,50
	2	27	39,50	1066,50
	Total	85		
Б_надійна	1	58	40,54	2351,50
	2	27	48,28	1303,50
	Total	85		
Б_тривожна	1	58	43,29	2511,00
	2	27	42,37	1144,00
	Total	85		
Б_уникаюча	1	58	46,33	2687,00
	2	27	35,85	968,00
	Total	85		

Test Statistics^a

	Уникнення	Стурбованість	М_надійна	М_тривожна	М_уникаюча	Б_надійна	Б_тривожна	Б_уникаюча
Mann-Whitney U	617,000	612,500	759,500	758,500	688,500	640,500	766,000	590,000
Wilcoxon W	995,000	990,500	2470,500	2469,500	1066,500	2351,500	1144,000	968,000
Z	-1,568	-1,610	-,224	-,236	-,940	-1,355	-,163	-1,857
Asymp. Sig. (2-tailed)	,117	,107	,823	,814	,347	,175	,871	,063

a. Grouping Variable: Група

T-Test

Group Statistics

	Група	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Асертивні_дії	1	58	19,4138	4,21790	,55384
	2	27	21,0000	3,81293	,73380
Соціальний_контакт	1	58	20,3448	4,81428	,63215
	2	27	22,5556	4,26374	,82056
Пошук_підтримки	1	58	20,7069	5,21135	,68428
	2	27	23,0000	3,80283	,73186
Обережні_дії	1	58	19,8276	4,34535	,57057
	2	27	19,9259	3,99929	,76966
Імпульсивні_дії	1	58	17,1897	3,17588	,41701

	2	27	18,6667	3,58415	,68977
Непрямі_дії	1	58	16,8448	4,06872	,53425
	2	27	18,7037	3,63545	,69964
Асоціальні_дії	1	58	17,0517	3,91319	,51383
	2	27	20,0370	3,34528	,64380
Агресивні_дії	1	58	16,2241	4,27577	,56144
	2	27	19,2593	5,05046	,97196

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Асертивні_дії	Equal variances assumed	,228	,635	-1,662	83	,100	-1,58621	,95412	-3,4839	,3115
	not assumed			-1,725	55,800	,090	-1,58621	,91935	-3,4280	,2556
Соціальний_контракт	Equal variances assumed	,545	,462	-2,041	83	,044	-2,21073	1,08307	-4,3649	-,0565
	not assumed			-2,134	56,881	,037	-2,21073	1,03582	-4,2850	-,1364
Пошук_підтримки	Equal variances assumed	2,183	,143	-2,044	83	,044	-2,29310	1,12171	-4,5241	-,0620
	not assumed			-2,289	67,722	,025	-2,29310	1,00193	-4,2925	-,2936
Обережні_дії	Equal variances assumed	,103	,749	-,100	83	,921	-,09834	,98782	-2,0630	1,8663
	not assumed			-,103	54,871	,919	-,09834	,95809	-2,0184	1,8218
Імпульсивні_дії	Equal variances assumed	,726	,397	-1,916	83	,059	-1,47701	,77097	-3,0104	,0564
	not assumed			-1,832	45,695	,073	-1,47701	,80603	-3,0997	,1457
Непрямі_дії	Equal variances assumed	,212	,646	-2,026	83	,046	-1,85888	,91749	-3,6837	-,0340
	not assumed			-2,112	56,412	,039	-1,85888	,88030	-3,6220	-,09571
Асоціальні_дії	Equal variances assumed	,880	,351	-3,422	83	,001	-2,98531	,87240	-4,7204	-1,2501
	not assumed			-3,624	58,792	,001	-2,98531	,82371	-4,6336	-1,3369
Агресивні_дії	Equal variances assumed	1,594	,210	-2,874	83	,005	-3,03512	1,05602	-5,1355	-,9347
	not assumed			-2,704	44,010	,010	-3,03512	1,12246	-5,2972	-,7729

T-Test

Group Statistics

Група	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
VAR00002	1	138,3966	15,53710	2,04012
	2	144,1481	17,25310	3,32036
VAR00003	1	90,4310	25,83898	3,39282
	2	83,2222	28,26840	5,44026
Адаптованість	1	60,99	8,387	1,101
	2	64,09	8,319	1,601
VAR00005	1	46,7586	6,51667	,85568

	2	27	48,8148	6,48096	1,24726
VAR00006	1	58	14,7931	5,49564	,72161
	2	27	13,1852	6,59275	1,26878
Прийняття_себе	1	58	66,94	10,033	1,317
	2	27	71,05	11,238	2,163
VAR00008	1	58	25,7241	3,73130	,48994
	2	27	25,3704	3,54258	,68177
VAR00009	1	58	15,4828	6,11366	,80276
	2	27	15,4444	5,73339	1,10339
Прийняття_інших	1	58	67,22	10,744	1,411
	2	27	67,01	8,644	1,664
VAR00011	1	58	49,7931	8,56504	1,12465
	2	27	53,6296	8,74048	1,68211
VAR00012	1	58	26,5000	10,13808	1,33120
	2	27	22,0741	9,80159	1,88632
Інтернальність	1	58	58,53	12,131	1,593
	2	27	64,57	11,585	2,230
VAR00014	1	58	25,3448	4,24905	,55793
	2	27	25,7037	4,45330	,85704
VAR00015	1	58	17,9310	7,64535	1,00388
	2	27	16,7407	6,80832	1,31026
Емоційний_комфорт	1	58	59,94	13,611	1,787
	2	27	61,46	11,820	2,275
VAR00017	1	58	10,0172	3,52680	,46309
	2	27	11,4074	3,87556	,74585
VAR00018	1	58	20,3276	6,55714	,86099
	2	27	18,7037	6,06893	1,16797
Домінування	1	58	49,56	13,922	1,828
	2	27	54,29	12,096	2,328
Ескапізм	1	58	16,6724	4,20688	,55239
	2	27	16,7037	5,24635	1,00966
Контрольна_шкала	1	58	37,6724	5,17208	,67913
	2	27	27,8889	4,46640	,85956

Independent Samples Test

		Levene's Test		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
VAR00002	Equal variances assumed	,017	,895	-1,534	83	,129	-5,75160	3,74961	-13,2094	1,7062
	not assumed			-1,476	46,325	,147	-5,75160	3,89704	-13,5944	2,0912
VAR00003	Equal variances assumed	,085	,772	1,162	83	,248	7,20881	6,20276	-5,1282	19,5458
	not assumed			1,124	46,920	,267	7,20881	6,41152	-5,6900	20,1077
Адаптованість	Equal variances assumed	,414	,522	-1,586	83	,116	-3,092	1,949	-6,968	,785
	not assumed			-1,591	51,198	,118	-3,092	1,943	-6,993	,809

VAR00005	Equal variances assumed	,001	,976	-1,357	83,179	-2,05619	1,51564	-5,0707	,9583
	not assumed			-1,359	51,073,180	-2,05619	1,51256	-5,0926	,9803
VAR00006	Equal variances assumed	,788	,377	1,177	83,242	1,60792	1,36558	-1,1081	4,3240
	not assumed			1,102	43,467,277	1,60792	1,45963	-1,3347	4,5506
Прийняття_себе	Equal variances assumed	,571	,452	-1,688	83,095	-4,101	2,429	-8,932	,730
	not assumed			-1,619	45,986,112	-4,101	2,532	-9,199	,997
VAR00008	Equal variances assumed	,245	,622	,413	83,680	,35377	,85578	-1,3483	2,0558
	not assumed			,421	53,304,675	,35377	,83956	-1,3299	2,0374
VAR00009	Equal variances assumed	,626	,431	,027	83,978	,03831	1,39720	-2,7406	2,8172
	not assumed			,028	53,918,978	,03831	1,36452	-2,6974	2,7741
Прийняття_інших	Equal variances assumed	2,830	,096	,086	83,932	,202	2,361	-4,493	4,897
	not assumed			,093	62,174,927	,202	2,181	-4,158	4,562
VAR00011	Equal variances assumed	,227	,635	-1,910	83,060	-3,83653	2,00835	-7,8310	,1580
	not assumed			-1,896	49,893,064	-3,83653	2,02344	-7,9009	,2278
VAR00012	Equal variances assumed	,753	,388	1,893	83,062	4,42593	2,33767	-,2236	9,0754
	not assumed			1,917	52,416,061	4,42593	2,30874	-,2060	9,0578
Інтернальність	Equal variances assumed	,460	,500	-2,166	83,033	-6,035	2,787	-11,579	-,492
	not assumed			-2,203	53,014,032	-6,035	2,740	-11,531	-,539
VAR00014	Equal variances assumed	,098	,755	-,357	83,722	-,35888	1,00508	-2,3579	1,6401
	not assumed			-,351	48,716,727	-,35888	1,02264	-2,4142	1,6965
VAR00015	Equal variances assumed	1,371	,245	,691	83,491	1,19029	1,72248	-2,2356	4,6162
	not assumed			,721	56,589,474	1,19029	1,65063	-2,1155	4,4961
Емоційний_комфорт	Equal variances assumed	1,262	,264	-,498	83,620	-1,518	3,047	-7,577	4,541
	not assumed			-,525	57,938,602	-1,518	2,893	-7,309	4,273
VAR00017	Equal variances assumed	,509	,478	-1,639	83,105	-1,39017	,84795	-3,0767	,2963
	not assumed			-1,583	46,742,120	-1,39017	,87792	-3,1565	,3762
VAR00018	Equal variances assumed	,614	,436	1,088	83,280	1,62388	1,49297	-1,3455	4,5933
	not assumed			1,119	54,584,268	1,62388	1,45102	-1,2845	4,5322
Домінування	Equal variances assumed	1,252	,266	-1,517	83,133	-4,726	3,116	-10,925	1,472
	not assumed			-1,597	57,906,116	-4,726	2,960	-10,652	1,199
Ескапізм	Equal variances assumed	2,739	,102	-,029	83,977	-,03129	1,06193	-2,1434	2,0808
	not assumed			-,027	42,171,978	-,03129	1,15089	-2,3536	2,2910
Контрольна_шкала	Equal variances assumed	,082	,775	2,782	83,007	9,7835	1,15599	-5,5157	-,9172

not assumed			2,936	58,240	,005	9,7835	1,09547	-5,4091	-1,0238
-------------	--	--	-------	--------	------	--------	---------	---------	---------

Mann-Whitney Test

Ranks

	Група	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Контрольна_шкала	1	58	38,01	2204,50
	2	27	53,72	1450,50
	Total	85		
Адаптованість	1	58	40,30	2337,50
	2	27	48,80	1317,50
	Total	85		
Прийняття_себе	1	58	40,51	2349,50
	2	27	48,35	1305,50
	Total	85		
Прийняття_інших	1	58	42,99	2493,50
	2	27	43,02	1161,50
	Total	85		
Інтернальність	1	58	38,66	2242,00
	2	27	52,33	1413,00
	Total	85		
Емоційний_комфорт	1	58	41,79	2424,00
	2	27	45,59	1231,00
	Total	85		
Домінування	1	58	40,21	2332,00
	2	27	49,00	1323,00
	Total	85		
Ескапізм	1	58	43,08	2498,50
	2	27	42,83	1156,50
	Total	85		

Test Statistics^a

	Контрольна_шкала	Адаптованість	Прийняття_себе	Прийняття_інших	Інтернальність	Емоційний_комфорт	Домінування	Ескапізм
Mann-Whitney U	493,500	626,500	638,500	782,500	531,000	713,000	621,000	778,500
Wilcoxon W	2204,500	2337,500	2349,500	2493,500	2242,000	2424,000	2332,000	1156,500
Z	-2,741	-1,477	-1,364	-,005	-2,379	-,661	-1,529	-,043
Asymp. Sig. (2-tailed)	,006	,140	,173	,996	,017	,509	,126	,966

a. Grouping Variable: Група